

KÖÇEKLİK GELENEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
UFUK TUNCEL (NASMAN)
406960008011

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 31.05.1999

Tezin Savunulduğu Tarih : 16.06.1999

Tez Danışmanı : Öğr. Gör. Süleyman ŞENEL

Diğer Jüri Üyeleri : Doç. Fikret DEĞERLİ

Yrd. Doç. Dr. Gökten AY

T 92704
TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

HAZİRAN 1999

ÖNSÖZ

Köçeklik geleneği, Türk kültüründe, önemli bir yere ve işleve sahip olmasına rağmen, ülkemizde yeterince üzerinde durulmamış ve araştırılmamıştır. Günümüzde yaşadığı hakkında bile şüpheler duyulan bu gelenek, Anadolu'nun önemli merkezlerinde yaşamakla kalmayıp, devamını hala usta çırak ilişkisi ile sürdürmektedir. Bu gelenek, devamını, geçmişe olan çok köklü bağlarıyla sürdürürken, maalesef pek çok araştırmacı ve yazar tarafından ihmal edilmiştir.

Köçeklik geleneği, özellikle Osmanlı İmparatorluğu devrinde, araştırmacılara malzeme olmuş, ama bu araştırmacılar, aynı ilgiyi Anadolu'ya göstermemişlerdir. Anadolu yaşayan köçekler ve yaşantıları hakkında yazılı kaynakların yok denecek kadar az olması; Anadolu'da köçeklik geleneğinin geçmişinin tarihe gömülmesine sebep olmuştur. Bu nedenlerden dolayı günümüzde gittikçe deformasyona uğrama ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan bu konunun araştırılması ihtiyacı hissedilmiştir.

Daha önce konunun yeterince kapsamlı işlenmemiş olması, bizim için konuyu hem ilgi çekici hale getirmiş, hem de bilinmeyen pek çok noktayı aydınlatacağından sevindirici olmuştur. Ancak bunun bize bir o kadar zorluk ve sorumluluk yüklediği de bir gerçektir.

Çok uzun bir zaman dilimine yayılmış olan bu çalışmada öncelikle, konuyla ilgili ulaşılabilen matbu kaynaklar gözden geçirilmiştir. Aynı zamanda, konu ile ilgili kaynak kişilerle karşılıklı görüşmeler yapılmış, günümüzde devam eden bu geleneğin yaşadığına dair elde edilen veriler, çeşitli teknik (kaset, fotoğraf, video gibi) imkanlarla belgelenmiştir.

Bu çalışmanın yürütülmesinde, uzun bir zaman benden yardımlarını esirgemeyen ve beni bu konuda her zaman destekleyen danışmanım Sayın Süleyman Şenel'e; bana tüm teknik imkanlarından faydalanmamı sağlayan Cide Belediye Başkanı Sayın Yaşar Şakar'a, Cide H.E.M. Müdürü Sayın İsmail Aydın'a, Cide Kaymakamı Sayın Ahmet Soley'e; Kastamonu'dan Karayılan'ın zurnacısı Sayın Hasan Öztürk'e; hem Kastamonu'da, hem de İstanbul'da yardımcı olan çok değerli geleneği icra eden tüm halk sanatkarlarına; bana yeni bir hayat görüşü kazandıran sevgili Sonia Seeman'a; fotoğraf çekimleri için yardımlarını esirgemeyen sevgili Ferahnaz Kaygun ve Süreyya Dernek'e; çalışmalarında beni yalnız bırakmayan tüm arkadaşlarıma ve beni her konuda destekleyen, hiç bir zaman şikayet etmeyen sevgili eşim Ali Nasman'a teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Haziran 1999

UFUK TUNCEL
(NASMAN)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
KISALTMALAR	v
RESİM LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	x
1. BÖLÜM: GİRİŞ	1
2. BÖLÜM: KÖÇEK KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ VE KÖÇEKLERİN TÜRK HALK BİLİMİNDEKİ TASNİFİ	5
2.1. Köçek Kelimesinin Etimolojisi.....	5
2.2. Köçeklerin Türk Halk Bilimindeki Yeri ve Tasnifi.....	8
3. BÖLÜM: OSMANLI DEVRİ EĞLENCE HAYATINDA KÖÇEKLER	12
3.1. Kol Takımları.....	14
3.1.1. Kol takımlarında Köçekler ve Köçeklerin Örgütlenmesi.....	19
3.1.2. Köçekleri İle Ünlü Kollar ve Bağımsız Çalışan Köçekler.....	20
3.1.3. Bir Hikaye: “Hem Köçek, Hem Çengi”.....	24
3.2. Köçeklerin Eğitimleri ve Oyun İcraları.....	26
3.2.1. Köçeklerin Eğitimleri.....	26
3.2.2. Köçeklerin Oyun İcraları.....	
3.3. Türk Toplumunun ve Gözlemcilerin Köçeklere Bakış Açısı.....	34
3.4. Osmanlı Eğlence Hayatında Köçeklerin Oyunlarını İcra Ettikleri Yerler.....	37
3.4.1. Saray Eğlencelerinde Köçekler.....	37
3.4.2. Şenliklerde Köçekler.....	39
3.4.3. Konaklarda Köçekler.....	44
3.4.4. Mesire Yerlerinde Köçekler.....	46
3.4.5. Kahvehanelerde Köçekler.....	48
3.4.6. Meyhanelerde Köçekler.....	49
3.4.7. Ortaoyununda Köçekler.....	50
3.4.8. Karagözde Köçekler.....	51
3.4.9. Edebiyatta Köçekler.....	52

3.5. Köçeklerin Kostümü.....	58
3.6. Köçekçeler.....	62
4. BÖLÜM: ANADOLU'DA KÖÇEKLER VE KÖÇEKLERİN YAYILMA ALANLARI.....	64
4.1. En Eski Devirlerde Anadolu'da Kılık Değişirme.....	65
4.2. Ahilik Örgütü'nde Köçekler.....	66
4.3. Seğmen Kuruluşları'da Köçekler.....	67
4.4. Özel Eğlencelerde Köçekler.....	68
4.5. Köçeklerin Anadolu'da Diğer Uzantıları.....	69
4.6. Bir Makale: "Köçeklerin Raksı".....	71
4.7. Yunanistan'da Köçekler.....	75
5. BÖLÜM: KASTAMONU'DA KÖÇEKLİK GELENEĞİ.....	83
5.1. Kastamonu'da Köçek Takımlarının Yayılma Alanları.....	85
5.2. Kastamonu'da Köçek Takımlarının Örgütlenmesi.....	86
5.2.1. Köçek Takımları.....	87
5.2.2. Köçek Aileleri.....	88
5.2.3. Köçeklerin Eğitimi.....	97
5.3. Köçeklerin Oyun İcra Gelenekleri.....	98
5.4. Köçek Oyun Repertuarı.....	103
5.5. Köçeklerin Oyunlarını İcra Ettikleri Yerler.....	105
5.6. Köçeklerin Kostümleri.....	107
5.7. Bir Hikaye: "Karayılan'ın Köçeği Hakkında".....	111
5.8. Köçeklik Geleneği İle İlgili Sözlü Edebiyat Ürünleri.....	112
6. BÖLÜM: KÜLTÜREL BİR DEĞER OLAN KÖÇEKLİK GELENEĞİNİN SAHNEDEKİ İLK DENEYİMİ.....	114
SONUÇ.....	121
KAYNAKLAR.....	123
ÖZGEÇMİŞ.....	130

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.g.	: Adı geçen görüşme
a.g.s.	: Adı geçen seyahat
Ans.	: Ansiklopedi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Gel. Tür.	: Geleneksel Türk Tiyatrosu
gös.yer.	: Gösterilen yer
İst. Nas.	: İstanbul Nasıl Eğleniyordu?
K.T.B.Y.	: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Osm. Şen.	: Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları
Oy. ve Bü.	: Oyun ve Büğü
Öğr. Gör.	: Öğretim Görevlisi
s.	: Sayfa
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.F.A.	: Türk Folklor Araştırmaları
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları
Yrd.	: Yardımcı

RESİM LİSTESİ

- Resim 1** : Alay-ı Hümayun şenlik yerine giderken gösterimciler
Resim 2 : 17. Yüzyılda çalparalı bir köçek
Resim 3 : 18. Yüzyıl başlarında köçekler ve pusatçılar
Resim 4 : Saray eğlencelerinde bir köçeğin rakısı
Resim 5 : 1720 şenliğinden genel bir görünüm
Resim 6 : 1720 şenliğinde köçek kolları
Resim 7 : 1720 şenliğinde sal üstünde dans eden köçekler
Resim 8 : 1720 şenliğinde sal üstünde dans eden köçekler
Resim 9 : 1720 şenliğinde sal üstünde dans eden köçekler
Resim 10 : Mesire yerinde köçekler
Resim 11 : Avşa vapurunda bir köçek
Resim 12 : Bartın'da meyhanede yerden bahşış alan köçekler
Resim 13 : Bartın'da meyhanede oyun icra eden köçekler
Resim 14 : Seres'de, Dionissos şenliklerinde "Kara Şaman"
Resim 15 : Seres'de, Dionissos şenliklerinde "Ak Şaman"
Resim 16 : Seres'de, Dionissos şenliklerinde kadın kılığında erkekler
Resim 17 : Seres'de, Dionissos şenliklerinde "gelin" ve "papaz"
Resim 18 : Skotoyysa köyünde köçekler
Resim 19 : Skotoyysa köyünde, şenlik yerinde köçekler
Resim 20 : Skotoyysa köyünde, şenlik yerinde köçek çocuklar
Resim 21 : Cide'li bir köçek takımı
Resim 22 : Kesmen ailesinden Çakır Bilal kemane çalarken
Resim 23 : Kesmen ailesinden Çakır Bilal zurna çalarken
Resim 24 : İstanbul'da yerel bir dernek toplantısında köçekler
Resim 25 : Köçekler ve halk eğlence sırasında
Resim 26 : Köçeklerin oyun icrası sırasında zil ve kaşıklar
Resim 27 : Aranağmede çöken köçekler
Resim 28 : Davulcu ve köçeklerin oyun icraları
Resim 29 : Yerden bahşış alan köçekler
Resim 30 : Yerden bahşış alan köçekler
Resim 31 : Maddi durumu düşük bir köçek ve kostümü
Resim 32 : Şenpazar köçek kostümü
Resim 33 : Cide'li köçeklerde kostüm
Resim 34 : CRR Konser Salonu, yıllık konser programında "Şenpazar Köçekleri"
Resim 35 : Köçek ve müzisyenlerden oluşan takım
Resim 36 : Usta köçekler ve çırak
Resim 37 : Usta köçeklerden Hasan Kılıç
Resim 38 : "Cura Havası"nda köçekler
Resim 39 : Son fasılda köçekler

ÖZET

Köçekler, kadın kılığına girerek dans eden ve bunu meslek haline getirmiş, profesyonelce çalışan erkeklerdir. Kelime dilimize Farsça'dan girmiş olup; küçük anlamındadır.

Eski dönemlerde köçekler 8 ila 10 yaşlarında Çingene ya da Mısır göçmeni olan Kıpti kadınlar tarafından eğitilirdi. Eğitimleri tamamlanınca oynamaya başlayan köçeklerin; bıyıkları terleyip askere alındıkları 17 ila 18 yaşlarında mesleklerini bıraktıkları bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu Devri eğlence hayatında, önemli bir yere sahip olan köçekler, özellikle İmparatorluğun en önemli merkezi olan İstanbul'da göz önünde bulunmuşlardır. Bunun önemli bir sebebi; o dönemi anlatan yazılı kaynakların, sadece saray ve çevresine ait olan eğlencelerden söz etmesidir. Saray çevresi ve İstanbul dışında kalan halkın yaşantısına ait, yazılı kaynak ve bilgilerin yok denecek kadar az olması, Anadolu'da yaşayan köçeklerin nasıl ortaya çıktıkları, Anadolu kültürü içinde nasıl yaşadıkları ve toplumdaki işlevleri hakkındaki soruları cevapsız bırakmıştır. Ne zaman ve hangi kaynaktan beslenerek ortaya çıktığı bilinmeyen köçeklik geleneği, günümüzde dahi belli bölgelerde, halk kültürümüzün önemli parçalarından biridir.

Osmanlı eğlence hayatının 1600'lü yıllarda hareketlenmeye başlamasıyla köçekler de profesyonelce bu hayatın içinde görülmeye başlamışlardır. Rivayetlerde bu dönemlerde oynayan köçeklerin genellikle Rum ya da Ermeni asıllı oldukları; bunun yanı sıra Çingene ve Müslüman köçeklerin varlıkları da belirtilmektedir.

Köçekler Osmanlı eğlence hayatında "kol" denilen teşkilatlara bağlı olarak çalışmışlardır. Herhangi bir eğlencede köçek bulundurmak isteyen kişiler, bu teşkilatların kendilerine ait olan hanlarına ya da mesken tuttıkları kahvehane türü mekanlara başvuruyordu. Köçeklerin istenen eğlenceye katılabilmesi için, köçek tutmak isteyen kişinin, köçeklerin patronu ve yöneticisi olan kolbaşı ile pazarlık yapması ve anlaşması gerekirdi.

Oyuncu kollarına bağlı olarak çalışan köçeklerin sayılarının üç kişi ile bir-iki düzine arasında değiştiği bilinmektedir. Köçekler, eğlence hayatında, kol takımlarına bağlı olarak; Saray eğlencelerinden şenliklere, vezirlere ve zenginlere ait olan konaklardan mesire yerlerine, Orta oyunundan Karagöze, kahvehanelerden meyhanelere kadar tüm eğlence ortamlarında oyunlarını sergilerken, dönemin pek çok şair ve yazarına da malzeme olmuşlardır.

Köçekler, kendileri için bestelenen ve çalınan “Köçekçe”ler eşliğinde oyunlarını sergilemişlerdir. Genellikle dört fasıl süren oyunun ritmi başlangıçta ağır havalarla başlar, ilerleyen süre ile ritm gittikçe hızlanır. Çalpara ve zil çalan oyuncular ritmin hızını kendileri belirlerdi.

Köçekçeler eşliğinde hünerlerini sergileyen köçekler, oyunları sırasında belirli ve kalıplaşmış hareketler yapmazlardı; el, kol, ayak hareketlerinin, dönmelerinin, bel bükmelerinin sabit ve değişmez kuralları yoktu. Köçekler nerede olursa olsun, oyunlarını bitirdikten sonra, içlerinden birinin eline aldığı tefle, “Parsa” denilen bahşişi toplarlardı. Bu bahşiş daha sonra aralarında pay edilirdi.

Lale Devri ile doruklara ulaşan eğlence hayatında, köçekler en parlak günlerini yaşamışlardır. Köçeklik 1856 tarihine kadar devam etmişti. O sene 5. defa sadrazam olan Reşit Paşa'nın Sultan Abdülmecit'ten aldığı bir "irade-i saniye" üzerine, İstanbul'da köçekliğe hitam verilmişti. Osmanlı eğlence hayatından çekilen köçekler, tüm Osmanlı'ya yayılarak Anadolu'da bu kültürü geleneksel halde devam ettirmişlerdir.

Anadolu'da hala yaşamakta olan köçeklik geleneğinin en canlı merkezlerinden olan Kastamonu, Sinop, Bartın ve Samsun'un sahil kesiminde yaşayan köçekler, tıpkı Osmanlı Devri eğlence hayatında olduğu gibi, çok iyi organize olmuş ve profesyonelce çalışan, genellikle düğünlerde ve “alem” ya da “muhabbet” denilen özel toplantılarda oyunlarını sergileyen oyunculardır.

Günümüzde özellikle Kastamonu'nun Cide, İnebolu ve Şenpazar ilçelerinde oldukça yaygın olan köçekler bölgedeki en önemli eğlence unsurudur. Hemen hemen ortak özellikler taşıyan bu bölge köçeklerin Osmanlı devrinde görmüş olduğumuz köçeklerden önemli farkları vardır. Anadolu'da köçekler, sadece oyuncu değil, aynı zamanda; davul, zurna ya da yöreye has bir çalgı olan İstanbul kemençesine benzeyen armudi yapılu kemane çalabilen iyi birer müzisyendirler. Bunun en önemli sebebi doğal ortamda babalarından ve diğer aile büyüklerinden almış oldukları eğitimlerindedir. Üstelik bu gelenek, geçmişten günümüze dek, babadan oğula aktararak yaşatılmıştır.

Köçek aileleri birbirlerinden ayrı köylerde yaşıyor olmalarına rağmen, ailelerin neredeyse tamamı birbirlerini tanır ve zaman zaman; özellikle düğün ve eğlence mevsiminin yoğun olduğu yaz aylarında, birbirlerine ihtiyaç durumunda takviye yaparlar.

Köçeklerin, bağlı buldukları eskiden “Meyter” denilen günümüzde “Takım” ya da “Ekip” olarak adlandırılan toplulukları vardır. Bu topluluklar, sadece köçekleri değil tüm müzisyenleri de kapsar. Bir takım, genellikle 5 ya da 6 kişiden kurulu olup; iki davul, bir zurna, bir kemane, bir ya da iki köçek bu takımın mevcudunu oluşturmaktadır. Eskiden, köçek sayısının 3 hatta 4'e kadar çıktığı söylenmekle birlikte günümüzde, genellikle 2 köçeğin oynadığı bilinmektedir.

Takımların başında "Takım Başı" ya da "Ekip Başı" denilen kişiler bulunmaktadır. Takım başı, genellikle toplum tarafından sevilen, uyumlu ve ağzı laf yapan kişilerden seçilmiştir. Herhangi bir eğlencede takım bulundurmak isteyen kişiler, takım başına giderek pazarlık yapar; bu pazarlık, kaç kişi istendiğine, ne kadar süre ile çalınıp oynanacağına, pazarlık yapan kişinin yakınlık derecesine göre değişiklik göstermektedir. Köçeklerin yapmış oldukları pazarlıkla almış oldukları paranın dışında, eğlencede topladıkları "bahşiş"ler de bulunmaktadır.

Köçekler oyunlarını sergilemeden önce mutlaka içki içmektedirler. İçki, oyunları sırasında daha rahat ve özgür davranmalarına ve ortama adapte olmalarına yardımcı olmaktadır. İçki ile demlenen köçeklerin, oyunlarının ilk bölümüne, davul ve zurna eşlik etmektedir. Oyunları sırasında ellerinde zilleri bulunur. Bir süre davul ve zurna ile oyunlarını sergileyen köçekler, ikinci bölümde oyunlarına kemane ve yan çalınan davul ile devam etmektedirler. Her iki enstrüman grubunda da oyunları benzer bir tavır ve eda içinde görünse bile, davul ve zurna ile davranış, tavır ve oyun özellikleri daha coşkulu ve lirikken; kemane ve yan çalınan davul ile davranış, tavır ve oyun özellikleri; daha yumuşak, kıvrak ve edalıdır. Köçeklerin oyunlarına eşlik eden ezgilerin mutlaka ara nağmeleri olur ve köçekler bu aranağmelerde genellikle omuzlarını titreterek çökmektedirler.

Köçeklerin oyunları sırasında kullandıkları hareketler, özgür formlardan oluşmaktadır. Yalnız eski köçekler, müzikle ve takım arkadaşlarıyla bire bir uyum içinde oyun sergilerken, günümüzde bu uyum silikleşmiştir.

SUMMARY

Köçek is the term used to define men performing a dance in women's garb as a profession. The word meaning *small* originates from Persian.

In the old days *köçeks* were educated at the age of 8 to 10 by *Gipsy* or *Coptic* women migrated from Egypt. It is known that having finished their education *köçeks* started to dance until to age of 17-18 then retiring for military service.

Köçeks who had important place in the entertainment life during the Ottoman Empire were especially admired in İstanbul which was the center of the empire. An important reason of this is that written documents telling about the period stated only about the entertainments taking place in and around the palace. Since the written documents and information about the way of life of the other people who were totally alien to life in the palace or of those living out of İstanbul were very rare, questions such as how the first *köçeks* living in Anatolia appeared, how they lived in the Anatolian culture or how they functioned within the society remain unanswered. Though it is unknown when or by which source it arised the *köçek* tradition is deemed significant in public culture at certain regions even today.

As the entertainment life gained importance in the 1600s, *köçeks* took their place in such outings as professionals. According to same stories, *köçeks* of this period were generally of men with Greek or Armenian origin. There were also Gipsy and Muslim *köçeks*.

Köçeks in the Ottoman entertainment life worked under constitutions called *kol*. Those who wanted the participation of a *köçek* in an entertainment were applying to inns belonging to the above referred constitutions or to coffee houses where these people used to spend most of their time. For providing the participation of a *köçek* to an entertainment, the person willing to hire the *köçek* had to make a deal and come to an agreement with the *kolbaşı* who was the patron and manager for the *köçeks*.

It is known that the number of *köçeks* working for the actor *kols* varied from 3 to a dozen or two. While the *köçeks* were performing their acts at all kinds of places such as palace outings, festivities, palaces belonging to viziers and wealthy people, recreation stops, *Ortaoyunu* and *Karagöz*, performances, coffee houses and pubs, they also inspired many of the poets and authors of the period.

Köçeks were performing their acts by the accompany of *köçekçes*, a genre of music specially composed for their acts and dances. The performance which generally took place in four episodes, began first with a slow rhythm that gradually speeded up. The rhythm was determined by the actors playing the *castanets* and *cymbal* randomly.

The dance figures of *köçeks* performing their art in the accompaniment of *köçeks* were not in any sense particular or standard to each performance. The performance dictated no regular choreography for hands, arms, feet, whirls or belly movements. Wherever the performance took place, in consequence of the performance one of the *köçeks* would come out with a tambourine and collected the tips, called the *parsa*. The tips were shared equally among all.

Köçeks had their golden period during Lale Devri (a period of time the Ottoman Empire devoted to mere entertainment in splendor) when entertainment as a social motive had reached its peak. *Köçeklik* lasted until 1856 when Sultan Abdülmecit passed on an imperial edict to Reşit Pasha who had won the title of grand vizier for the fifth time that year dictating that this conduct of entertainment called *köçeklik* be banned. *Köçeks* exluded from Ottoman entertainment life with that edict, spread out in the empire carrying with them this tradition all over to Anatolia.

Köçeks who live at the coasts of Kastamonu, Sinop, Bartın and Samsun are well organized actors working professionally just as they had been during the Ottoman period entertainment life. They usually dance in wedding parties and at specially organized gatherings called *alem* or *muhabbet*.

Today *köçeks* are mostly in towns of Kastamonu such as Cide, İnebolu and Şenpazar and they are the leading figures in the entertainment life of the region. *Köçeks* in these regions of similar characteristics have important differences from the *köçeks* of the Ottoman period. *Köçeks* in Anatolia are not only actors but also good musicians playing *davul zurna* and a local instrument called *kemane* having the shape of a pear and resembling the Istanbuline *kemanca*. The most important reason of this is the education inherited from their fathers and other old members of the family. The tradition is inherited from father to son and thus passed over from one generation to another.

Although the *köçek* families live in villages apart from one another, almost all families know each other and espccially during summers when most of the weddings and other gatherings take place, they help one another from time to time in all senses.

The *köçeks* still work under local organizations that used to be called *meyter* and are now called *takım* or *ekip*, These organizations include not only the *köçeks* but also all musicians. A *takım* is usually composed of five or six people: Two *davuls*, single *zurna*, single *kemane*, one or two *köçeks*. It is said that the *köçeks* danced in groups of three or four in the old days whereas today the groups are usually of two *köçeks*.

The head of the takım is called *takımbaşı* or *ekipbaşı*. To be *takımbaşı*, the *köçek* had to be a person loved by most, easy-going and chatty. For providing the participation of a *köçek* to an entertainment of any kind, a person willing to hire the *köçek* had to make a deal and come to an agreement with the *takımbaşı*. The nature of the deal depends on the affinity of the person willing to hire the *köçeks* to the *takımbaşı*. Apart from the wage agreed upon through the deal, there is also the tips they collect from the audience after the performance.

Before the performance, the *köçeks* always drink. Alcohol helps them to be more relaxed and free during the performance and to get adapted to the atmosphere. Laxed with alcohol the *köçeks* perform the first episode of the dance in the accompaniment of *davul zurna*. During act, they employ *castanets*, carry on the performance by *davul zurna* and then continue with *kemane* and bells in the second episode. Although the two episodes seem to be similar in nature, in the first episode performed in the accompaniment of *davul zurna*, the figures are full of energy and are lyric whereas in the second episode of *kemane* and bells the figures turn out to be softer, elastic and seducing. Melodies accompanying the dance have interludes during which *köçeks* usually kneel down shaking their shoulders.

Dance figures of the *köçeks* are of free style. Only the old *köçeks*' performances are in harmony with both the music and their partners. However today this harmony is on the way of fading away.

1. BÖLÜM: GİRİŞ

Anadolu'nun Türklerden önce de önemli ve büyük bir yerleşim merkezi olması, bu büyük ve renkli yerleşim merkezini Türklerin keşfetmesi, bu topraklarda 600 yıllık bir imparatorluğun, içinde pek çok etnik grubu barındırarak yaşaması ve bu imparatorluğun Avrupa ülkeleri ile sürekli ilişki halinde bulunması, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ve ondan sonra gelen Cumhuriyet dönemi ile ileri bir sanayi toplumu olma yolunda atılan adımlar, hiç durmamacasına değişen kültürel değerlerimiz...

Sürekli toplumsal ve kültürel bir değişim içinde olan Anadolu, son yıllara değin, geçmişinden taşıdığı en küçük bilgi birikimini bile geleceğe aktarırken, geçmişten gelen oluşumlarını, bugüne taşımamış ve aynı zamanda bu değerlerini korumasını bilmiştir.

Günümüz şartlarında ise geçmişten gelen bu köklü yapılanma, iyiden iyiye değişim göstermekte ve Anadolu insanı teknoloji ile birlikte, kültürel değerlerini de çarkların arasına kaptırmaktadır.

Anadolu'nun pek çok, renkli kültürel değerlerinden biri olan köçeklik ve köçek oynatma geleneği; en eski devirlerden günümüze ulaşabilen ve babadan oğula, usta çırak ilişkisi ile aktarılmış olan bir gelenektir. Bu geleneğimiz, günümüzde, geleneksel yapısından sıyrılarak, olabildiğince kolay tüketilen bir eğlence unsuru olma yolunda, şekil değiştirmek üzeredir.

Köçeklik ve köçeklik geleneği konusunun, Anadolu'daki uzantısı hakkında detaylı bir çalışmanın yapılmamış olması, bu geleneğin şimdiye kadar araştırmacılar tarafından ne kadar ihmal edildiğini göstermektedir. Geçmişten günümüze değin yapılan çalışmalar, daha ziyade Osmanlı devrine ait ve bilhassa o dönemin toplumsal yapısı hakkında bilgiler vermişken; şimdiye kadar köçekler hakkında yapılmış lokal bir çalışmaya rastlanmamış ve köçekler hakkında verilmiş bilgilerin de genellikle ara başlıklar halinde olduğu tespit edilmiştir.

Osmanlı devrinde köçeklere ait çalışmalar, XV. yüzyılın ilk yarısından sonraki dönemlere rastlar. Bu dönemde Fatih artık İstanbul'a girmiş, Türkler İstanbul'a yerleşmeye başlamışlardır.

XVI. ve XVII. Yüzyıllarda, köçekler en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Osmanlı eğlencelerinin tümünde görülen köçeklere ait yazılı bilgiler, bu yaygın zaman dilimine aittir. Bu yazılı bilgiler, yerli ya da yabancı gezginlerin ve tanıkların yazmış oldukları; seyahatname, anı, günlük, mektup ve manzum eserlerden oluşan önemli belgelere ait kaynaklardır. Yakın tarihimizde, bu konu ile ilgili çalışmalar yapmış olan araştırmacı ve yazarlar, bu kaynaklardan yararlanarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Anadolu'da yaşayan köçekler hakkında ise, yazılı ve görsel hemen hemen hiç bir ciddi çalışmanın kayıt ve belgelerine rastlanmamıştır. Oysa köçekler, hala Anadolu'nun belirli merkezlerinde, geleneksel yapılarını koruyup yaşatarak varlıklarını günümüze değin ulaştırabilmişlerdir. Bu merkezlerin en önemlilerinden biri de Kastamonu'dur.

Kastamonu, Türkiye'nin kuzeyinde, Batı Karadeniz'de yer alan bir ilimizdir. Sinop, Çorum, Çankırı ve Zonguldak komşularıdır. Karadeniz'e uzanan sahil şeridi, son derece yüksek dağlarla çevrilidir. Şehir merkezi de yüksek dağların ortasında kalan bir vadide kurulmuştur. Bu haliyle yöre kapalı bir yerleşim alanında yer almaktadır.

Tarihçilere göre Kastamonu, M.Ö. 4000'li yıllara kadar uzanan ve Kalkolitik kültür izleri taşıyan en eski yerleşim alanlarından biridir. Sırasıyla Kaşka, Eti, Paflagonya, Frigya, Likya, Kimmer, İran, Kapadokya, Pont, Bitinya, Roma, Bizans, Trabzon Rum İmparatorluğu (Kommen Sülalesi), Danişmend, Anadolu Selçukluları, Çobanoğulları, Candaroğulları (İsfendiyaroğulları) ve Osmanoğulları gibi devletlerin, sülalelerin ve beyliklerin hüküm sürdüğü tarihi bir medeniyet mozaiğidir.

Osmanlılar devrinde ilk zamanlar müstakil bir sancak ve Tanzimattan sonra vilayet olan Kastamonu, 34 ve bazen 36 kadılığa ayrılmış, 1869'da İskilip, Safranbolu, Bolu, Sinop ve buralara bağlı alanlar Kastamonu'ya bağlanmıştır. Böylece Kastamonu'nun sınırı batıda İzmit; güneyde Ankara ve Çorum; doğuda Samsun'a kadar genişlemiştir. 1909'da Bolu ve civarı, 1920'de Çankırı, aynı yıl Sinop, müstakil sancak olarak Kastamonu'dan ayrılmış; 1927'de Safranbolu, Zonguldak iline; Koçhisar ve Ilgaz Çankırı'ya; Boyabat Sinop'a; nihayet 1953'de Kargı Çorum'a bağlanarak, Kastamonu coğrafyası son şeklini almıştır.

“Köçeklik Geleneği” adı altında sunulan bu çalışma 6 ana bölümden oluşmaktadır:

“Köçek” kelimesinin etimolojisi ve köçeklerin Türk halk oyunlarındaki tasnifi adı altında sunulan ikinci bölümde, önce köçek kelimesinin tanımı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmaya, kelimenin çalışma içinde kullanılan anlamı dışındaki anlamları da dahil edilmiştir. Köçeklerin Türk halk oyunlarındaki yeri adlı başlıkta ise, şimdiye kadar ortaya konmuş olan tasnif çalışmalarından yararlanılmış ve yeni bir tasnif çalışması tarafımızdan yapılmamıştır.

Üçüncü bölümün tamamı, Osmanlı İmparatorluğu devrinde yaşayan köçeklere ayrılmıştır. Osmanlı devrinde yaşayan köçeklere ait elde edilebilen kaynaklarla hazırlanmış olan bu bölümde, köçeklerin içinde yer aldıkları kol takımları, köçeklerin eğitimi, oyun icra özellikleri, toplumun ve gözlemcilerin köçeklere bakış açısı, köçeklerin yer aldığı eğlenceler, o devirlerde giydikleri kostüm ve köçekçeler incelenmiştir.

Dördüncü bölüm, bizim için Kastamonu yöresine giriş niteliği taşımaktadır. Köçeklerin Anadolu'daki geçmişleri ve yayılma alanları incelenmiştir. Bu bölümde bahsi geçen Yunanistan'da köçekler adlı bölümde, tarafımızdan Yunanistan'ın Seres bölgesinde tespit edilen köçeklere de yer verilmiştir.

Beşinci bölüm, Kastamonu'da yaşayan köçeklik geleneğine ayrılmıştır. Bu bölümde kaynak çalışmasından çok, Kastamonu ve İstanbul'da köçek takımları ile yapılmış olan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Çok uzun bir zaman dilimine yayılmış olan bu bölümde çok özel bilgiler dışında dipnot verilmemiş, gerektiği zaman da kaynak kişilere göndermeler yapılmıştır.

Altıncı ve son bölüm, yüzyıllardır yaşayan köçeklik geleneğinin, Şenpazar'lı bir köçek takımı ile CRR Konser Salonu'daki ilk deneyimine, yapmış olduğu gösteriye ayrılmıştır.

2. BÖLÜM: KÖÇEK KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ VE KÖÇEKLERİN TÜRK HALK BİLİMİNDEKİ TASNİFİ

2.1. KÖÇEK KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Bu konudaki etimoloji çalışmalarına baktığımızda, karşımıza tanımlamadan çok tarif çıkmıştır.

Bu çalışmada kullanılan anlamda “köçek” kelimesi; kadın kılığında dans eden ve profesyonelce çalışan erkeklerdir.

“Eski devirlerde, çalgı ile raks eden erkeklere “köçek” derlerdi”¹

“Köçek, kadın kıyafetleri giyerek raks (dans) eden genç erkeklere verilen addır. Köçek yerine rakkas da kullanılır.”²

“Çengiler gibi oynayan erkek oyunculara verilen addır. Oyuna raks denildiği için bunlara rakkas da tabir edilirdi.”³

Köçeklik özellikle Osmanlı Devri eğlence hayatında tanım ve tarif olarak sürekli çengiler ile karşılaştırılmış veya karıştırılmıştır. O dönemlerde çengilerin yani kadınların da dans ediyor olması ilgi çekicidir. Sadi Yaver Ataman “İsmail Dümbüllü adlı eserinde bu konuya dikkatleri çekmektedir:

¹ Z. MELEK, “Eski Devirlerde Köçekler ve Çengiler”, Resimli Tarih Mecmuası, C.4, No: 47 (Kasım 1953), s.2705.

² Yener ALTUNTAŞ, “Köçekler”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1994, C.5, s.83.

³ M. Zeki PAKALIN, “Köçek”, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1, s.349.

Kırım Savaşı sıralarında memleketimize gelen Theophile Gautier adında bir Fransız izlenimcisi “Şark” adlı eserinin üçüncü faslı olan “Türk Tiyatrosu” bölümünde köçeklik ve çengilik konularında anılarını şöyle yazmaktadır.”Çengiler kadın kıyafetinde genç oğlanlardır. Zira Türk iffet telakkisi kadınların seyirciler karşısına çıkmasını müsaade etmez.”

Bu izlenimci öyle sanıyorum ki köçeklikle çengiliği birbirine karıştırmaktadır, çünkü çengilik genellikle Çingene kadınlara vergi bir sanattı. Köçeklik ise, kadın kılıfına girmiş oğlanların işiydi. Zaten köçek deyimi “rakkaslık eden oğlan demektir.” (Kamusu Osmani)

Kaşgarlı Mahmut Türkçe “çeng” karşılığının “zil” olduğunu yazmaktadır. “Çengi” ise “zilbaz” yani parmaklarına ziller takarak oynayan ve zil çalmakta hünerli Çingene demektir. Araştırmacı bilginlerimizden rahmetli Mahmut Ragıp Gazimihal, bu konuda değerli araştırmalar yapmıştır. “...En eski Türkçe’de “G” ile başlayan kelime hiç yoktu. Mesela “göçmek” fiilinin en eski kayıt ve söylenişi “köçmek” idi. Kötek, kürek veznindeki “köçek”, “küçek” bu haliyle halis Türkçe’dir. Fakat en eski Türkçe’de izi yoktur. “Küçücek’in küçültmenin muhtelifi olması mümkündür...”⁴

Bu konudaki bir başka açıklama da Metin And’a aittir:

İlk başlarda kadın erkek ayırmadan tüm dans edenlere, taklitli dramatik gösterenlere “çengi” deniliyordu. Nitekim 17. yüzyıl Viyana basımlı “Meninski Sözlüğü”nde şu karşılıkları veriyor. Arap çalgıcısı, comicus, spielmann, comediant, comediant, joveur de farces. Değişik Avrupa dillerinde karşılığı hep tiyatro oyuncusu olarak gösterilen “çengi” sözcüğünü daha ilerideki yüzyıllarda anlamı bozulmadan aynı çalgıların bir tanığı olan Meninski, gerçek anlamı ile yakalamış oluyor. Gene Meninski’nin gösterdiği karşılıklara göre çengi erkek de olabiliyor....”⁵

Köçek kelimesi dans eden erkek anlamında kullanıldığı gibi başka anlamlarda da kullanılmıştır. Kelimenin çeşitli sözlüklere göre anlamları aşağıda verilmiştir.

“Yavru, özellikle deve yavrusu.”⁶

“Yeniçeri ocağına giren en genç adaylara verilen addır. İlişkin anlamına da gelirdi: Bektaşî köçekleri gibi.”⁷

⁴ S. Yaver ATAMAN, Dümbüllü İsmail Efendi, İstanbul İl Halk Kütüphanesi, Kayıt No: 6984, s.249.

⁵ Metin AND, Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları, K.T.B.Y., Ankara, 1982, s.176.

⁶ Mehmet Ali AĞAKAY, “Köçek”, T.D.K., Türkçe Sözlük, Ankara, 1959, s.488.

⁷ Metin AND, Geleneksel Türk Tiyatrosu, İnkılap Kitabevi, Ankara, 1985, s.188.

“Mevlevilikte şeyhin, ahçı dedenin veya kıdemli ve yaşlı dedelerin hizmetinde bulunan kıldemsiz dervişler.”⁸

“Alevi ya da Bektaşî tarikatlarına yeni girmiş kimseye denir.”⁹

“Genç, güçlü kuvvetli delikanlı, civelek”¹⁰

Türk Dil Kurumu’nun Derleme Sözlüğü’nde ise , kelimenin illere göre değişen pek çok anlamı olduğu görülmektedir¹¹:

Balıkesir : Topaç,

Tokat, Kızılıköyü : Bir çeşit av köpeği,

Çankırı ve Samsun : Köpek yavrusu,

Yozgat : Semerlerdeki çengel,

Çankırı, Bağlıca; Artvin Ardanoç ve Niğde Bor’da: Hoppa, dönek, kötü huylu olarak adlandırılmıştır.

Köçek kelimesinin bu çalışmada kullanılan anlamının dışında da kullanılmış olduğu görülmekle birlikte; yüklenen anlamların hemen hepsi dilimize Farsça “küçek”den geçmiş olup, “küçük, ufak, yeni, toy” şeklinde yerleşmiş ve kullanılmıştır.

⁸ Meydan Laurousse, “Köçek”, C.7, s.256.

⁹ Esat KORKMAZ, “Köçek”, Alevilik-Bektaşîlik Sözlüğü, Ant Yay., İstanbul, 1993, s.218.

¹⁰ O. Şaik GÖKYAY, Katip Celebi, İş Bankası Yay., İstanbul, s.500.

¹¹ T.D.K., Derleme Sözlüğü, Ankara, 1965, C.8, s.2947.

2.2. KÖÇEKLERİN TÜRK HALK BİLİMİ VE TÜRK HALK OYUNLARINDAKİ YERİ VE TASNİFİ

Köçeklerin, Türk Halk Bilimi ve Türk Halk Oyunları açısından değerlendirilmesi ve tasnifi oldukça güç bir konudur. Çünkü köçekler öncelikle profesyonel oyunculardır. Ancak profesyonel oldukları halde köçekler, bir zamanlar şehir folklorunun, halka mal olmuş halk tiyatrosunun ve Kastamonu, Samsun, Bartın, Çankırı gibi belli bazı bölgelerin vazgeçilmez oyuncularındır. Üstelik Anadolu'da çok köklü bir geçmişe sahip olan Esnaf Alaylarının ve bazı teşkilatların da içinde yer almışlardır.

Yapılan kaynak taramalarında, pek çok araştırmacı yazarın köçekler hakkında bilgi verdiği tespit edilmiştir. Ancak vermiş oldukları bu bilgiler araştırdıkları konu ile sınırlı kalmıştır. Üstelik köçeklerin Türk Halk oyun ve Kültüründeki yerine hemen hemen hiç değinilmemiştir.

Türk Halk Kültürü ve Türk Halk Oyunları ile ilgili çeşitli tasnif çalışmaları yapmış olan Metin And, Anadolu danslarını kümelirken üç ana başlık kullanmıştır:

1. Anadolu Köylü Dansları*,
2. Dramatik Oyular,
3. Oyunlar (1 ve 2 numaralı tasnifin dışında kalanlar)¹².

Yazar, oyun kavramı ile ilgili olan bu tasnife köçekler gibi dans eden profesyonel oyuncularını dahil etmemiştir. Metin And, profesyonel oyuncuların tasnife dahil edilmemesini şu şekilde açıklamıştır:

* Yazar burada Türk Halk Oyunları teriminin yerine "Anadolu Köylü Dansları" terimini kullanmıştır.

¹² Metin AND, Oyun ve Bügü, İş Bankası Yay., 1974, s.118-119.

Türk Halk Oyunları yanlış kullanılan bir terimdir. Doğrusu köylü dansları ve oyunlarıdır. Her şeyden önce büyük kentlerdeki halkın oyunları bu köylü oyunlarından değişiktir, daha çok seyirlik özelliği taşırlar ve özellikle profesyonel, paralı dansçılarla gösterilir....

....Kadınısı tavırlı ve kılıklı profesyonel köçeklerin ve hatta oyuncu kadınların oynadığı seyirlik oyunlar halkın gözünde saygın danslar değildir. Buna karşılık profesyonel olmayan köylülerin kendi eğlenmeleri, oyalanmak için oynadıkları, oynarken de büyük bir coşku ve övünç duydukları oyunları konumuzun ağırlık noktası oluyor...¹³

....İster köyde ister kentte olsun profesyonel oyuncuların sundukları oyunlar ele alınmamıştır. Gerçi köylerde de köçek gibi profesyonel dansçılar görülse de kökeni çok eskilere giden Anadolu köylü oyunlarından örnekler verilirken bunlar da dışında bırakılmıştır....¹⁴

Köçekleri de içinde barındıran bir diğer tasnif de Osmanlı Devri eğlencelerinde önemli bir yeri olan şenlikler ile ilgilidir. Özdemir Nutku, Osmanlı Şenliklerindeki Seyirlik Oyunlar için yaptığı tasnifte “Dans ve Soytarlık” adı altında yeni bir bölüm açmış ve bunun sebebini de şöyle açıklamıştır:

Dans ve soytarlık, hiç kuşkusuz, seyirlik oyunların kapsamına girer, hatta seyirlik oyunların da en önemlileridir. O zaman bu konunun neden seyirlik oyunların dışındaymış gibi ayrı bir bölümde ele alındığı sorulabilir. Bu konuyu ayrı bir bölümde incelememizin nedeni, dans ve güldürünün aynı zamanda dramatik oyunların ilk basamağını ortaya çıkarmasıdır; başka deyişle dans ve güldürü, sirk gösterisi dışında kalan tiyatro gösterilerine bir giriştir. Ayrıca sirk ve tiyatro gösterilerini birbirine bağlayan bir konudur. Bu yüzden bundan sonraki bölümde inceleyeceğimiz dramatik gösterilere dolayısıyla bir başlangıç da yapmış oluyoruz....¹⁵

Özdemir Nutku, daha sonra dans gösterilerini beş kümede toplamıştır:

1. Dinsel Danslar
2. Savaş Dansları
3. Hüner Gösterilen Danslar
4. Taklit Dansları
5. Erotik Danslar

¹³ a.g.e., s.149.

¹⁴ a.g.e., s.118.

¹⁵ Özdemir NUTKU, 4. Mehmet'in Edirne Şenliği, T.T.K. Yay., Ankara, 1987, s.120-123.

Köçekler Özdemir Nutku'nun tasnifine göre "Erotik Dans" kapsamında ele alınmıştır.¹⁶

Yine şenliklerdeki sanatlar ile ilgili bir başka tasnif de Metin And'a aittir. Yazar tasnifinde "Dans ve Sözsüz Dramatik Sanatları" ayrı bir başlık altında incelemiştir:

Osmanlılarda dans sanatı çok gelişmişti. Günümüzde Türk dansları olarak elimizde yalnızca seyirlik olmayıp daha çok oynayanların kendileri için yaptıkları bölgesel halk danslarının dışında bu zengin gelenekten bir iz bile kalmamıştır. Osmanlı şenliklerinde her türlü dansın önemli bir yeri vardı ve hepsinde bir sanat kaygısı görülmektedir. Bu dansları çeşitli kümelere ayırabiliriz.

1. Dini ve Esriklik Dansları: Bunlar daha çok Mevlevilerin, Rufailerin, Kalenderi dervişlerinin dansıydı.
2. Erotik Üslupta Sanat Dansları: Bunlar da köçeklerin, çengilerin, tavşanların, rakkasların gösterileridir. Ayrıca bunlar dramatik nitelikte de oluyordu.
3. Grotesk Danslar: Bunlar gürültülü, patırtılı, kaba ve genellikle soytarılığa dayanan danslardır. Curcunabazlar, tulumbacılar vb.
4. Bir Beceriyle Birleştirilen Danslar: Sözelimi kasebazlar, paçilebazlar, bir bakıma tasbazlar da buraya girer.
5. Savaşım Dansları: Matrakbazlar buraya girer.
6. Özellikle Hayvanları Taklit Eden Danslar.
7. Özellikle Konuşunu Mitolojiden Alan Yabancı Kökenli Dramatik Danslar.¹⁷

Görüldüğü gibi köçekler bu tasnifte "Erotik Üslupta Sanat Dansları" kapsamında ele alınmışlardır.

Köçeklerin ele alındıkları bir başka alan da Halk Tiyatrosudur. Halk Tiyatrosunun içinde uzun bir dönem oyunlarını sergilemiş olan köçekler, Metin And'ın tiyatro içinde bulunan sanat dalları ile ilgili yapmış olduğu tasnifte bulunmaktadır:

Eski seyirlik oyunlarımızın içinde köçek ve çengilerin ayrı bir yeri vardır. Bunlar ayrıca tıpkı bale sanatı gibi dramatik özelliği olan sahne dansı gösterileriydi. Eski yüzyıllarda büyük bir sanat değeri taşıırken gitgide bozulmuş, ortadan kalkmıştır....¹⁸

¹⁶ gös. yer.

¹⁷ AND, Osm. Şen., s.175.

¹⁸ AND, Gel. Türk., s.208.

Görüldüğü gibi köçekler, belli başlı üç ana konuda ele alınmış ve sonuçları şu şekilde olmuştur:

Oyun kavramı ve Türk Halk Oyunları açısından değerlendirilmiş fakat tasnif içinde bir yer verilmemiştir.

Osmanlı Şenliklerinde önemli bir yere sahip olmuşlar ve bu şenliklerdeki danslar kapsamında ele alınmış ve dansların alt başlığında da Erotik Üsluptaki Danslar kapsamında incelenmiştir.

Halk Tiyatrosunda da tiyatronun içinde icra edilen sanat dallarından biri olarak incelenmiştir.

Halk Bilimi ve Türk Halk Oyunlarının tasnif çalışmalarının yetersizliği, köçeklerin geçmişte ve günümüzde nasıl değerlendirilmesi ve tasnif edilmesi gerektiği ile ilgili pek çok soruyu cevapsız bırakmaktadır. Ancak bu sadece köçeklik geleneği ile ilgili bir sorun değil Türk Halk Oyunlarının genelinde karşılaşılan bir eksikliklerdir.

3. BÖLÜM: OSMANLI DEVRİ EĞLENCE HAYATINDA KÖÇEKLER

Osmanlı Devri eğlence hayatındaki tarihsel sürece bakıldığında, eğlence hayatının II. Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle geliştiği görülmektedir.

Fatih Sultan Mehmet orduları Bizans surlarını kuşattığı zaman kale duvarlarının arkasında Rum hükümdar ve soylularını, saray kadınları ve kibar sınıf mensublarını dudakları şarap kaselerinde, kolları genç sevgililerin bellerinde, göğüsleri şehvetle kalkıp inen taze göğüslerde, akılları ihtiras ve yalan dolanın gayya kuyusunda fitnelik aramakla uğraşır bulmuştu.¹⁹

Yine de Türklerin İstanbul'a girmesinden sonra, Fatih'in saltanatlık döneminde (1451-1481), İstanbul'da Türklerin özellikle inşaat ve yerleşme ile uğraştığı görülmektedir.

Büyük yahıların, köşkerin yapıldığı, mesire yerlerinin oluştuğu, yazlıkların ün kazandığı, müzik ve eğlence hayatının, içkinin gerçek anlamda toplum hayatına girmesinin başlangıcı ve devamı bu döneme rastlamaktadır.

Ama 1591 yılı, İstanbul'un eğlence hayatının bir tarih başlangıcı gibidir. Gerçi daha önce, Karagöz ve Meddah bilinmekte ve kır gezileri de İstanbullulara yabancı bulunmamaktadır. Fakat asıl 1591'den sonradır ki, eğlence hayatı genişlemiş ve yayılmış, türlü oyunlar yaratılmış ve şenlikler düzenlenmiştir.

....Osmanlılığın ortaya çıkışından Sultan II. Mehmet (Fatih) Han'a kadar devam eden adetler, İstanbul'un alınmasıyla oldukça değişmiş (sonra da zaman zaman bazı önemsiz değişikliklerle Sultan III. Ahmet (1703-1730, Lale Devri) zamanına kadar gelmiş iken o yüzyılda Osmanlı adet ve törenleri çok önemli değişim ve başkalaşıma uğramıştır....²⁰

¹⁹ R. Ahmet SEVENGİL, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s.15.

²⁰ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Törenleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995, s.5.

Osmanlı Dönemi eğlence hayatının, sadece İstanbul'la var olduğunu düşünmek eksik bir yaklaşımdır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan (1299) sonraki genel merkezlere bakıldığında, iki büyük merkezle karşılaşılmaktadır; Bursa ve Edirne. Bu iki merkezden sonra karşımıza İstanbul çıkmaktadır.

Bilinen geleneksel Türk Halk Oyunlarından oldukça farklı olan “köçek oyunları”, Osmanlı Devri eğlence hayatının önemli bir parçasıdır. Köçekler, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezlerinde ve dejenere olmuş ortamlarda, Anadolu'daki geleneksel yapılarından uzaklaşarak, sevinci şehvete, neşeyi tahrike dönüştüren bir tavırla oyunlarını sergilemişlerdir. Osmanlı Dönemi eğlence hayatının tarihsel sürecine bakılacak olursa, karşımıza günümüzdekinden çok farklı bir tablo çıkar. Şu günkü yaşamımızda var olan, sinema, tiyatro, radyo, televizyon gibi bize çok doğal gelen hiç bir etkinliğin olmadığını, kadınların kapalı kapılar ardında kaldığını düşünürsek; köçeklerin o dönemlerde her ortamda olmaları kaçınılmazdır.

Köçekler, resmi ziyaretlerde, Hünkar ve Sultan saraylarında, padişahların düğünlerinde, saray şenliklerinde, zenginlerin ve vezirlerin konaklarında, bayram şenliklerinde, bütün yaz mesire yerlerinde, helva sohbetlerinde, kahvehanelerde, meyhanelerde ve akla gelebilecek her yerde oyunlarını icra etmişlerdir.

Lale Devri ile doruklara ulaşan eğlence hayatında, köçekler en parlak devirlerini yaşamışlardır. “Köçekliğin en revaçlı devri, onbeşinci asrın son seneleri idi. Bilhassa Sultan İbrahim devrinde köçeklik adeta bir sanat şekline girmişti.”²¹

Köçeklik 1856 tarihine kadar devam etmişti. O sene beşinci defa sadrazam olan Reşit Paşa'nın Sultan Abdülmecit'ten (1839-1861) aldığı bir “İrade-i saniye” üzerine, İstanbul'da köçekliğe hitam verilmişti. Fakat vilayetlerde bu gayri tabii oyunlar bir müddet daha devam etmişse de yavaş yavaş oralarda da sönüp gitti.

.... Köçeklik resmen ilga edildikten sonra bile Sultan Abdülaziz devrine (1862-1876) kadar saraylarda bu hal devam etti. Ve nihayet II. Sultan Abdülhamit devrinde (1876-1909), saraylarda da köçek oyunlarına hitam verildi.²²

²¹ MELEK, a.g.m., s.2796.

²² gös.yer.

Köçekler, Osmanlı Devrinde, eğlence hayatında, oyunlarına son verilene dek profesyonelce çalışırken bağımsız birey olarak değil, “kol” denilen teşkilatların içinde çalışmak durumundaydılar. (Bu konudaki ayrıntılı bilgi için bkz. 3.1., 3.1.1. ve 3.1.2.)

3.1. KOL TAKIMLARI

Kol takımları, Osmanlı Devri eğlence hayatının önemli yapı taşlarıdır. Kelime ekip, takım anlamındadır.

Onbeşinci ve onaltıncı asırda sürüp giden ve onyedinci asırda pek yayılan İstanbul eğlenceleri çok çeşitlidir. Eğlendirici sanatları kendilerine meslek olarak alan ve bu suretle geçinen insanlar pek çoktu. Bunlar türlü meslek ve hüner sahiplerinden yüzlerce insanın bir araya gelmesiyle ocak halinde yaşarlar, çalışırlar, para kazanırlar; belli başlı semtlerdeki hanlarda bulunanlar, evlenme, doğum, sünnet düğünü, donanma gibi şenlik zamanlarında çağırılırlar, alay halinde giderler, oyunlar gösterirlerdi; bunların içinde türlü ırk ve dinden insanlar vardı.

Bu kumpanyaların beherine “KOL” denilir, her biri kolbaşının adı ile Ahmet Kolu, Samurkaş Kolu, Yanaki Kolu diye anılırdı. Bunların arasında ip ve sırık üstünde hüner gösteren canbazlar, türlü türlü göz bağcılığı eden hokkabazlar, kuvvet oyunu gösteren zorbazlar, hayvan oynatanlar, şişe ve testileri üst üste dizip başının üstünden gezdirerek yere düşürüp kırmadan oynayan şişebazlar, çanak, sini, ayna, kase, kadeh, yumurta, kağıt, sürahi, şimşir, ip ve saire ile türlü marifetler gösterenler, balmumundan bir iki dakikada ağaç, hayvan ve saire şekli yapanlar, yerlerde pargende atanlar vardı; Karagöz oynatanlar, meddah hikayeleri söyleyenler, çalgıcılar, hanendeler, köçekler, türlü tuhafıklar eden maskaralar, hayvan taklitleri yapanlar, nihayet halk arasına yayılmış türlü hadiseleri temsil edenler bu kollardandı....²³

“Kol” deyimi, oyuncu topluluğu (takım), (kumpanya), (troupe) anlamına gelen yerli bir tiyatro terimi olarak kullanılmıştır. Kol oyunu, bir oyun kolu programı içinde, müzik, dans, taklit ve bir konu etrafında gelişen sözlü oyunların toplamıdır.

Bazı oyun kollarının isimlerini bir kaç tarihi kaynaktan, bu arada en çok surnamelerden öğrenebiliyorsak da, bu oyun kolları, saray eğlencelerine, hükümdar düğünlerine, şehzadelerin sünnet şenliklerine çağrılmaya layık görülmüş olduklarına göre, içinde buldukları devrin en meşhur sanat topluluklarıdır demektir. Bu itibarla, bugün için meçhul, ikinci üçüncü derece pek çok oyun kolunun bulunabileceği tabiidir.²⁴

²³ R. Ahmet SEVENGİL, Eski Türklerde Dram Sanatı, Maarif Basımevi, İstanbul, 1959, s.43.

²⁴ Nihal TÜRKMEN, Orta Oyunu, M.E.B. Yay., İstanbul, 1991, s.8.

Görüldüğü gibi eski devirlerde, eğlence hayatının hangi dalı olursa olsun, eğlence hayatının içinde çalışan insanlar “kol denilen teşkilatlara bağlı olarak mesleklerini icra etmişlerdir. Bu oyuncu kolları, diğer meslek grupları gibi esnaftan sayılıyorlardı. Ancak bunun yanında, bütün esnaf loncalarının da bu oyuncu kolları gibi oyun çıkardıkları bilinmektedir.

Seyirlik oyuncularının esnaf loncalarıyla, gedikleriyle de yakın ilintisi vardır. Hemen her esnaf loncasının içinde oyun çıkaran, oynayan, türlü seyirlik oyunlar gösterenler bulunduğu gibi, ayrıca seyirlik oyuncuların toplulukları da esnaf loncalarından sayılıyordu. Nitekim esnaf alaylarında kazancı, kağıtçı, derici, tavukçu gibi çeşitli esnaf yanında serbaz ve canbazlar, tasbazlar, hokkabazlar, kasebazlar, rakkaslar, sol elleriyle oyun gösterenler de yer alıyordu. Zaten İslam ülkelerinde esnaf loncaları yalnız esnaftan, çeşitli uğraşların örgütlenmesinden meydana gelmiyordu. Özellikle vergileme bakımından hocalar, öğrenciler, uşaklar, sakalar, dilenciler, fahişeler yanında seyirlik oyuncuları da loncalar meydana getiriyorlardı. Oyuncuların meydana getirdikleri topluluklara “kol” dendiğini biliyoruz. Bu oyun kollarındaki oyuncular çoğu kez genç oğlanlardı...

...Oyuncu kolları esnaftan sayıldığı gibi bütün esnaf loncaları da oyun çıkarıyorlardı. Esnaf loncalarının, onu yirmisi her yıl bir araya gelerek Veliefendi, Kağıthane, Çırpıcı gibi ünlü gezinti yerlerinde, bir hafta süren törenler veya dayanışma sandıkları yararına para toplamak için şenlikler düzenlediklerini, “Esnaf Teferrücu” denilen bu eğlentilerde oyunlar çıkardıkları gibi tıpkı Avrupa’da da yerleşmiş bir gelenek olan esnaf loncalarının genel şenliklerde geçit alaylarında bu tür şenlikler çıkardıklarını biliyoruz....²⁵

Kol takımları, görüldüğü gibi dönemin tüm sahne sanatlarını kapsayan, örgütlü ve belli kuralları olan kuruluşlardır. Oyuncu kollarında da diğer esnaf topluluklarında olduğu gibi “usta”, “kalfâ”, “çırak” kademeleri bulunup, başlarına “ser-kar”, “ser-çeşme”, “pir” ya da “kolbaşı” deniliyordu.

Evliya Çelebi, onsekizinci yüzyılda (bir esnaf alayı dolayısıyla) var olan kolları sayarken bunların üçyüz kadar, seyre değer topluluklar olduklarını, bunları anlatmak istese “Sitayışname-i mutriban” adıyla kocaman bir kitap ortaya çıkaracağını belirtir. Bu kollarda hanendeler, sazandeler, rakkaslar, mutripler, pişekarlar, soytarılar ve mukallitler vardı. Bu kolların gösterileri sırasında en önemli yeri de taklitli güldürüler alırdı.²⁶

²⁵ AND, Gel.Türk., s.184-185.

²⁶ NUTKU, a.g.e., s.130-131.

Evliya Çelebi'nin saymış olduğu kollar şunlardır:

Parpul Kolu: 300 kişidirler. Çoğu Balat Şah mahallesinde oturan Çingenerlerdir. Söz ebesi bir alay tanınmış oyunbazlardır.

Ahmet Kolu: Bunlar da 300 kişidirler. Balat'ta otururlar. Bunların içinde Mazlum Şah, Kúpeli Ayvaz Şah, Saçlı Ramazan Şah, Küçük Şahin Şah, kardeşi Bayram Şah usta oyunculardır.

Şehiroğlanı Kapucuoğlu Osman Kolu: 400 kişidirler. İçlerinde Çingene yoktur. Bunların her biri çağın tek hanende, sazende ve mukallitleridir. Eskiler bunların yanında dilsiz kalırdı.

Servi Kolu: 300 kişidirler. Çingene, Yahudi, Rum ve Ermeni'lerden kuruludur.

Baba Nazlı Kolu: 200 Çingene oyuncudan kuruludur. Baba Nazlı "Gemici Oyunu"nda, oğlu da "Arnavut Kasım" taklidinde söz sahibidirler. Oyuncular arasında Çaker Şah, Şeker Şah, Süğlün Şah padişahça da bilinen ünlü kişilerdir.

Zümrüt Kolu: 300 kişidirler. Yedikule, Narlıkapı, Sulumanastır Rumları, Ermenileri ve şehir oğlanlarından kurulmuştur. Rumlara ait "Simitçi", "Yuvacı", "Gümüş arayıcı" taklitlerinde çok ustadırlar.

Çelebi Kolu: 200 kişidirler. Bu kolda çok güzel rakkaslar vardır. Bunların ünlüleri de IV. Murat'ın huzurunda faslederek ihsanlar almışlardır.

Akide Kolu: İşbaşları Pehlivan Eyüb şair, katip, arif, zarif, hanende ve seyyahtı. Padişah İbrahim tarafından çok beğenilirdi. Bu kol da "Bahçe ve bahçıvan", "Gürcü" taklitlerini ortaya çıkardı.

Cevahir Kolu: 200 kişidirler. Bunlar Galata'da oturan cevahirci, kuyumcu Rum ve Ermenilerdi. Taklitleri çok ünlüydü. Bu kol da Edirne şenliğine çağrılmıştı.

Patak Oğlu Kolu: 300 kişidirler, tümü de Yahudidir. Maskaralıkta üstlerine yoktur.

Haşune Kolu: Hepsi Yahudi, 200 kişidirler. Rakkasları çok ünlüydü.

Samurkaş Kolu: 200 kişidirler ve tümü de Yahudidir. Bunlar da çeşitli taklitleriyle ün kazanmışlardır.

Kol takımları en ihtişamlı gösterilerini şenlikler sırasında icra etmişlerdir. (Bkz.

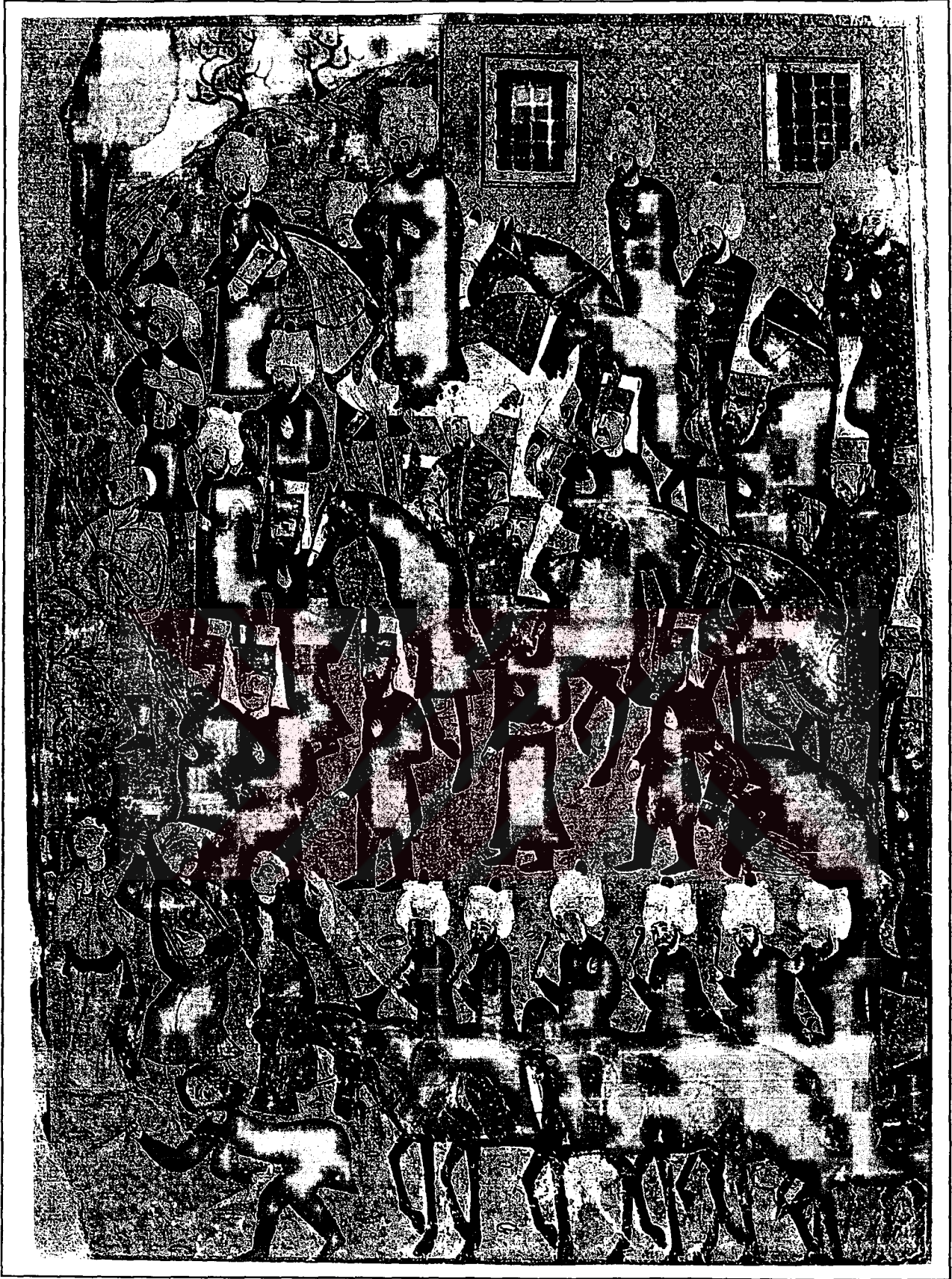
Resim 1)

....Şenliklerde çoğu kez çağın belli başlı üç oyun kolu katılır, sürekli gösterimler verirlerdi. Nitekim 1675 şenliğine katılan oyuncu kollarının adları Ahmet Kolu, Cevahir Kolu, Edirne Kolu idi. III. Ahmet'in şenliğine katılan oyuncu kollarının adları ise Bahçevanoğlu Kolu, Halil Kolu ve Edirne Kolu idi. Bu kollar çoğu kez Vehbi'nin "üç yirde çengiyan kol kol ahenk idüp" dediği gibi aynı zamanda üç seyirci önünde gösterimler verirlerdi. Kollar arasında sıra ile yer değiştirerek değişik seyirci kümelerinin bütün kolların gösterimlerini görmesini sağlamış olurlardı. Abdi Sürnamesi'nde anlattığı sırayı bozmadan üç kolun nasıl gösterim verdiklerini görelim:

Ahmet Kolu ile Cevahir Kolu padişahın köşkü önünde türlü oyunlar göstermeye başlıyorlar ve bunları geceye kadar sürdürüyorlar. Daha sonra Cevahir Kolu padişahın köşkü altında, Edirne'nin Yahudi Kolu padişahın önünde, Ahmet Kolu da büyük vezir önünde oyunlarını gösteriyorlar. Her üçü de inanılmayacak şeyler yapıyorlar. Başka bir gün okuyucuların başı Ahmet Kolu vezirlerin önünde, Yahudi Kolu padişahın köşkü altında, Cevahir Kolu padişahın önünde. Yeniden değişiyorlar. Ahmet Kolu padişahın önünde, Cevahir Kolu köşkün altında halka, Edirne Kolu sadrazamın önünde oynuyor.

Sünnet düğününden sonra düzenlenen Hatice Sultan'ın düğününde de Ahmet Kolu padişahın önünde, Cevahir Kolu defterdar paşa ve ağalar önünde, Yahudi Kolu padişahın önünde gösterim veriyorlar. Daha sonra da geceye doğru Ahmet Kolu saraya gizlice sokularak oradan türlü güldürülerle pek çok kimseyi eğlendiriyor.²⁷

²⁷ AND, Gel. Türk., s.181-182.

Resim 1. Alay-ı Hümayun şenlik yerine giderken gösterimciler.

Yukarıdaki örnek, kol takımlarının sarayda düzenlenmiş olan bir şenlikte, yapmış oldukları bir gösteri programına aittir. Görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu devrinin en önemli birimi olan sarayın içinde bile yer olan kol takımları, çok iyi örgütlenerek devrin tüm eğlence hayatında, etkin bir şekilde gösterilerini icra etmişlerdir.

3.1.1. Kol Takımlarında Köçekler ve Köçeklerin Örgütlenmesi

Oyun kollarının önemli bir bölümünü de “köçek kolları” oluşturmaktadır. Yapılan kaynak taramalarında, köçek kollarının bağımsız kollar mı yoksa oyuncu kollarının içinde bir birim mi olduğu hakkında kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. Köçek kolları bazı kaynaklarda oyuncu kollarına bağıymış gibi, bazılarında ise bağımsız kollar olarak bahis konusu edilmiştir. Ancak, Z. Melek bu konuda diğer araştırmacılara göre daha açık bir yaklaşım getirmiştir.

Köçekliğin en revaçlı devri, onbeşinci asrın son seneleri idi. Bilhassa Sultan İbrahim devrinde köçeklik, adeta bir sanat şekline girmişti. O tarihlerde, Museviler tarafından “kol” denilen oyuncu heyetleri kurulmaya başlamıştı. Takriben ikiyüz oyuncudan mürekkep olan bu kolların içinde hokkabazlar, paredebazlar, ateşbazlar bulunduğu gibi köçekler de vardı. Bunlar, İstanbul’un muhtelif hanlarının ortalarındaki avlularda veyahut meydanlara kurdukları çadırlar altında oynarlardı.

Bu oyuncular bir programa tabi idi. Evvela canbazlıkla başlayan program, köçeklerin raksıyla hitama ererdi....²⁸

Köçek kollarının oyuncu kollarının içinde ya da bağımsız olarak çalıştığı hakkında kesin bir bilgi edilememiş olsa bile, köçeklerin sayılarının üç kişi ile bir iki düzine arasında değiştiği bilinmektedir. Dolayısı ile Z. Melek’in bu konudaki yaklaşımı oldukça mantıklıdır.

Bu örgütlerde, genellikle her kol, kurucusunun adı ile anılır. Her kolun sarı çizme giyen bir “Kolbaşı” ve kolbaşının bir yardımcısı olur. Kolbaşı, kol takımının ustası, patronu, her şeyidir.

²⁸ MELEK, a.g.m., s.2706.

....eskiden ünlü köçeklerin hepsi bir kol ve takıma mensuptu. Üçü, dördü birleşir, bir takım olurdu. Bir idare edenleri, bir de “Yoğurtçu” ve “Pusatçı” denen, köçekler oynarken maskaralık yapanları vardı. Köçek istenirken “falanın kolu” diye aranırdu. İslam, Rum, Ermeni, Yahudi köçekler başka başka kol ve takımdan olurlardı. İslam takımını ekseriya Kıpti tairesinden olanlar teşkil ederdi. Köçek çağırınlar hangi takımı istiyorlarsa o takımın kolbaşısına başvurup getirirlerdi....²⁹

Köçekler genellikle, Dersaadet’in Tahtakale semtinde bulunan Kadı Han’ın altındaki büyük bir kahvehane olan “Kadılar Kahvesi”nde, Üsküdar Ketenciler Kapısı’ndaki oyuncu kahvelerinde ve Esir Pazarı’nda toplu olarak bulunurlardı. Alemdağı civarındaki Paşaköy köçek yetiştirme merkezi idi. Mahmutpaşa Yokuşu’nun alt tarafındaki Çorapçı Hanı’nın içinde bulunan işrethaneler, Lonca, Ayvansaray, Balat, Tekfur Sarayı civarı, Topkapı civarındaki meyhaneler, Üsküdar’ın Selamsız, Yenimahalle tarafları köçeklerin sanatlarını icra ettikleri yerlerden bazılarıdır.

Köçekler, eğlence hayatında kol takımlarına bağlı olarak;

Saray eğlencelerinde

Şenliklerde

Vezirlere ve zenginlere ait konaklarda

Mesire yerlerinde

Orta oyununda

Karagözde

Meyhanelerde

Kahvehanelerde

oyunlarını sergilerken, dönemin bir çok şair ve yazarına da malzeme olmuşlardır.

3.1.2. Köçekleriyle Ünlü Kollar ve Bağımsız Çalışan Köçekler

Kaynaklarda adı geçen ve içinde köçek bulunduran oyuncu kollarını tespit etmeye çalışırken, bu kolların bağımsız oyuncu kolları gibi bahsedilmesinin yanı sıra, oyun kollarının içerisinde bir birimmişcesine de bahsedildiği görülmüştür. Yine aynı zamanda, bir köçek kolunda nam salmış ünlü herhangi bir köçeğin, çeşitli meyhanelerde ya da kahvehanelerde de oynadığı bilinmektedir. Bu yüzden, köçeklerle

²⁹ Abbülaziz Bey, a.g.e., s.390-391.

ilgili kollar verilirken, o kol ile anılır olmuş ünlü köçekler de verilmiştir. Ancak, hiç bir kol ile anılmayan, özellikle o dönemin ünlü şair ve yazarlarına konu olmuş köçekler de bulunmaktadır. Bunlar da belli bir kola ait olup olmadığı bilinmediği için ayrıca verilmiştir.*

Köçeklerin ekserisi Sakız, Midilli adaları, Marmara sahilleri (Kapıdağ ve havalisi gibi) ve İzmir'den gelmiş Rum delikanlılarıyla Tatavla (Kurtuluş semti) ve Yeniköy Rumlarından, bir kısmı Akkerman, Siroz, Selanik, Edirne ve İstanbul Kıptilerinden, bir kısmı da Kastamonu ve Sivas havalisi halkından olurdu. Adalardan gelen Rum delikanlılarına, ada tavşanları beyaz ve pek sevimli oldukları için "Rum tavşanları" denirdi.³⁰

Aşağıda, köçekleriyle ünlü kollar ve dahil oldukları etnik kökenleri verilmiştir. Bu kolların, bağımsız kollar ya da oyuncu kollarının içindeki köçek kolları olması ile ilgili bir ayırım yapılmamıştır.

Ahmet Kolu: Padişah huzurunda gösteriler yapmış ünlü kollardan biridir. Kıptilerden oluşan 300 kişilik büyük bir koldur. Balat'ta otururlar. Bu hünerli Kıptiler içinde "Mazlum Şah", "Küpeli Ayvaz Şah", "Saçlı Ramazan Şah", "Küçük Şahin Şah", kardeşi "Bayram Şah" ve "Memiş Şah" usta köçeklerinden bazılarıdır.

Baba Nazlı Kolu: Sahibi Ayvansaray'lı Baba Nazlı'dır. 200 Çingene oyuncudan kuruludur. Baba Nazlı'nın yetiştirdiği "Çaker Şah", "Şeker Şah", "Sülün Şah", "İbo ya da Güllü" padişahça da bilinen ünlü köçeklerdir.

Celebi Kolu: Bu kol, IV. Murat'ın huzuruna çıkabilmiş ünlü kollardan biridir. Çerkezlerin ve Abazaların oluşturduğu 200 kişilik bir koldur. Bu 200 kişi satın alındıktan sonra yetiştirilmiştir. "Zalim Şah", "Can Memi Şah", "Hürrem Şah", "Yusuf Şah" ve "Mirza Şah" ünlü köçeklerindedir.

* Bu kol ve köçeklerle ilgili bilgiler, konu ile ilgili tüm kaynakların taranmasıyla oluşturulmuştur.
³⁰ gös. yer.

Zümrüt Kolu: 300 kişilik bir koldur. Yedikule, Narlıkapı, Sulumanastır Rumları, Ermenileri ve şehir oğlanlarından kuruludur. Bu kolda Sakız Adası'ndan getirilen köçekler vardı. "Dimitraki", "Yeneki", "Neferaki", "Kolyopos", "Aristidi", "Sakızlı", "Kırma Saçlı", "Çeşmi Gazel" Zümrüt kolunun ünlü köçeklerindedir.

Can Memi Şah Kolu: İslam ülkelerinin meşhur kolu. "Belalim Şah", "Sevgili Şah", "Hürrem Şah", "Mahmut Şah", "Fitne Şah", "Hüsnüyusuf Şah" ünlü köçekleridir. Bu koldaki "Boşnak Mirza Şah" ve "Nazlı Şah" isimdeki köçeklerin güzelliği ve şöhreti yıllarca unutulmamıştır.

Laskra Kolu: Galatalı Laskra'nın koludur. Laskra, Bedesten'de dükkanı olan zengin bir kuyumcudur. Laskra Kolu Rum köçeklerinden oluşmuştur. Güzellikleriyle nam salmış "Yaver", "Gül", "Gülçiçek", "Arslan Şah", "Kaplan Şah", "Çakal Şah", "Kurt Şah" isimdeki köçekleri ünlüdür.

Hasune Kolu: 200 kişilik bir koldur. Tamamı Yahudidir. "Samurkaş", "Duşenko", "Sinyor Yako", "Moiz" güzellik ve oyunlarıyla ün salmışlardır.

Samurkaş Kolu: Hasune kolundan ayrılan Samurkaş, kendisine ait 200 kişilik bir kol kurmuştur ve köçekleri ünlüdür.

Akide Kolu: Pehlivan Eyüp'ün koludur. Pehlivan Eyüp, saz şairi derbeder ve zarif bir kişidir. Gezip görmediği yer kalmamıştır. Tüm varlığını Akide koluna harcamıştır. Baba Nazlı'nın üç köçeğini kapmıştır. "Çaker Şah", "Sültün Şah" ve "Şeker Şah" bu üç köçektir.

Parpul Kolu: Balat'lı bir Çingene olan Pehlivan Parpul'un koludur. Çoğu Balat Şah mahallesinde oturan Çingenelerdir. 300 kişilik, hanende, sazende ve köçeklerden oluşmuş bir koldur.

Bu kollar, daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, sadece bu kadar değildir. Bu çalışmada tespit edilebilmiş kolların dışında, mutlaka büyüklü küçüklü kolların mevcut olabileceği bir gerçektir.

Bir de yukarıda saymış olduğumuz kollardan bağımsız anılan, çeşitli eğlencelerde oynayan köçekler vardı.

Bunların güzellikleri, endamları ve rakslarındaki letafete göre birer sıfatları vardı. “Altıntop”, “Sarı Papa”, “Gümüş Gerdan”, “Sim Ten”, “Raks-ı Felek”, “Gonca”, “Bülbül”, “Dilaşub” gibi isimlerle de yad olunurlar ve bu vasıflarıyla diğerlerine tercih edilirlerdi.³¹

Bu köçeklerin her biri şimdiki sinema yıldızları gibi, arkalarından bir sürü vurgun sürüklemişlerdi. Güzellikleri ve cilveleri ile ün kazanan köçekler, genç mirasyedilerin gönüllerini çelerek, ellerindeki tüm paralarını alırlardı. Tam anlamıyla genel kadınlara tutulup da servetini bu uğurda tüketen adamlar gibi, eskiden de bütün varlığını köçeklere yediren, sevgili bildikleri bu köçeklerden biraz ilgi görebilmek için en değerli varlıklarını veren aşıklar ve bu köçekler uğruna kanlı bıçaklı olan yeniçeriler vardı. Bu özellik ve davranışlardan dolayı, köçeklerin bir çoğu ya kendi adlarını büsbütün unutarak “Zalim Şah”, “Fitne Şah”, “Nazlı Şah” gibi adlarla ün yapmışlar ya da “Saçlı Ramazan Şah”, “Can Şah”, “Küpeli Ayvaz Şah” gibi takma adlarla anılmışlardır.³²

Aşağıda, hiç bir kolla beraber anılmayan, özellikle o devre ait, yazılmış manzum eserlere konu olan köçekler verilmiştir. Taranan kaynaklarda rastlanan köçekler ve lakapları şunlardır:

“Çingene İsmail”, “Benli” lakabı ile meşhur “Dimetoka”lı Ali”, asıl adı Yorgaki olan Hırvat “Büyük Afet”, asıl adı Kaspar olan Ermeni “Küçük Afet”, Sakız Adalı “Pandeli”, “Andon”, “Yasemen”, “Mısır Güzeli”, “Latif”, “Hilalkaş”, “Mehtap”, “Altıntop”, “Taze Fidan”, “Kanarya”, “Yeni Dünya”, “Kıvırcık”, “Tilki”, “Belalım Şah”, “Sevgili Şah”, “Saçlı Dilber Şah”, “Rub’iye”, “Mısırlı Şevki”, “Zerrişah”, “Ziba”, “Yıldız”, “Kız Mehmet”, “Ahu”, “Küçük Panayot”, “Yorgi”, “Fıstık”, “Elmaspare”, “İstavri”, “Küçük Andon”, “Yanako”, “Ceylan”, “Eski Fidan”, “Afıtab”, “Kanarya Şakir”, “Gazeb”, “Pamuk”, “Todorı”, “Velvele”, “Rampi İbrahim”, “Arap Hamit”, Sultanhamam’lı “Bacaksız Şevki”, Zeytinburun’lu “Naracı Mehmet”, arkadaşı “Arap Osman”, Fersane’li “Kel Mahmut”, Unkapan’lı “Halit Hoca”....

³¹ gös. yer.

³² SEVENGİL, İst. Nas., s.73.

3.1.3. Bir Hikaye: “Hem Köçek, Hem Çengi”³³

Onyedinci asrın ortası. Osmanlı tahtında IV. Sultan Mehmet var. Baba Nazlı kolbaşdır ama en iyi köçeklerini bir bir elinden kaçırmış, nafakası bir kaç acemi oğlanın eline kalmıştır.

Baba Nazlı'nın İbo ile karşılaşması bir ayı oyununda olur. Şopar İbo'yu def çalıp, ayı oynatırken gören Baba, kıvrılıp bükülen bu ince vücuda hayran olur. Şopar'dan çok iyi bir köçek olacağını hemen anlamıştır.

İki yıl sürer çabaları. İbo Hint raksını öğrenmiş, ses terbiyesinden geçmiş ve vücut kıvrıla kıvrıla, lastik esnekliğine kavuşmuştur. Bundan sonrası İbo'nun yükselme devridir. “Beni adem” deryasıdır İstanbul. Bilcümle rakkaslar, hanendeler, sazandeler, soytarılar, hokkabazlar, canbazlar, paredebazlar, bu deryada dönüp dururlar. Çengi ve köçekler ise derya kuzuları.

Köçek kolbaşları (ki pehlivan diye de bilinir) içinde, Baba Nazlı da diğerleri gibi şeytanın traş olduğu yeri bilen, feleği iplemezlerdendir. Kemençenin kralını çalar, seyir alanını düzenlemekte rakip tanımazdı.

Sultan Mehmet'in himayesindeki sünnet düğününde at meydanına kerevetini kurmuş ve İbo'yu beklenenin tam aksine seyircilerin karşısına görkemli bir biçimde çıkarmamıştı. Şopar Hint dansına kuru tahta üzerinde başlamış ve atbaşının cümle esnafi ile halk yavaş yavaş çevreye toplanmaya başlamıştı. Kılıç oyununda gövdesi çıplaktı ve öylesine hızlı dönüyordu ki, rüzgar öpmek istese başaramazdı. Al bürümcük, şeffaf şalvar döndükçe şişiyordu. Ardından körpelğine ters düşen sesiyle şarkılara geçiyor ve bunu “Rumeli Köçeği” ile tamamlıyordu.

³³ Ergun HİÇYILMAZ, Çengiler, Köçekler, Dönmeler, Lez'olar..., Cep Kitapları, İstanbul, 1991, s.20-21.

Oynadığı tahta altın ve gümüş tarlası haline gelmiş, seyredenler büyülenmişti.

Düğünün dört gününde de İbo bıkmadan usanmadan oynamıştı. Saraya davet edildiğinde “Şopar” ya da “Çingene İbo” değil, “Can İbo Şah” idi. Baba Nazlı mutluydu. Ocak ağalarının ısrarı ile o ünlü “Gemici Oyunu”na çıktılar. Ayasofya önüne çakılan iki direkli sembolik gemide İbo, Ayşe Reis olmuş ve tüm zenneliğini ortaya koymuştu.

Cümle kolbaşılar İbo’nun peşindeydi artık. Onu Baba Nazlı’dan koparmak için vermedikleri altın, oğlan ve eziyet kalmadı. O ise direndi ama nereye kadar?

“Kaça kaça, geyik yüreğinde aslan kesilenler, başkalarıyla pençe atarlar” diye, bir mısramızı cümle yapalım ve müzevirler ile sütü bozukların oyununu “hülasa” edelim.

Can İbo Şah’a sahip olmak isteyenler, Baba Nazlı ile onu ipe sapa gelmez nedenlerle kadiya götürürler. Dayanılmaz baskılar sonunda İbo ortadan kaybolmuştur. Kimilerine göre bir Rum gemisine atılıp, Cezayir’de satılmıştı. Kimileri ise onun öldürüldüğünü söylüyordu. Surdibi Çingenelerine katılıp, çeribaşının kızını aldığını ve tekrar ayıcılığa başladığını söyleyenler de vardı.

Amma velakin, ortalığı velveleye veren İbo’nun kadınlığa dönmesiydi. Ablasının üstüne doğduğunda, babası onu tam bir şopar gibi yetiştirmişti. Babası “döndükten sonra ha çengi olmuş, ha köçek” diyenlerdendir.

İbo’nun Fatma olduğunu Pehlivan biliyordu.

Güllü Fatma’nın etrafında kopan “gulgüle”yi nasıl anlatsak? Gerçeğin az olduğu yerde rivayet çok olur.

Bundan sonraki dönemde, onun Kösem Sultan'a sığındığı ve Şam'a giderek orada evlendiği de söylenir. Bu tür hikayelerde sonun hemen gelmeyeceği aşikardır. Baba Nazlı'dan öğrendiğini, oğluna da öğreten "Güllü Fatma" köçek yaptığı oğluyla kırkıktan sonra azıp İstanbul'a gelmişti. Kurduğu çengiler kolu, konak ve yalılarda aranıyordu. Seçtiği köçekler hep erkek yapılı, koca elli, koca ayaklı ve kart seslidir.

"Su testisi su yolunda kırılır" elbette. Ömrünü köçek, çengi ve kolbaşı olarak geçiren "Güllü" Üsküdar'da Eyşe Sultan Yalısı'nda soluverdi. Cesedi denizde bulunmuştu ve gözleri bıraktığı dünyaya doymamış gibi bakıyordu.

Yukarıdaki hikaye, gazeteci yazar Ergun Hiçyılmaz'ın "Çengiler, Köçekler, Dönmeler, Lez'olar..." adlı kitabından alınmış ve üslubunda hiç bir değişiklik yapılmamıştır.

3.2. KÖÇEKLERİN EĞİTİMLERİ VE OYUN İCRALARI

3.2.1. Köçeklerin Eğitimi

Köçeklerin, oyunlarını sergilerken ustalık göstermesi, onların ancak iyi bir eğitimden geçmeleri ile mümkündür. Bunun için, iyi bir köçek olacağı ve bu konuda ustalaşıp nam salacağı düşünülen genç delikanlılar, özel bir eğitime tabi tutulurdu.

Eğitilecek delikanlıların, özellikle yedi-sekiz yaşlarında küçük, yetenekli, yüzleri genç bir kıza andıracak derecede güzel, süzgün gözlü, alımlı, narin ve düzgün vücutlu olmalarına dikkat edilirdi.

Bu seçilmiş köçek adaylarına eğitim, meşkhanelerdeki hocalar tarafından, kolların kolbaşıları tarafından ve zamanında ün yapmış namli köçekler tarafından verilirdi. Eğitim verilen meşkhanelerin sahipleri genellikle Rumlar ve Yahudilerdi. Buralarda uzun süre çengilik etmiş Kıpti kadınları, oyun ve musiki hocalığı ederlerdi.

Köçeklerin eğitilmesi oldukça güç ve zaman alan bir konuydu. Bir köçek ancak, birbuçuk-iki sene arasında ustaca oyun sergileyebilecek duruma gelebilirdi. Köçekleri eğitecek kişi, müziğe, ritme, oyundaki figürlere ve oyun sunmaya yönelik çalışmalar yapmıştır.

Müzik ve Ritm Eğitimi:

Müzik ve ritm olmadan oyun icra etmek mümkün olamayacağından, köçeklere müzik ve ritm eğitimi verilirdi. Müzik eğitiminde köçeklerin oyun icra etmeleri için bestelenmiş olan “Köçekçeler”in, makam ve ezgileri tanıtılır ve köçeklerin bu ezgilere yakınlık duyması sağlanırdı. (Ayrıntılı bilgi için bkz. 3.6).

Ritm eğitimi ise, köçeklerin oyunları esnasında, ellerinde “çarpara” ve “zil” bulundurmuşlardır. (Bkz. Resim 2).

Çarpara (çarpare, çalpara,): Halk ağzında çalpara; Türk müziğinde bir usul vurma aleti; dört parça sert tahtadan yapılmıştır; eskiden köçek ve çengiler tarafından avuçları içinde vurularak çalınır, oyun havalarında da hanendeler tarafından kullanılırdı; halk müziğinde de “maşa”, “kaşık”, “şakşak” yahut “çalpara” adıyla daha basiti kullanılmıştır.³⁴

Zil: Türk musikisinde bir usul vurma aleti; çoklukla pirinçten yapılır; baş ve orta parmaklara takılan iki çift yuvarlak halindedir; ortası çukurdur. Eskiden raks musikisinde çok kullanılırdı.³⁵

Her iki ritm aleti de baş ve orta parmaklara kayış bağlarla takılır. Eğitimin önemli bir parçasını da, bu çalpara ve zillerin, ezgi ve ritme uygun çalınması oluşturmuştur.

³⁴ Abdülaziz Bey, a.g.e., s.484.

³⁵ a.g.e., s.564.

Resim 2. 17. yüzyılda çalparalı bir köçek.

Oyun İcra Eğitimi:

İcra esnasında yapılacak olan göbek atma, kıvrırma, kendini geriye ve öne atma, bedenleri hoplatarak sallama, ayak atma, dönme, bel ve gerdan kırma, omuz titretme, topuk çarpma, tırnak üstünde uçarcasına koşma gibi temel hareketler öğretilirdi. Bu eğitim sırasında, vücudun rahatça esneyebilmesine, oyunların tavrının, incelik ve kurallarının öğrenilmesine dikkat edilmiştir.

Oyunlarını Sunmalarına Yönelik Eğitim:

Köçeklere eğitim veren kişi, müzik ve oyun icra eğitimi ile beraber, köçeklerin oyunlarını en iyi biçimde sunabilmeleri, seyircilere hoş görünebilmeleri ve onların gönüllerini çalabilmeleri için, deneyimlerini, incelik ve sırlarını köçeklere aktarmışlardır.

3.2.2. Köçeklerin Oyun İcraları

Köçekler, profesyonel oyuncular olduklarından dolayı, oyunlarını icra edebilecekleri ortama göre, gruplar halinde oyunlarını sergilemişlerdir. Bu gruplar, şenliklerde en yüksek sayıya ulaşmışken; ki bu sayı on iki kişi civarındadır, konak, kahvehane, meyhane gibi yerlerde daha az sayıda; bir, iki, dört kişi civarında olmuştur. Her ortamda sayıları değişen köçekler, oyunları sırasında farklı formlar (çizgiler) kullanmışlardır.

....Ya yarım veya tam halka olurlar, bir ezgiden öteki ezgiye, bir güldürüden öteki güldürüye geçerler, en sonunda canlı bir müziğe ayak uydurarak, uzun uzun dönerler (dervişler gibi) durunca eğilip selam verirler ve hep yakınlarında olan çalgıcıların yanına koşarlar.³⁶

³⁶ AND, Gel. Türk., s.177.

Köçekler, oyun icra ederken belirli ve kalıplaşmış hareketler yapmazlardı; el, kol, ayak hareketlerinin, dönmelerinin, bel bükmelerinin sabit ve değişmez kuralları yoktu. Çalınan ezgi ve ritme ayak uydurarak, kendilerine verilmiş olan eğitim doğrultusunda oyunlarını icra ederken, kendi hünerlerini de ortaya koyarlardı. Ustaca oyunlarını sergilerken, üzerlerinden binbir eda ve nazlarını eksik etmezlerdi.

Oyunları vücudu her biçime sokan, tahrik edici hareketlerle, omuz titretmeler, kıvrımlar, göbek atmalar, çapkınca ve baştan çıkarıcı duruşlar, topuk çarpmalar, adımlarını yuvarlak, yavaşça ve işveyle kaydırmalar, durma ve pervane gibi dönmelerle dolu idi.

....zarif bir şekilde kollarını açar, ayaklarının ucuna basarak omuz ve vücutlarını ahenkle oynatıp çalınan çalgıya ayak uydurarak raks ederlerdi. Raks sırasında ikide bir kakül gibi saçlarını arkaya atar, seyredenler arasında uygun gördüğü muhterem bir zatın yanına oynayarak gelir, zil çalarak, işvelerle başını dizine koyup yatar gibi yapar, o zat da alına altın yapıştırırdı. Raks sırasında aynı şeyi aynı zata tekrar tekrar yapabildiği gibi diğer uygun gördüklerine de yapardı.³⁷

Köçeklerin oyun icraları sırasında, onlara eşlik eden “Yoğurtçu”, “Pusatçı” veya “Şakşak”çı denilen maskaraları bulunurdu. (Bkz. Resim 3).

Raks sırasında köçeklerin yanında bir de yoğurtçu, pusatçı denen maskarası, diğer bir deyimle palyaçosu vardı. Başında tepesine bir-iki çingirak dikili sivri bir külah, arkasında eteğinin iki ucunu beline soktuğu çeşitli renkte basma parçalarından dikili entari, elinde vurdukça ses çıkaran, bir ucundan bağlı ince ve uzunca iki değnekten ibaret “şakşak” ile raks eden köçeklerin arasına giren pusatçı türlü tuhafliklar ve maskaralıklar yapardı.

“Oh hadi bakalım, anasının babasının hayırlı evlatları” diyerek onlarla beraber oynamaya çalışır, beceremez, bazen köçeklere yapmacık taşkınlıklarla sataşır, “Hadi yavrum, aşağıdan al, aşağıdan” diye coşturur, raksa renk verir, hazır bulunanları neşelendirir, eğlendirirdi. Pusatçılar da türlü maskaralıklarla köçekler gibi şunun bunun dizine yatar, bu suretle bahşiş de alırdı....³⁸

³⁷ Abdülziz Bey, a.g.e., s.392.

³⁸ gös.yer.

Resim 3. 18. Yüzyıl başlarında köçekler ve pusatçılar.

Köçekler, oyunlarını köçekçeler eşliğinde konusuz icra ettikleri gibi, zaman zaman da bir konuyu dramatik biçimde de icra etmişlerdir. 18. Yüzyılın başlarında yabancı bir gezginin, bir Ramazan gecesini İzmir Turgutlu dolaylarında görmüş ve seyahatmanesine aktarmış olduğu gösterim dramatik biçimde icra edilmiş oyunlara örnek oluşturmaktadır:

Kişiler on üç ile on yedi yaşları arasında güzel görünüşlü dört oğlan, yaşları iki soytarı ve çalgıcıları. Genç oğlanlar tepeden turnağa Türk kadınları gibi giyinmiş, büyük gümüş tokalı enli kemerler takmışlardı, soytarılar ise gelişli güzel giyinmişler, hatta birisi kırpıntılardan yapılmış bir kılıktaydı.

Dansın konusu Türk kadınlarının töreleri ve çevirdiği dolapları özgürce canlandırıyor. Kadınların şarkı söylerken, konuşurken çıkardıkları bağırkan sesleri, onların tavırlarını büyük bir ustalıkla taklit ediyorlardı. Kadınlar kocalarından kaçmış veya kocalarının yokluğunu fırsat bilmişler, gizlice sevgilileriyle buluşuyorlar. Sevgiliyi soytarılardan daha iyice giyimli oynuyordu. Kırpıntılar giymiş olan soytarı ise kadınların hoşuna gitmek için yaptıklarına karşılık bulup bulacağı alay, yumruk buna benzer küçük düşürücü davranışlar oldu.

Dansçılar bir halka kurdukları zaman, sevgililerden gözde olanı dansı açık tavırlarla yönetiyordu. Yüz verilmeyen sevgili ise elinde bir ışıkla halkanın ortasında duruyordu. Dansçıların adımları ve dansın biçimi Muhtar Paşa'nın yemeğinde gördüklerim gibiydi. Zaman zaman çalgıcılar oyuncuların şarkılarına katılıyorlar, karşılık gören sevgiliyi kutluyorlardı. Kimi kez de birden, keskin davranışla yerlerinden fırlıyorlar, oyuncularla beraber dönmeye koyuluyorlardı. Bütün bunlara ellerindeki çalparaların, küçük çingirakların, kemerlerinden sarkan gümüş parçaların ve başka maden süslerin gürültüsü karışıyordu....³⁹

Aynı yabancı gezgin Yanya'da Muhtar Paşa'nın konağında yemekte izlediği bir gösteride köçeklerin oyunlarını anlatmaktadır:

İki dansçı çok şehvetli bir dansa başladılar, tıpkı gerçek bir "fandango" gibi, bütün Akdeniz danslarında olduğu gibi bedeninin yukarısının dikeyliğini bozmadan, kalça sallamalarının yumuşaklığıyla.

Odanın dört bir yanında ayrı ayrı, önce ağır sonra gittikçe artan bir hızla dönmeye başladılar, kollarını da çok incelikle sallayarak ve tartım veren çalparalarının eşliğinde... Sonra sırt üstü geldiler, hareketleri ve anlatımlarıyla zevkin sarhoşluğunu ve kendinden geçmişliğini canlandırdılar.⁴⁰

³⁹ AND, Osm. Sen., s. 180-181.

⁴⁰ gös.yer.

Köçekler, oyunlarını kendileri için bestelenen, çalınan ve söylenen “köçekçeler” eşliğinde icra etmişlerdir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. 3.6.). Bu icraları sırasında çalpara ve zil çalmışlardır.

Köçekler, oyunları sırasında etrafta bulunan seyircilerden türlü yollarla bahşiş toplarken aynı zamanda oyunlarının sonunda içlerinden birinin eline aldığı tefle “parsa” denilen bahşişi de toplayarak, hepsini aralarında pay etmişlerdir. Köçeklerin hemen hepsi içki içse de raksa çıkanların bu arada içki içmeleri yasaktı.

Köçeklerin oyun icralarını ana hatlarıyla ortaya koyacak olursak ortaya şu sonuçlar çıkmaktadır:

- Köçekler, oyun icraları sırasında tek başlarına oldukları gibi, ikiden on ikiye varan sayılarda, gruplar halinde de olmuşlardır.
- Oyunlarının her zaman konusu olmadığı gibi, dramatik, konusu olan oyunlar da icra etmişlerdir.
- Oyunları sırasında ellerinde “çalpara” ve “zil” denilen tartım aletleri kullanmışlardır ve bu aletlerle oyunun hızına yön vermişlerdir.
- Oyun icrası sırasında, kurallı ve kalıpları olan figürler değil, müziğe ve ritme uygun serbest formda figürler kullanmışlardır.
- Oyun icraları sırasında, baştan çıkarıcı, şehvetli ve çapkınca tavırlar takınarak, karşılarındaki kişiyi etkilemiş ve bu tavırlar sayesinde bahşiş almışlardır.
- Oyun icraları sırasında, kendilerine “Yoğurtçu”, “Pusatçı” ve “Şakşak”çı denilen soytarılar eşlik etmiştir.
- Oyunlarını kendileri için bestelenmiş olan “köçekçe”ler eşliğinde icra etmişlerdir. Bu icraları sırasında çalgıcılardan ayrı değil, iç içe bulunmuşlardır.
- Oyunlarının icraları genellikle ağır ritm ile başlamış ve gösterim ilerledikçe ritimleri hızlanmıştır.
- Oyunlarının sonunda “Parsa” denilen bahşişi toplamış ve aralarında paylaşmışlardır.
- Oyunlarını icra etmeden önce içki içmişlerdir.

Köçekler, belli bir yaşa kadar oyun icra etmişlerdir. “Bıyıklarının terlediği”, tamamen “erkeksi bir görünüm” kazandığı ya da “askere alınma çağı” gelmiş gibi çeşitli tabirlerle ifade edilen bu yaşa gelen köçekler, yine kendileri ile ilgili olan başka işlerle uğraşmışlardır.

...Yaşını başını alan, yani 25'i geçen köçeklerin bir kısmı, kolbaşı adıyla köçek takımlarından birinin idaresini alır, bazıları da takımda yoğutçu olurdu. Bunların dışında çoğu, esnaf berberliği ve esnaf kahvelerinde kahvecilik yapardı. Pek azı da memleketlerine çekilerek para biriktirebildiyse tarla ve çift-çubuk edinirdi. Bazı köçekler de meyhaneci çıraklığına başlardı. Bunların gençliğini bilen içki tiryakileri o meyhanelere devam etmeye başlar, sırası düştükçe eski demleri anar, paralarının gerisini de bu şekilde harcarlardı. Köçeklerin bazıları da küçük kardeş veya kayınlarını o yola teşvik eder, raks öğretirlerdi. İçlerinde bazen 12-13 yaşında köçekler görülürdü. Bunların orada bulunanların dizlerine baş koymaları, para toplamaları yasaktı. Bu gibi çocuklar düğünlerde ve ziyafetlerde içki içenlere içki, meze vererek, salata ve ekmek getirerek hizmet eder ve bahşiş alırlardı....⁴¹

3.3. TÜRK TOPLUMUNUN VE GÖZLEMCİLERİN KÖÇEKLERE BAKIŞ AÇISI

Sanıldığından çok eskilere dayanan köçeklik geleneği ve köçekler hakkında pek çok araştırmacı yazar, eleştirilerde bulunurken; aslında Osmanlı devri toplum hayatının ne kadar bozulmuş ve çarpıtılmış olduğu konusu üzerinde durduklarının farkında olmamışlardır.

Köçekler daima olumsuz ve şehvet unsuru göz önünde bulundurularak eleştirilmiş ve adeta bu konuda direkt suçlamalara maruz kalmışlardır. Eğlence hayatında, oldukça doğal ve normal karşılanmalarına rağmen, köçekler hakkında olumsuz ve onur kırıcı pek çok söz düşünülmüş, söylenmiş ve yazılmıştır. Biz her ne kadar, köçeklerin o dönemlerdeki yaşantılarını sadece yazılı kaynaklardan öğrenebiliyorsak da, bu konuda da pek çok şeyin söylenmesi gerektiğine inanmaktayız.

⁴¹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s.393.

Aşağıda, Osmanlı devri eğlence hayatında önemli bir yere sahip olan köçekler hakkında düşüncelerini dile getiren yazarlara yer verilmiştir.

Tarihsel bir gerçek olarak ortadadır ki, eski zevk düşkünü ve özensiz anlayış, gençlik ve güzelliği kadında da olsa, erkekte de olsa aynı derecede çekici ve yakıcı sayıyordu. Bu konuyu açmakla bilimin “uranizm” diye adlandırdığı, bir tür ruh hastalığı saydığı alana girmiş oluyoruz. Bugün tıbbın “eş cinsler arasındaki aşklar” adıyla açık bir teşhisle ortaya koyduğu bu hastalık, yüzyıllarca Doğu’yu kemirmiş, milyonlarca insanın bel kemiğini çürütmüş, milyonlarca onur ve haysiyeti ayaklar altında çiğnemiştir. Tarihimizin hiç bir sayfası yoktur ki bu hastalığın esirlerine rastlanmasın. Yukarıda da saydığımız gibi bu sorunun, eski anlayışın özensizliği sonucu olarak günden güne çok doğal görülmeye başlanılmış, hızla yayılması karşısında artık hiç kimse bu gibi hareketleri ayıplama gereksinimi duymamıştır.⁴²

Refik Ahmet Sevengil’e ait olan bu satırlar, bize köçeklerin toplum hayatındaki yeri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Osmanlı İmparatorluğu devrinde, köçeklerin eşcinsel olduğu hakkında pek çok araştırmacı yazar hem fikir.

Evliya Çelebi, köçekler hakkında bilgi verirken “yetmiş tastañ feleğın çenberinden geçmiş”, “veled-i zina”, “afıtab-misal rakkaslar”, “nergis gözlü”, “kesim biçim yerinde”, “nice canları esir etmiş” gibi tabirler kullanmıştır. Yine köçekler, “ızleyicilerin müzikle gerilmiş sinirlerini, baştan çıkarıcı oyunlarıyla dayanıksız hale getirirlerdi”. Böyle bir köçek oyununu Evliya Çelebi şu şekilde kaleme almıştır:

İrem bağının tavus kuşu gibi gezinip yürüdüklerinde adamın soluğu kesilir, o an tutulur. Gören aşıklar, şaşkın ve hayran kalarak her köşeden (yükselen) “Hu !” sesleri ike şenlik yeri sevinç ve neşe dolar.⁴³

Köçeklerin bu heyecanlı, ateşli, titrek oyunları sırasında, pek çok kadeh kırılmış, zengin insanların bütün varlıkları yok olmuştu.

Köçeklerin güzelliğine ve şöhretine kapılmış, meftun olmuş pek çok kimseler bulunduğundan, pek çoğu kendilerine rakip gördükleri kimselere karşı güç ve servetlerini, köçeklere de sevgilerini göstermek için pek müsrifçe bahşişler verir, altınlar yapıştırırlardı.⁴⁴

⁴² SEVENGİL, a.g.e., s.71.

⁴³ a.g.e., s.72-73.

⁴⁴ Abdülaziz Bey, a.g.e., s.392.

Bu olayların en hararetli ve tehlikeli olanları yeniçeriler arasında görülmüştü.

Yeniçeri kışlarına ve tulumbacı koşularına getirilen köçekler yüzünden birçok arbede ve dövüşmeler, bıçak bıçağa getiren olaylar olmuştu. Yeniçeriler arasında köçeklerin gösterdiği tercihlerin yol açtığı kıskançlık olayları bazen kibarlar arasında bile görülmekteydi. Aralarındaki düşmanlıklar intikam almaya kadar varabilir, hatta memuriyetlerine tesir ederdi. Hele bir takım genç mirasyedilerden, dalkavukların teşviklerine uyarak sarhoşken köçeklerle ilişki kurup sonra da tamamen kaptıranları çok görülürdü.

İstedığı gibi serbestçe eğlenmek için Galata'daki bu hal ve heveslere uygun meyhanelere alışır, günlerce oralardan ayrılmaz, köçekler de sakilik ederek türlü şive ve işvelerle zavallıların akıllarını büsbütün çeler, ellerinde nesi var nesi yoksa alırlar, sonunda ortada bırakırlardı. Böyle sefahat yolunda servetini yiyip tüketmiş, elde avuçta bir şeyi kalmamış, son derece sefil ve perişan olmuş hanedanvadeler görülmüştür.⁴⁵

Osmanlı İmparatorluğu devri eğlence hayatının, belgelenmesine ve yaşanan olaylara ışık tutulmasına ve olaylara farklı bir açıdan bakılmasına önemli katkıları olan Avrupalı gezgincilerin ve gözlemcilerin yazmış oldukları seyahatname, anı, günlük, mektup gibi eserlerde, köçekler hakkında bilgilere de rastlanmıştır. Ancak bu gözlemciler, daha çok köçek oyunlarının erotik özellikleri üzerinde durmuşlardır.

Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelmiş olan Theophile Gautier "Şark" adlı eserinin, "Türk Tiyatrosu" adlı üçüncü bölümünde köçekler, dansları ve erotik tavırları üzerine gördüklerini aktarmıştır:

...Köçekler, ayrıca anlatılmaya layık, bir tanesi, hatlarının inceliği, gerdanının beyazlığı, lüle lüle sarı saçları, başının üstünde Yunanvari duran mavi çevresi, mütevazi tavrı ve ince beliyle, tepeden tırnağa kadar, genç ve güzel bir kadın tesiri içinde insanı aldatıyor....öbür ikisinin de, arkadaşlarından al feslerinin çevresindeki kocaman bir örgü teşkil eden takma saçlarından ibaret saç tuvaletlerinden başkahiç bir farkları yoktu.

Bu trio (üçlü) vücutlarını büke büke, bellerinin alt kısmını kıvıra kıvıra, bizim (yani Fransa'nın) Belediye çavuşlarının iffet hislerini rencide edecek kadar, bir nevi Rum tarzında ve hayli orjinal karakterde ve seyredenleri son derece teshir ederek oynuyorlar....⁴⁶

⁴⁵ gös.yer.

⁴⁶ Mahmut R. GAZİMİHAL, "Köçeklik", T.F.A., C.6, s.2001.

İngiliz gezgini Dr. Covel, 1657 yılında, Edirne’de IV. Mehmet’in oğullarının sünnet düğünü için yapılmış olan şenlikte görmüş olduğu köçekler hakkındaki düşüncelerini şöyle aktarıyor:

....Bunlar arasında on yaşlarında bir güzel oğlan çocuğu bulunuyordu, saçları bir kadınınki kadar uzundu. Onunla birlikte dinç, yakışıklı yirmibeş yaşlarında bir delikanlı dans etti. Uzunca, sessiz, tuhaf bir bayağılıkta, akla gelebilecek her türlü çapkınca, kösnük duruşlara başvurdular....⁴⁷

3.4. OSMANLI DEVRİ EĞLENCE HAYATINDA KÖÇEKLERİN OYUNLARINI İCRA ETTİKLERİ YERLER

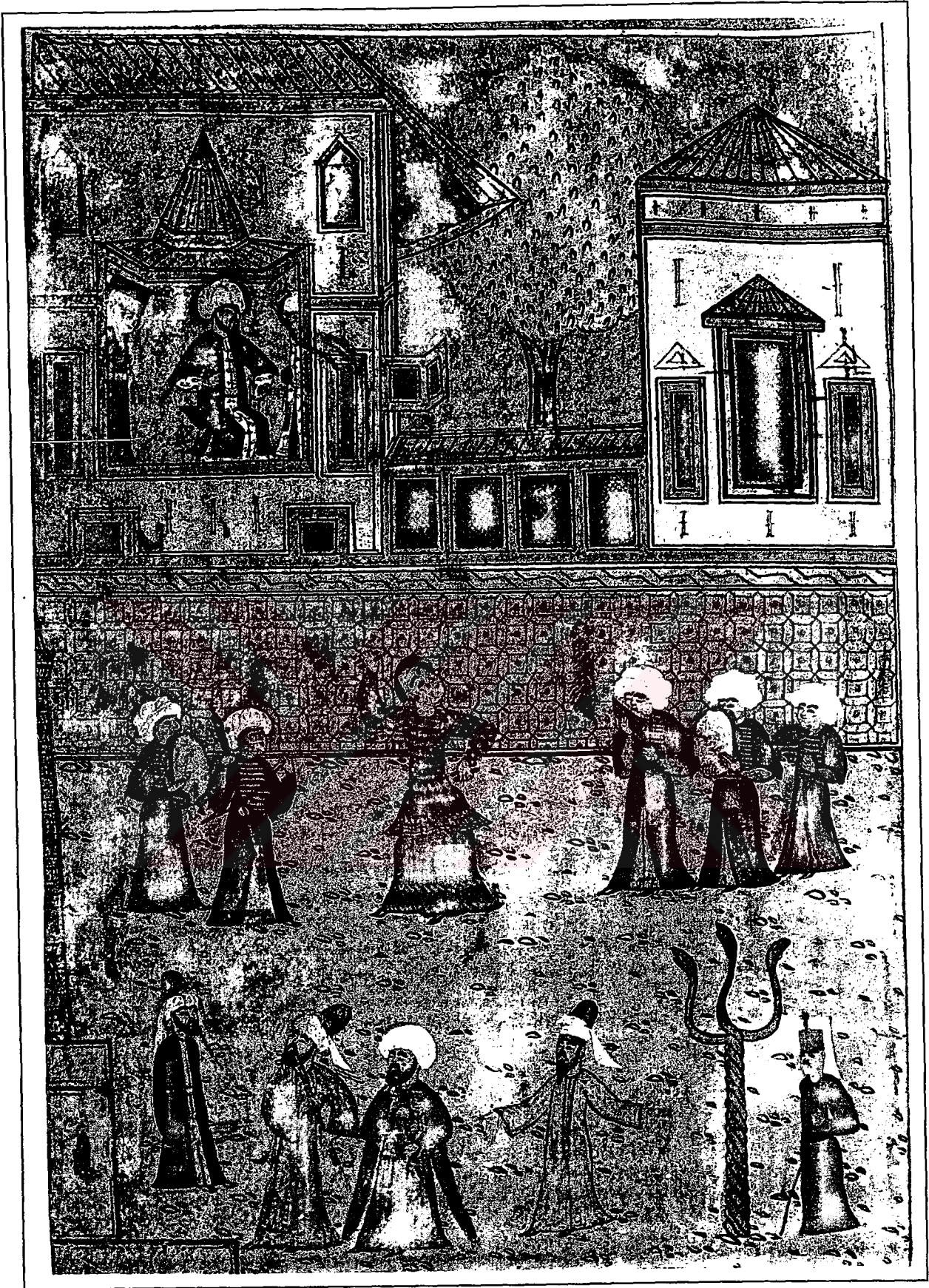
3.4.1. Saray Eğlencelerinde Köçekler

Saray ve çevresi, zevk ve sefanın her türlüsüne ilgi gösteren, eğlencenin her türüsünü tatmak isteyen ve sınır tanımayan bir anlayışla toplumun en uç noktasında yaşamıştır. Bu zevk ve sefa ortamının, eğlencelerin ayrılmaz bir parçasını da köçekler oluşturmuştur.

Saray eğlencelerinde köçekler iki şekilde bulunmuşlardır:

Birincisi; sarayın içinde, saraya bağlı köçekler yetiştirilmiştir. Bu köçekler, saray içinde düzenlenen tüm eğlencelerde hazır bulunmuşlardır. Aynı zamanda köçeklerin dışında, saraydaki iç oğlanlarına da oyun ve müzik eğitimi verilmiştir. İkincisi ise; eğlence hayatında ünlü olmuş, nam salmış köçekler ya da oyuncu kollarının içindeki köçekler, saraya davet edilerek, padişah ve çevresince düzenlenen özel eğlencelerde, oyunlarını icra etmişlerdir. (Bkz. Resim 4).

⁴⁷ AND, Gel. Türk., s.210.

Resim 4. Saray eğlencelerinde bir köçeğin raksı

3.4.2. Şenliklerde Köçekler

Osmanlı İmparatorluğu devrinde, saray ve çevresi tarafından düzenlenen şenlikler, şehzadelerin sünneti, saray çevresindeki insanların evlenmeleri, doğum, sünnet, bir yabancı konuğun gelişi, tahta geçme ve bir savaşın kazanılması gibi sebeplerden dolayı yapılmıştır. Bu şenlikler, sadece saray duvarları içinde değil, halkın büyük çapta katılımlarıyla oluşmuş ve toplumun her kesimini kaynaştırmıştır. Şenlikler sırasında, İstanbul başta olmak üzere, imparatorluğun başlıca kentleri, karada ve denizde, büyük bir tiyatro sahnesine çevrilmiş ve bu sahnede seyirlik oyunlar, müzik, yarış gibi spor gösterileri, yalancı savaşlar, geçit alayları, donanma gibi gösteriler sunulmuştur. (Bkz. Resim 5)

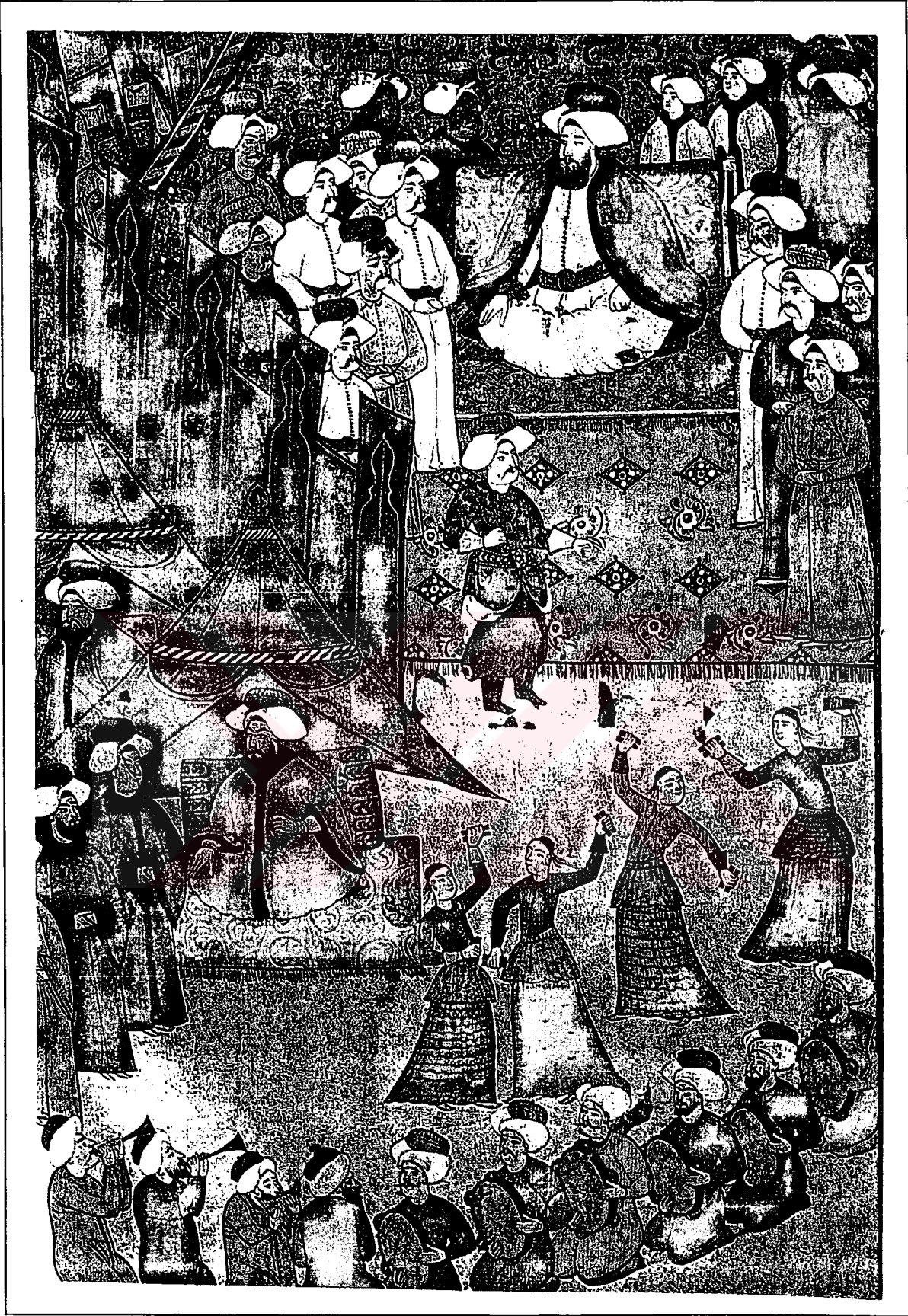
Bugüne kadar yapılan çalışmalarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun altıyüz yıllık tarihi içinde "önemli" kırk sekiz şenlik saptanmıştır. Bu şenlikler, düzen ve program açısından, birbirlerinin benzeri özellikler taşımışlardır. Şenlikler genellikle, sabah başlayıp gece boyunca devam etmiştir. Sabahları daha çok törenler yapılır, pişkeşler verilir ve padişah tarafından ziyafetler düzenlenirdi. Kahve, şerbet ve buhur dağıtıldıktan sonra herkes dinlenir ve ikindi namazından sonra yapılacak olan gösteriler beklenirdi. Gösteriler, ikindi namazından sonra başlar, gece yarısına kadar devam ederdi.

Şenliklerde köçekler, oyuncu kollarına bağlı olarak oyunlarını icra etmişlerdir. (Bkz. Resim 6). 1675 yılında IV. Mehmet tarafından düzenlenmiş olan Edirne Şenliği'nde, dört büyük oyuncu kolu vardı. Bu kollardan biri de daha önce görmüş olduğumuz, köçekleri ile ünlü "Ahmet Kolu" idi.

1720 tarihli, III. Ahmet döneminde yapılmış olan, bir başka şenlikte, on beş gün süren gösterimlerin yedinci gününde köçekler, oldukça ilginç bir şekilde su üzerinde oyunlarını icra etmişlerdir. (Bkz. Resim 7, 8 ve 9).

Resim 5. 1720 şenliğinden genel bir görünüm.

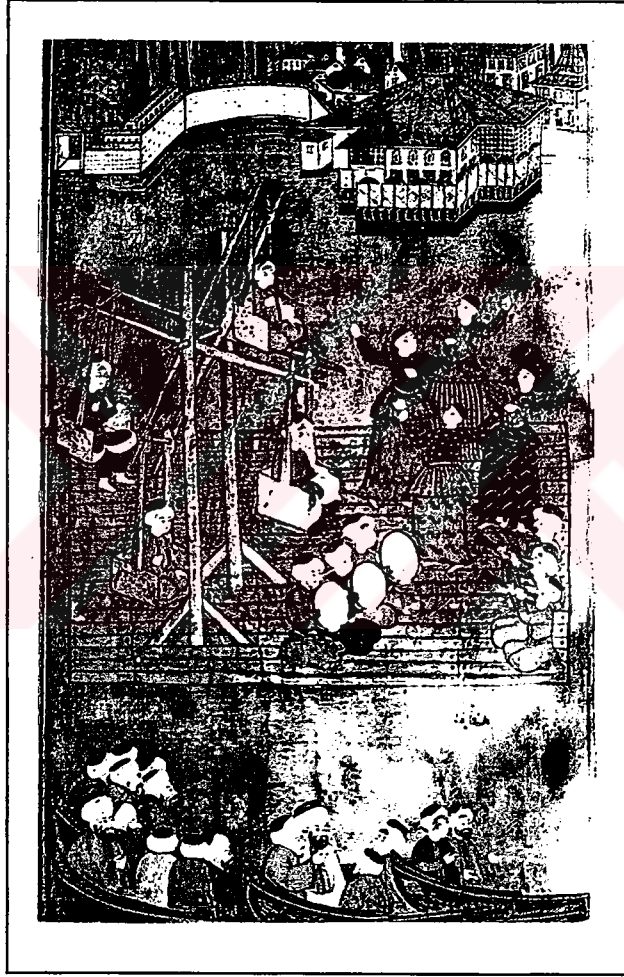

Resim 6. 1720 şenliğinde köçek kolları

.... “Su Balesi” diyebileceğimiz bu gösteride köçekler, su üzerinde kayarak dans etmişlerdi. Bu ayrıca Levni'nin ikişer yaprak üstüne iki minyatüründe de gösterilmiştir.

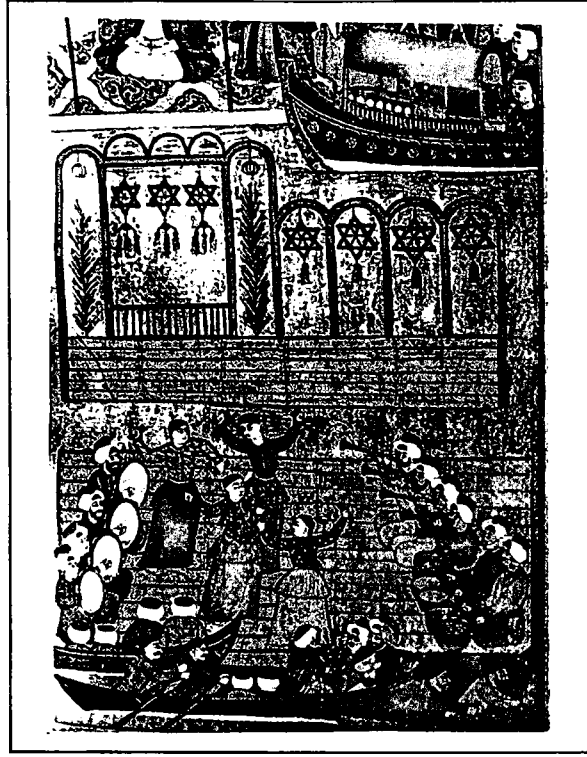
Köçekler yuvarlak tahtadan dubalar üzerinde eteklerinin içinden bu dubaya tutturulmuşlar, dubanın altında dengeyi sağlamak için kurşun ağırlıklar bulunmaktadır. Su altından iplerle kıydan çekilince bu dubalar gözükmeyen su üstünde kaymaktadırlar.

Gerçi Levni minyatürlerinde bu ipleri ve dubaları göstermişse de gerçekte bunların gözükmeyeceği, görünenin ise dansçıların su üzerinde kayarak dans etmeleridir....⁴⁸

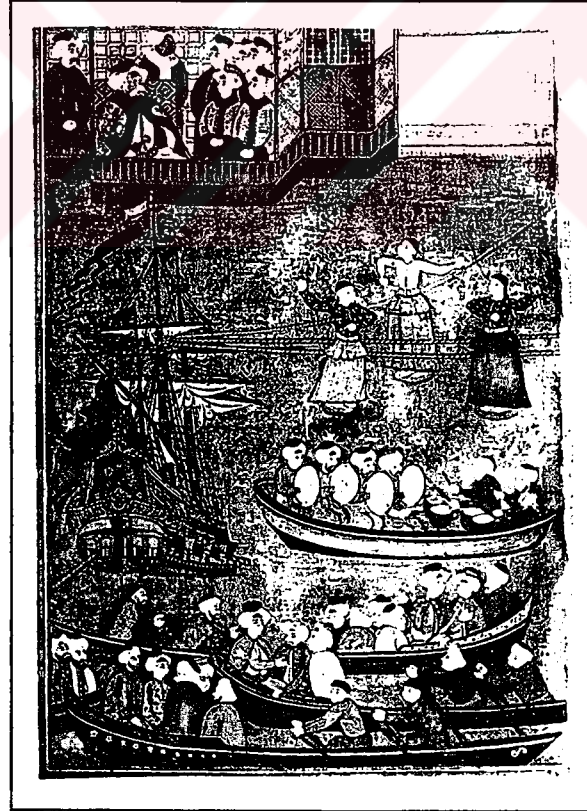

Resim 7. 1720 şenliğinde sal üstünde dans eden köçekler

⁴⁸ AND, Osm.Şen., s.182.

Resim 8. 1720 şenliğinde sal üstünde dans eden köçekler

Resim 9. 1720 şenliğinde sal üstünde dans eden köçekler

3.4.3. Konaklarda Köçekler

Osmanlı devrinde, vezirler ve toplumun üst tabaka zengin insanları büyük konaklarda yaşamışlardır. Bu konaklarda özellikle kış mevsiminde, çeşitli sebeplerle ziyafetler verilmiş, düğün yapılacağı zaman büyük eğlenceler düzenlenmiştir. Bu eğlence ve ziyafetler arasında köçekler, ihtişamın ve gösterişin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Köçekler bu toplantılarda daimi ya da çağırılmak üzere oyunlarını icra etmişlerdir.

Çalgı ve oyun takımları bulundurmamak ancak vüzer ve ekabir-i rical konaklarına mahsustu. Asrın başında diğer kimselerin zenginliği ve mali kudreti yeterli olsa bile hanelerinde sazende ve oyuncu bulundurmaları yakıştırılmayıp haklarında dedikoduya yol açacağından çekinilirdi. Sazendeler ve oyuncular özellikle seçilerek alınmış cariyelerden ve özellikle kırmızı saçlı olmayanlardan tertip edilirdi.⁴⁹

Vezirler ve asil kimseler, konaklarında her zaman oyuncu takımı bulundururlardı. Oyuncular özellikle seçilerek konaklara alınırlardı. Seçilecek oyuncuların şişman olmamalarına, hızlı hareketlere uygun vücutları olmalarına, uzun saçlı ve güler yüzlü olmalarına dikkat edilirdi. Bu seçilen oyunculara Çingene ya da Kıpti kadınlar özel eğitim verirdi. Bu kadınlara eğitim için, belli miktarda maaş ödenir, ayrıca bahşiş ile de ödüllendirilirdi.

...Resmi dairelerin tatil günlerinde, hane sahibi arzu ederse, ekseriye akşam yemeğinden sonra bu çalgıcı ve oyuncu kalfalar için hane sahibinin bulunduğu odanın dışına ufak minderler konur, çalgı takımı oraya alınır, hane sahibi ve haremi ve beraberine aldığı ailesi fertleri odadan icra-yı ahengi dinlerlerdi. Raks etmeleri arzu edilirse ya hepsi o büyük odaya alınır ya da onlar sofaya çıkararak oturup seyrederdilerdi. Sonunda ayrı ayrı bahşişler dağıtılırdı.

Köçek usulunce raks sırasında rakkaselere pul ipek ve kılardan işlemeleri ve etkleri sırma saçak çevrili elvan renk canfes eteklikler ve ayaklarına, altına tebeşir sürülmüş "filar"lar (ayrıntılı bilgi için bkz. 3.5.) giydirilir, saçlar arkaya dökülür, renkli kurdelelerle bağlanırdı. Çalgı da oyun ve köçek havaları çalar ve raks devam ederdi. Sonunda her birine bahşişler verilirdi. Ortada raks edileceği zaman sazendeler ve rakkaseler hane sahibi ve ailesi önünde hep beraber eğilerek yerden temenna ederler, hanendeler yerine oturur, rakkaseler raksa başlarlardı.

⁴⁹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s.286.

Raks, ya teker teker veya birbirini omuzundan ya da her biri diğerini belinden tutmak suretiyle bir halka teşkil ederek icra kılınırdı. Böyle büyük konaklarda saz ve rakslar, büyük ve muhterem aileler davet edildiği veya düğün olduğu zaman yemekten iki saat sonra icra edilirdi....

....Ahenk bitince gerek sazandeler, gerek raks edenler hep beraber yere kadar eğilerek temenna ile hazır bulunanları selamlar, oyun yerinden arka arka giderek çıkarlardı....⁵⁰

Konak sahipleri, sazende, hanende ve raks için yetiştirilmiş oyuncularına özel ilgi ve itina gösterirlerdi.

Raks sonunda tabii terleyeceklerinden göğüs nezlesine tutulmamaları için derhal gömlek değiştirilir veya icabına göre arkalarına ve göğüslerine ikişer katlı tülband sokularak terleri alınır, rutubetten saç renkleri bozulmasın diye yine beyaz temiz tülbandlarla iyice ovup kurularak başlığı alınır. Oyuncu kalfalarına, lüzumundan fazla şişmanlayıp hantallaşmamaları için çok hamur işi, pilav yedirilmez, gömleklerinin üzerine gayet dar ve kopçalarla iliklenmiş kısa dar zıbnlar giydirilirdi.⁵¹

Köçekler, ne şekilde olursa olsun, üst tabaka varlıklı kesimde ve vezirlere ait konaklarda düzenlenmiş olan toplantılarda oyunlarını icra etmişlerdir. Ancak, bu konaklarda bu konaklarda köçeklerin kesinlikle oynamamaları gereken durumlar olurdu.

Saz ve oyun takımlarının mübarek gecelerde ve Ramazan sonuna kadar ve hanede ya da civarda bir ölüm olduğunda, kesinlikle icra etmemeleri riayet edilen adetlerdendi. Hele haneden bir yere gitmek üzere bir yolcu çıkarsa en azından on-on beş gün sonrasına kadar raks ve saz tatil edilirdi. Aileden biri keyifsizlenirse gereği gibi iyi olana kadar yine saz ve raks geri bırakılırdı.⁵²

Köçeklerin, on sekizinci yüzyılda, Ok meydanı civarında bir evde, özel bir sünnet düğününde yaptığı gösteriyi izleyen yabancı bir tanık, gördüklerini şöyle aktarmıştır:

⁵⁰ gös. yer.

⁵¹ a.g.e., s.287.

⁵² gös. yer.

Kız gibi giyinmiş genç oğlanlar, zevklerin türlü ayrıntılarını canlandırıyorlardı; hareketleri önce yumuşak ve ölçülüydü, gittikçe canlandı ve sonunda gözün bile izleyemeyeceği bir titremeye geçtiler...Gösterdikleri esneklik, çeviklik olağanüstü bir şeydi, ancak uzun bir çalışmanın sonunda elde edilebilirdi; soytarılar dansçıların yanısıra duruyorlar, onları savrukça taklit ediyorlar, daha iyi taklit edemeyeceklerini, beceriksizliklerini ortaya çıkartmaya uğraşıyorlardı.⁵³

3.4.4. Mesire Yerlerinde Köçekler

Osmanlı devrinde yaz aylarında, insanların eğlencelerinin önemli bir bölümünü, mesire yerlerine gezintileri oluşturmuştur. Özellikle İstanbul'un, çok sayıda mesire yeri vardı ve bu mesire yerlerinin her birinin gitmek için bir günü olurdu. Ancak bilinen mesire yerlerinin en ünlü ve renklisi Kağıthane semtindeki Kağıthane mesiresidir. İstanbul halkı, yaz aylarında bölük bölük Kağıthane'ye gidip, yiyip içerek eğlenceler düzenlemişlerdir. Kağıthane semti yaz aylarında adeta bir panayır görünümünde olmuştur. (Bkz. Resim 10).

Evliya Çelebi, yaz aylarında sürekli bir panayır görünümünde olan Kağıthane hakkında, Seyahatname'sinin I. cildinde, "İstanbul'un canib-i erbasında padişahlara mahsus bağ ve bahçeler" başlığı altında şu bilgileri vermiştir:

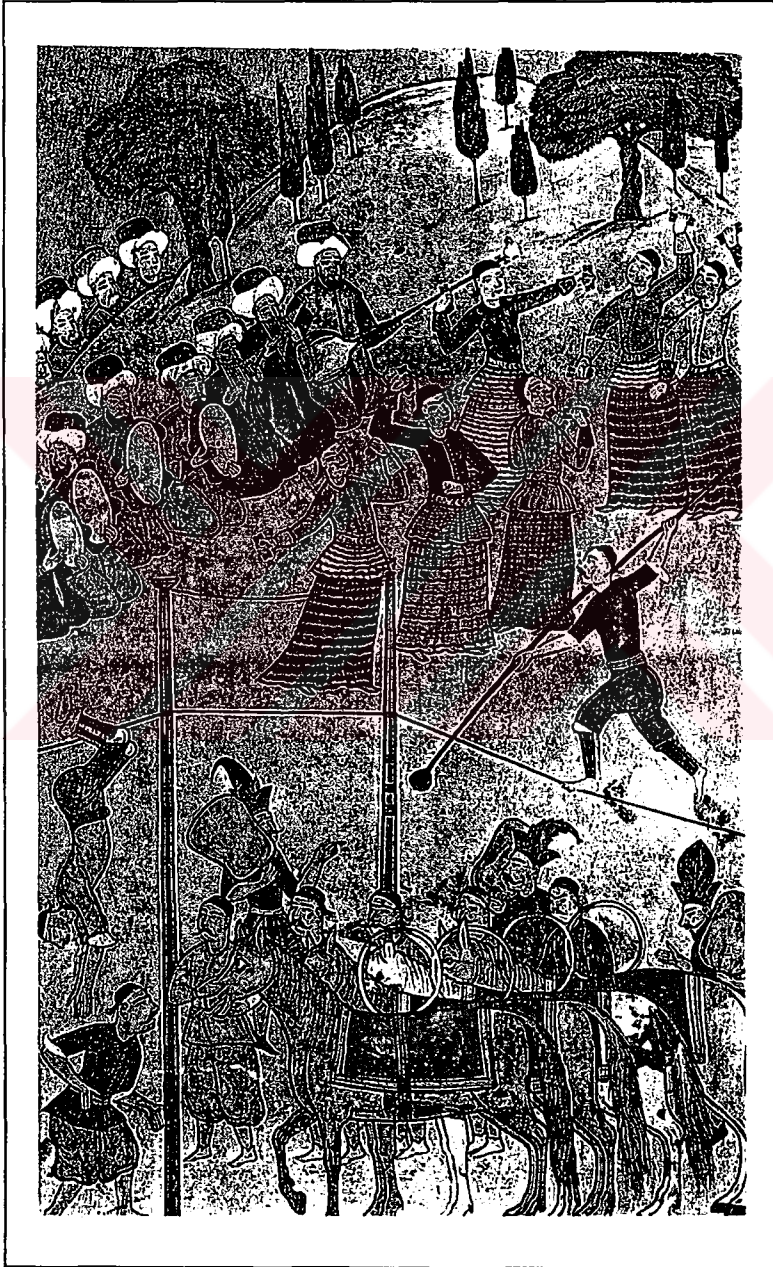
....halka, üç bin kadar çadır kurarak her gece müzik fasılları, köçekler, fişek donanmaları gösterilirdi. Hokkabazlar, ateşbazlar, sihirbazlar, zorbazlar, resenbazlar, pãrendebazlar, kasebazlar, tasbazlar, şimşirbazlar, ayı, maymun, eşek, köpek oynatanlar, kuklacılar, toptan dört yüz dolaylarında seyirlik oyuncular, gösterimler verirlerdi. Ayrıca bu yüzyılın oyuncu kollarından Ahmet Kolu, Cevahir Kolu, Baba Nazlı Kolu, Gariban Kolu, Akide Kolu, Zümrüt Kolu, Postacı Kolu, Haşune Kolu, Samurkaş Kolu da gösterimler verirlerdi....⁵⁴

Köçekler, mesire yerlerinde, oyuncu kollarına bağlı ya da serbest olarak bulunmuşve sabahlara kadar oyunlarını icra etmişlerdir. Köçeklerin mesire yerlerindeki oyun icraları hakkında Refik Ahmet Sevengil bilgi verirken, daha çok köçeklerin cinsel yönü üzerinde durmuştur.

⁵³ AND, Gel.Türk., s.216.

⁵⁴ a.g.e., s.193.

...raks, eski eğlencelerin başlıcalarını oluşturuyordu. Cinsel duyguları uyandırıp tatmin eden, özellikle bu iş için yetiştirilmiş yakışıklı genç erkeklerin oluşturduğu, müziğe ilgi duyan, güzel sesli ve güzel yüzlü köçek kolları bazen kadın giysileri içinde, bazen garip başka kılıklarda ayartıcı bir biçimde raks ederler, seyredenleri oyunları, davranışları, kaş göz süzmeleri ile heyecandan heyecana düşürürlerdi. İşte Nedim'den, Lale Devri'nden, Damat İbrahim Paşa'dan önce Kağıthane alemleri.⁵⁵

Resim 10. Mesire yerinde köçekler.

⁵⁵ SEVENGİL, a.g.e., s.43.

3.4.5. Kahvehanelerde Köçekler

Osmanlı devrinde, İstanbul'un hemen her semtinde halk tarafından "Çalgılı kahve" ya da "Semai kahveleri" denilen kahvehaneler bulunurdu. Bu kahvehanelerin diğer bir adı da "Tulumbacı kahveleri" idi.

Çalgılı kahveler, kış mevsimlerinin Cuma geceleri ve en çok bütün Ramazan geceleri işlerdi. Hemen her meşhur semtte bunlardan birer tane vardı. Beşiktaş'ta, Çeşmemeydanı'nda, Tophane'de, Boğazkesen'de, Eyüp Defterdarı'nda, Halıçioğlu'ndaki çalgılı kahveler bunların en ileri gelenlerindendi. Bu kahvelerin hemen hepsi de oraların en gözde tulumbacı kahveleri idi.⁵⁶

Bu çalgılı kahvelerdeki eğlencelerin başında "Aşık Tarzı" denilen saz şiiri geleneği, müzik ve köçek oyunları gelmiştir. Aşık tarzı şiir geleneğinde, şairler mani, koşma, semai, destan, kalenteri, divan, yıldız gibi halk edebiyatı örneklerinden okumuş ve çalmışlardır.

Çalgılı kahvelerde köçeklerin bulunması, kahve sahibine çok kar getirirdi. Köçeklerin oynadığı kahveler, çok müşteri çeker ve iş yapardı. Balat, Istrati Caddesindeki çalgılı kahve, köçek oynatan kahvelerden sadece biridir:

Burası Laz Yakub adında biri tarafından idare edilirdi. Bu kahveye meydan şairlerinin uğradığı az olurdu. Onun için şiir okumak, deyişmek, tartışmak nadir tesadüf edilen hallerdendi. Buna mukabil Laz Yakub kahvesinde köçek oynatır, bu suretle çok müşteri çeker, çok hasılat yapardı. Burada oynayan köçeklerin hepsi, işlerinde mahir adamlardı. Laz yakub acemi köçekleri, san'at mübtedilerini kahvesine sokmazdı.⁵⁷

Köçekler, bu kahvelerde oyunlarını icra ederken, ya saz şairlerinin okuyup çalma işlerinin tamamen bitmesini beklerler ya da onların verdikleri aralarda oyunlarını icra etmişlerdir. Kahvehanelerdeki ünlü köçekler ve oyun icraları hakkında Osman Celal Kaygılı'nın vermiş olduğu bilgiler ilgi çekicidir:

⁵⁶ O. Cemal KAYGILI, *İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*, İstanbul-Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı II., Bürhaneddin Basımevi, İstanbul, 1937, s.7.

⁵⁷ Halit BAYRI, "Semai Kahveleri", *T.F.A.*, C.1, s.163.

O devirlerde oyuncuların en ustaları “Rampi İbrahim”, “Arap Hamit” ve Sultanhamam’lı “Bacaksız Şevki” idi.

Bunlardan sonra meşhur oyuncuların şunlar gelirdi: Zeytinburun’lu “Naracı Mehmet” ile arkadaşı “Arap Osman”. Bunlardan Mehmet hem söyler, hem oynardı. Kendisi yakışıklı, şık giyinir ve çok bıçkın bir delikanlı idi. Arap Osman ise zavallı Allahlıktı. Sesi fena olduğu için söyleyemez, sade oyun oynardı. Bunlardan Mehmet’in “Çiftetelli Oyunu”, Arap Osman’ın da “Oh Yalel Yalel”i ile “Helvacı Oyunu” pek beğenilirdi. Semai kahvelerinin gözde ve çevik oyuncularından biri de “Fersane’li Kel Mehmet” vardı ki, çalgılı kahveye bile ara sıra o bembeyaz, ter temiz, sakız gibi gecelik entarisi ve ince basmadan pembe hırkası ile gelir, öyle oynardı. Garip değil mi, o zamanlar erkeklerin çoğu mahalle kahvelerine, misafirlğe, çarşıya, pazara gecelik entari ile giderlerken, tulumbacı ve samai kahvelerine bu Kel Mehmet’ten başka kimse o kıyafetle gelmez, hepsi de ceket pantolon ile gelirdi.⁵⁸

3.4.6. Meyhanelerde Köçekler

Osmanlı devrinde meyhanelere “Şerbethane” denmiş, pencerelerine kafes konmuştur. Geceleri geç vakitlere kadar buralarda sazandeler, hanendeler ve köçeklerle eğlenceler düzenlenmiştir.

Meyhaneler Kumkapı civarı, Çarşıkapı civarı, Samatya, Unkapamı, Cibali Kapısı, Ayakapı, Fener Kapısı, Balat civarı, Hasköy, Ortaköy, Arnavutköy, Yeniköy, Üsküdar, Kadıköy, Galata, Beyoğlu, Fener gibi meşhur semtlerde bulunmuş ve her biri bir usta tarafından idare edilmiştir. Bir de “Gedikli Meyhane” denilen üç-dört yüz senelik, sağlam kargir binalı meyhaneler vardır ki, asıl eğlenceler buralarda olmuştur.

Meyhanelerin Galata semtindekiler de çok meşhur olup, kargir ve büyük binalardı. Ekseriye her çeşit içkiden başka sazandeler, mutripler, hanendeler, köçekler bulunur, çeşitli rakslar ve fasıllar yapılırdı. Müşteri çekmek için her çareye başvurdıklarından çeşitli rezalet çıkaranlar olurdu. Hademeler ve sakilerin hepsi çok güzel gençlerden, köçekler de seçme rakksalardandı. Meyhanelerde yapılan ikramdan ve adı geçenlerin güzelliğine kapılarak eldeki mevcudunu orada yedirip bitirmiş ve soyulmuş mirasyedilerin, sonradan meyhaneye kabul edilmeyip yüzlerine bile bakılmadan kovuldukları çok görülmüştür. Buralardaki köçekler başka yerlere gidip oynamazdı. Bu şekilde bunlara tutkun olanların aynı yere gelmesi sağlanmış olurdu.⁵⁹

⁵⁸ O. Celal KAYGILI, “Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri”, T.F.A., C.II, s.734.

⁵⁹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s.309.

Bu büyük gedikli meyhanelerin dışındaki diğer meyhanelerde de köçekler oynardı. Hemen her meyhanenin bir de köçek oğlanı bulunurdu. Bu meyhanelerde köçekler, hep içki alemlerinin içinde olmalarına rağmen, oyun icraları sırasında içki içmeleri hoş karşılanmazdı.

....Bütün bu saydığım yerlerde mevsim mevsim saz şairlerimiz destanlar, semailer okuyarak, sazlar, curalar, çığrıtmalar, iki, dört telliler, zurnalar, zilli maşalar, darbukalar, davullar, rubablar, neyler, nısfiyeler, giriftler, kavallar çalarak sıracılar alı pullu, cepkenli sırmalı etekli hoş endam ve hoş hiram, kaküllü, düzgünlü, benli, sürmeli köçekler oynatarak, nağralar, kadeh kırmalar, bıçak, kama, pala, gaddare, kulaklı çekmeler, usturupa, ucu demirli cup, sandalye bacağı kullanmalar, atışmalar, kapışmalar, türlü türlü sululuklar, hatta rezaletler arasında ömür güzar olmuşlardır.⁶⁰

Meyhane köçekleri için rind şairlerinin kaleminden çıkmış çok güzel manzumeler ve destanlar vardır. Bunların içinde köçek İsmail ve “Benli” lakabı ile meşhur Dimetokalı Ali adında iki Çingene genci meyhanelerde şöhret olmuş köçeklerden sadece ikisidir. Meyhane köçekleri hakkında, Enderun’lu Fazıl, “Defter-i Aşk” adlı manzum eserinde, ayrıntılı bilgi vermiştir. (Bkz. 3.4.9.).

3.4.7. Ortaoyununda Köçekler

Osmanlı devri eğlencelerinde biri de “Ortaoyunu”dur. Günümüzde atrık ortadan tamamen kalmış olan Ortaoyunu, gerçekte hayal perdesinden yere inmiş olan Karagöz’dür. Eskiden ortaoyuncuları da “Zuhuri Kolu”, “Han Kolu”, “Kırlı Kolu”, “Yoran Kolu gibi adlarla kollar oluşturmuşlardır.

Bu oyuncu kolları, yaz mevsimlerinde Modaburnu, Yoğurtçuçayırı, Göksu, Çubuklu gibi seyir yerlerinde; kış mevsimlerinde de İskilip, Kadripaşa Hanı gibi üstü kapalı yerlerde, resmi ziyaretlerde ve konaklardaki eğlencelerde oynamışlardır.

⁶⁰ Reşat Ekrem KOÇU, Eski İstanbul’da Meyhaneler Meyhane Köçekleri, İstanbul Ans. Büro Notları: 1, s.3.

Ortaoyunu sergileneceği zamanlar oyun alanına seyirciler için çadırlar kurulur, seyirciler bu çadırlarda yer alırlardı. Oyun seyircilerin önünde oynanırdı. Çifte nağra, zurna ve davuldan oluşan saz takımı, oyuncularından henüz kimse olmadığı zaman “Köçek Havaları” çalmaya başlardı. Genellikle on iki kişiden oluşan tam bir “Köçek Takımı” oynayarak alana gelirdi. Köçek takımı, oyunlarını sergilerken, elinde “Şakşak” bulunan, sivri külahlı, tuhaflık ve maskaralık yapan “Pusatçı” ya da “Tiryaki” alana gelir, köçeklerle birlikte alanda dolanırdı. Daha sonra kol takımının tümü acayip giysiler, türlü türlü külahlarla alana gelir, müziğe uyarak hoplayıp sıçrar, oyun oynarken hep bir ağızdan:

Dağda bir keçi
Sivridir kıçı
Kahpenin piçi
Bunda bir iş var!

tekerlemesini sazla beraber söyler “ala ala hey” sözlerinden oluşan nakarat kısmında tüm maskaralıklarını sergilerlerdi. Bu fasıla “Curcuna” denilirdi. Daha sonra alana “Pişekar” girer ve oyuna başlanırdı.⁶¹

Ortaoyunu’nun giriş bölümünü oluşturan köçek oyunları, Sultan Abdülaziz devrinde yapılmış olan yasaklamadan sonraki dönemlerde ortadan kalkmış ve Ortaoyunu, Pişekar’ın elindeki şakşak ile alana girmesi ile başlayarak son şeklini almıştır.

3.4.8. Karagözde Köçekler

Karagöz, Ortaoyu’nundan da önce, bilinen en eski eğlencelerden biridir. Yapı olarak Ortaoyunu’nun, perdedeki gölgelerle tasviridir. Bir ismi de bu yüzden “Hayal Oyunu”dur. Hayal oyunu padişah huzurunda, sünnet düğünlerinde, kahvehanelerde, konaklarda ve meydanlarda ve çeşitli toplantılarda oynatılmıştır. “Hacivat” ve “Karagöz” tiplemesinden başka “Zenne”, “Köçek”, “Türk”, “Yahudi” gibi toplumun pek çok kesimine ait tiplmeleri bulunmaktadır.

Karagöz gösterilerinde, toplumsal yapı hakkında önemli bilgiler ediniriz. Karagöz, gerçeğin perdeye yansımadır. Aslında, o perde hayal perdesi değil, toplumun gerçeğidir. İşte bu gerçeğin içinde, köçekler de yerlerini almışlardır.

⁶¹ Ali Rıza Bey, Bir Zamanlar İstanbul, Tercüman Yay., 1001 Temel Eser:11, İstanbul, s.250.

3.4.9. Edebiyatta Köçekler*

Eski devirlerde yaşamış olan köçekler hakkında, en sağlıklı bilgiler yazılı eserlerde bulunmaktadır. Bu eserlerin bir kısmını, edebi değer taşıyan medhiyeler, kasideler, gazeller ve manzumeler oluşturmaktadır.

O devirlerde, köçekler için eserler yazıp, bu eserleri köçeklere gönlünü kaptıran beylere sunan şairler, bu işi adeta meslek haline getirmişlerdir. Bir de köçeklere olan aşklarını kaleme alanlar vardı ki; bunlar, köçekleri uzun uzun anlatıp, günümüze önemli bilgiler bırakmışlardır. On dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan Enderunlu Fazıl, bu şairlere verilebilecek örnekler arasında en iyisidir.

Özellikle meyhane köçekleri hakkında bilgiler veren Enderunlu Fazıl'ın "Çenginame" adlı manzum bir risalesi vardır ki, bu eserde devrinin namlı köçeklerinden, genç-ihiyar kırk beşe yakın köçeğin isim veya lakabını anmıştır. Yine Enderunlu Fazıl'ın köçeklere ait başka bir mazlum risalesi olan "Defteri Aşk"da ise, köçek Çingene İsmail'i uzun uzun anlatmıştır. Şair Enderunlu Fazıl'ın, güzelliklerini ve oyunlarındaki hünerlerini öğdüğü en namlı meyhane köçekleri şunlardır:

Büyük Afet, bir Hırvat delikanlısıydı, asıl adı Yorgaki idi; bir kusuru, burnunun gayet iri olmasıydı:

Büyük Afet, o güzel Yorgaki
Sime benzer, o vücudi paki
O eda, o reviş, çalaki
Sanma dünyada anın benzeri var.
Olmasa onda o endaze burun
Aşkın burnuna girse yeri var.

* Edebiyatta Köçekler adlı bu bölüm Reşat Ekrem Koçu'nun "Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri" adlı eserinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Küçük Afet, aslı Ermeniydi, beyaz ten üzerine kara kaşlı, kara gözlü bir dilberdi, has adı Kaspar olan bu köçeğin tutkunlarından biri de Çenginame'nin rind meşreb şairi idi:

Küçük Afet, beli bir afeti can
Nice afet bu ki, dilsuzi cihan
İsmine cismi mutabık canan
Çengiler içre hemen ol peri var.

Bir zamanlar işte bu cananım idi
Mesnede işvede sultanım idi
Maliki tahtı dilü canım idi
Nice bir bencileyin leşkeri var.

Nedir ol çeşmi siyah, kaşı siyah?
Nedir ol barikai çehrei mah?!
Ermeni olmasa eyvah eyvah!
Hücceti işte bu kim Kasparı var!

Pandeli, bir Rum, aslı Sakız Adalı bir rakkas civanı idi ki, ömrü meyhanelerde geçtiği halde ağzına bir katre içki koymaz, bu yüzden de, üftadelerinin kendisinden “sofu meşrebli” diye şikayetlerine yol açardı:

Pandeli aşkı ile ben de deli,
Kıt'ade cezbede yoktur bedeli;
Var imiş çengilerin bir güzeli
Mülkü hüsnün meğer İskenderi var!

Neyleyim ol dahi bir sofi eda
Katrei badeyi içmez hatta!
Aşkı zane söylemez asla
Mutaassıp revîşi bedteri yar!

Enderunlu Fazıl'ın bahsettiği diğer namlı köçekler ve lakapları aşağıda verilmiştir.

*

Gerçi **Andon** dahi nazikter idi,
Eli ağzına uyar dilber idi,
Tahti naz üzre İskender idi,
İkibin aşık ile kaşmeri var

Yüzüne şimdi sinekler üşmüş,
La'li şirine karınca düşmüş,
O güzellik dediğin bir kuş imiş
Meğer anın dahi balü peri var

*

Yasemen şimdi dikenlenmiştir,
Nergis çeşmi kefenlenmiştir.

*

Pek letafetli değil hüsni **Latif**
O yahudiyi ne hacet ta'rif?
Ne cemalü ne reftarı zarif,
Beli avazı cünun averi var.

Sözümüz yok o civamın sesine
Başı keldir, el uzatma fesine!

*

Aşk ile itme **Hilalkaş**'a nighah,
Bir tutulmuş aye benzer olmah!
Saçı sünbül, dahi nergis nigeği,
Kokladım perçemini, anberi var.

Enderunlu Fazıl, "Defteri Aşk" adını verdiği uzun bir manzumesinin, son yüz yetmiş beyitlik kısmını, İstanbul'un en namlı meyhane köçeklerinden biri olan Çingene İsmail'e ayırmıştır⁶²:

Hicri 1199 yılıbda, İsmail adında bir meyhane köçeğinin şöhreti dillere destan olur; evvela Galata'nın batakhane meyhanelerinde görünür, vücut yapısı harikulade narin ve çalak, "kişmiri" denilen esmer tenli, karakaş karagözlü, güler yüzlü, tatlı sözlü bir gençtir.

Aybi ancak bu ki, ol canane
Milleti olmuş idi çingane!

⁶² a.g.e., s.20-22.

“Her cilvesi canperver, eli ağzına uyar dilber” olan Kıbtî İsmail Ayvansaray’da otururdu;

Dolaşır naz ile her meygedeyi
Şad ider lutfile mihnetzedeyi

Gündüz, Evliya Çelebi’nin dediği gibi, “Galata demek, meyhane demektir”, Galata’da oynar; akşam oldu mu, Balat meyhanelerinde görünür, o zamanlar, İstanbul’un bu en gürültülü hovarda semtinde, meyhane meyhane dolaşarak rakeder.

Ande mehpare olur ta beseder
Raksa başlar idi ol canane
Kah ayak üzre sunar peyman!

Köçek İsmail hangi meyhaneye girse;

Cem olur seyrine envai beşer,
Sahni meydana olur bir mahşer!...

En sık uğradığı yerler de “Servili”, “Sarıçlı” ve bilhassa “Gümüş Halkalı” ve “Çizmeli” meyhaneleridir.

Hep “gümüş halkalı” olsa kuşağı
“Çizmeli”den kesilir mü ayağı?...

Kışın, kibar ve zengin konaklarındaki helva sohbetlerine çağrılırdı; düğünler de köçek İsmail’siz sönük kalacağından, haftalarca evvelinden çok yüksek ücretle peylenir, tutulurdu.

Oyunları ve güzelliği ile İstanbul'da dillere destan olan köçek İsmail, şöhretinin bu en parlak devrinde evlenmek ister, İstanbul'da bu dilber oğlana layık bir güzel bulunamaz.

Edirne şehrine gitti pederi
Gezdi hep andaki çinganeleri
Kalbur üstünde kalan kıbtiden
Buldu bir duhteri pakize beden....

Edirne'de bulunan bir çingene kızı, bir boz eşek üstünde ve kalabalık bir çingene alayı ile İstanbul'a getirilir; rakkas damad da, gelini İstanbul çingenelerinden kalabalık bir kabile ile sur dışından karşılar.

Kurulur çergeri sahrada
Canibi semti Davutpaşada....
O civan aldı elile reseni
Harden indirdi o nazik bedeni

İstanbul halkından binlerce meraklı da namlı çingene güzelinin düğün alayını seyretmek için Davutpaşa sahrasında, Davutpaşa'dan Ayvansaray'a giden yollara dökülür.... Nikah Davutpaşa'da kıyıldıktan sonra, gelin yine boz eşeğe bindirilir ve tantanalı bir alayla Ayvansaray'a götürülür..

Köçek İsmail sokaklara sofralar kurdurarak bütün meyhanecilere, akşamcılara ve çalgıcılara bir büyük ziyafet çeker....

Çekti bir sofrayı şahane nizam
Ta ki yaran didi israf haram!

Bu hay ve huy ile yanilip içilir.... Bir zevk ve şataret ile gece yarısı bulunur.
Tam köçek İsmail zafafa konulacak, kız babası bir aksilik çıkarır....

Pederi geldi misali ejder,
Haneye girdi elinde hançer
Özge feryadü figan eyleyerek,
Sad yemin ile bunu söyleyerek:
Vermezim kızımı ben öldürürüm,
Yüzerim postuna tuz doldururum!

Derken, bir tarafta kız tarafı yüzlerce Edirne çingenesi, diğer tarafta oğlan tarafı Ayvansaray ve Balat çingeneleri.... Bir büyük kavgaya tutuşur.... Gece yarısı gulgule gökyüzünü tutar, davetliler gülmekten kırılır, bayılıp katılır.

Fakat davetlilerini damşıklı doğuş bir büyük çingene kavgası ile uğurlayan köçek İsmail için bu düğün, güzellik ve şöhretinin bir dönüm noktası olur.

Mahasal soldu güli handanı,
Kalmadı cezbei hüsnü anı
Kalmadı raksa dahi imkanı....

“Güzelim! Eyleme israf meded!... Nakdi cana ne bu itlaf, meded” diyen eşinin dostunun, aşklarının sözünü dinlemez. Eski rağbet ve iltifatı göremez olur... Ayağı meyhanelerden kesilir ve çok geçmez, bu namlı köçek de yüzlerce, binlerce emsali gibi unutulur....

Ayvansaray düğününden altı yıl kadar sonra Enderunlu Fazıl yaranı ile beraber Haydarpaşa çayırına gider... derken yanlarına kayış yüzlü, gulyabani, heybetli bir ayıcı çingene gelir.

Bir kaval sokmuş efendim belde
Geldi ol daireye def elde
Hemen ol ayu gibi çingane
Hey ağalar!.. diyerek yarane
Başladı kare bed avaze ile
Ayı oynattı o agaze ile

Oyundan sonra uzattığı define alay ve hakaretle bir kaç mangır atılır.. Fakat rind şair, ayıcı çingenenin gözlerine dikkatlice bakınca köçek İsmail'i derhal tanır.

Dikkat ettim yüzüne ben o zaman
Çeşmi ebrusuna kıldım iman
O civan olduğunu fehmettim
Eyledim ismini bir kere sūal,
Meğer İsmail imiş ol bedhal!..

3.5. KÖÇEKLERİN KOSTÜMÜ

Osmanlı devrinde köçeklerin kostümleri, oldukça zengin ve göz alıcıdır. Ancak, her köçek aynı derecede zengin ve göz alıcı kostüm kullanamamıştır. Kostümlerin zenginliği ve gösterişi, köçeklerin ne kadar gözde olduklarına, nerelerde oynadıklarını, kol takımlarının zenginliğine, köçeğin ne kadar para kazandığına ve eğlence hayatındaki statüsüne göre değişiklikler göstermiştir.

Aşağıda köçek kostümleri ile ilgili bir tasnif çalışması yapılmıştır. Bu tasnif çalışmasında, kaynaklarda bahsi geçen tüm kostümler değerlendirilmiş, kumaş cinsleri, üstlerindeki işlemler ve kullanılan diğer aksesuarlara göre sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Geçmiş dönemlere ait görsel malzemenin sadece minyetürlerde bulunduğundan dolayı, bu konunun gerçekliğinde oldukça güçlükler yaşanmıştır.

Köçek kostümlerinin, zenginlik ve statü açısından bir sınıflandırılması yapılamamıştır. Bunun en önemli sebebi, taranan kaynaklarda genellikle en zengin ve gösterişli kostümlerden bahsedilmiş olmasıdır. (Köçeklerin kostümleri ile ilgili bkz. Resim 1-10).

Başa Giyilenler

Köçeklerin saçları genellikle uzun olurdu. Eski devirlerde uzun saça “Geysu”, uzun saçlı erkeklere de “Geysudar” denmiştir.

Geysu, “Uzun saç, zülûf, kakül, saç örgüsü” (Şemseddin Sami; Kaamusî Türki). “Başın iki tarafında omuzun üzerine dökülen saç” (Hüseyin Kazım, Büyük Türk Lügatı).

Aslında kadın, kız saç şeklidir; taramıp bir at kuyruğu gibi tel tel salınır ise “Geysui Perişan” denilir; ekseriya örülerek, başın iki yanından iki kolan halinde bırakılır; bu saç örgüsünde kullanılan ve bitiminde de örgüyü bağlayıp tutan sureti mahsusada yapılmış, hatta bazan altın sırma işlemeli saç bağına (kordelaya) da “Geysubend” adı verilirdi.

Eski toplum hayatımızda kadın ve kız gibi saç uzatmış, tarikat şeyhleri, melami dervişler, kalender aşıklar görülmüştür; onlara da “Geysudar” denilirdi. Geysudar sıfatı, muhakkak saçlı bir erkek ifade eder; sakallı bıyıklı geysudar şeyhler, dervişler, aşıklar istisnasız bekar taifesinden olmuşlar, yanlarında dolaştırıp hizmetlerini gören mürid, can yoldaşı, maşuk delikanlılara geysu saldırmışlardır, onlara da “geysudar civan” denilmiş.

Köçek oğlanlarının ise hemen hepsi, istisnasız “Geysudar” idi; hatta geysu onların damgası idi. Evliya Çelebi bir oyuncu kolunun köçeklerini bahsederken: “Mehpare civanlar ki her birinin merguule merguule zülfü ham ender hamları müşkbar amber geysuleri perişan olduk da gören aşıkların aklı tarümar olur...” diyor.⁶³

Geysudar köçekler, başları açık oldukları zaman, saçlarını doğal halde açık ya da iki örgülü bırakırlardı. Diğer zamanlarda, küçük bir külah ya da fes takarlardı. Bu başlıklar ipekliden ve çok süslü olurdu. Başlığın üstüne ipekten ve kenarları sırma ile işlenmiş çevre örterlerdi.

⁶³ Reşat Ekrem KOÇU, “Geysu”, Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yay., Ankara, 1967, 123.

Bedene Giyilenler

Mintan: Altı pamuk ipliği ile bürümcük, üstü sırf bürümcük **penbezar** denilen kumaştan dokunmuş, beyaz renkli, ince ipekli kumaştan olup, üzerinde **sıçandışi** işlemler bulunurdu. Bu mintanın yakaları devrik olurdu.

Yelek: Bele kadar gelen kısalıkta olurdu. **Kadife** veya **al çuha** kumaşından, üstü **som sırma** işlemeli olurdu.

XIX. yüzyılda da İstanbul meyhane köçekleri kendilerine has al çuha yahut al kadifeden bir çeşit yelek giymişlerdir; çıplak vücut üstüne giyilen, etekleri meme başları hizasında gaayetle kısa idi ve önü de düğmesizdi, iliklenmez, kapanmazdı; köçeğin belden yukarı vücudunu tüm çıplaklıktan kurtarır, aslında var ile yok arasında bir şeydi.⁶⁴

Etek: Al, lacivert, mor, nar çiçeği, fes rengi, mavi, renklerinde olup; **atlas, diba, şib, zerbaf, zerduz, çarkbab** gibi ünlü kumaşlardan yapılırdı. Bu eteklik **Dört Kubbe (peşli)** şeklinde olurdu.

Dört Peşli: Bir kadın entarisinin çeşidinin adı.Basit bir entarinin gözde kısmı, ön ve arka iki parça olarak kesilir ve yandan birer dikişle eklenirler. Entarinin belden aşağı kısmını bolca yapmak için iki yan dikişi arasına kendi kumaşından üçgen şeklinde birer parça eklenirdi, “peş” denilen üçgen şeklindeki bu parçalar da, kaidesi entari eteği hizasını tutmak ve üçgenin başı yukarı gelmek üzere eklenirdi. Entarinin belden aşağı kısmına daha zengin bir genişlikle döküntüş sağlamak için de, biri öne biri arkaya, aynı şekilde iki peş daha ilave edilirdi....⁶⁵

Bu dört peşlinin etek uçlarına ve iki karış yukarisına som **sırma saçak** çevrilir, **serpme pul** işlenirdi. Etek uçları aşağıda olmayıp, boydan boya yapıldığından, oyunları sırasında etekler, tam daire olacak şekilde açılırdı.

Kemer: Sırma kolanlı olan kemerlerin, tokaları altın ve gümüşten yapılırdı. Tokaların üzerinde mercan, firuze ya da roza denilen ufak değerli taşlar olurdu.

⁶⁴ a.g.e., s.243.

⁶⁵ a.g.e., s.95.

Ayağa Giyilenler

Fılar: Köçekler ayaklarına çarık biçiminde, üstlerinden kurdele ile ayaklarına bağlı ince altlı bir tür terlik giyerlerdi.

Leyla Saz astarsız, ökçesiz, gayet yumuşak bir pabuç olarak tarif ettiği bir cins fiları “oyun fiları” olarak adlandırır. İşlemelisi ve düzü olduğunu, tavşan ve köçek oyunlarında da giyildiğini yazar. Leyla Saz’a göre bir çeşidi de arkalı terlik gibi fakat yüzü küçük ve sivri, içi astarlı ökçesiz olup tabanı da aynı deriden yapılan bir ev pabucudur. Her renk deriden olabilen hafif filarlar saraylarda çok tutulmuş, uzun yıllar giyilmiştir. Eskiden Beşiktaş’la Çırağan arasında Paşa Mahallesi Caddesi’nde sıra sıra filarcı kavaflar bulunmaktaydı....⁶⁶

Yaz aylarında, köçeklerin oyunlarını icra ettikleri yer hasır döşeliyse, filarların altlarına tebeşir sürmeleri adettendi.

Topuk Nümayişi: Eski dönemlerde çıplak ayak ile dolaşma modasına denenen tabirdir. Topuk nümayişi köçekler arasında yaygın olan bir şeydi.

Çoğunlukla yalın ayakla raks eden eski köçeklerin de bilhassa topuk vurma nümayişleri vardı ki cazip tuvaletlerine bir revnak verdiği söylenirdi.

Parmak basar fiskeleme kuşağı
Gülle topuklarda nümayiş nazı
Siyahçerde köçeklerin şebbazı
Definin zilleri has damga altın⁶⁷

Halhal: O dönemlerde köçeklerin ayaklarına hiç bir şey giymemeleri ve ayak bileklerini hal hal ile süslemeleri adettendi.

Aslında Arap kadınlarının günlük süslerinden olan halhal, bizde ancak köçek oğlanlar ve çengi kızlar-karılar tarafından kullanılmıştır. Ayak bileklerinde gümüş yahut altın ikişer, üçer halhalın rakkas veya rakkasenin oyununa çok tatlı bir ses katacağı aydındır.

Pür etti köçeği sıyıtfeşafesi daman
İrişdi zirvei Nahide çın çın halhal⁶⁸

⁶⁶ Abdülaziz Bey, a.g.e., s.286.

⁶⁷ KOÇU, a.g.e., s.230.

⁶⁸ a.g.e., s.126.

3.6. “KÖÇEKÇE”LER⁶⁹

Köçekçeler, köçeklerin oyunlarına eşlik etmek için bestelenmiş ve çalınmış olan bir musiki türüdür.

Bu musiki türü, daha çok birbirine aranağmeleriyle bağlanan sözlü ezgilerle, sözsüz oyun havalarından meydana gelmiştir. Belli bir düzen içinde bir araya getirilerek bir dizi oluşturan köçekçelere “köçek takımı” denir. Köçekçe takımları, bestelendikleri makamların adlarıyla anılır, “gerdaniye köçekçe takımı”, “karcıgar köçekçe takımı”, “hicaz köçekçe takımı” gibi.

Köçekçe ritimlerine uygun bazı Rumeli ve Anadolu türküleri ile, özellikle on dokuzuncu yüzyılda tanınmış bestecilerce bestelenmiş kıvrak şarkılar da köçek takımlarının oyunlarında kullanılmıştır.

Kıvrak ezgi ve ritimlerle bestelenmiş olan, bu şehir folkloru ürünleri, Osmanlı İmparatorluğu devri eğlence hayatının her alanında çalınıp söylenerek, köçeklerin oyunlarına eşlik etmişlerdir.

Bir köçekçe takımı genellikle aynı makamda bestelenmiş, kıvrak ezgilerden oluşur, bu ezgiler uzun ve ritmik ara nağmeleriyle birbirine bağlanır. Ritmin hızını oyuncular belirlerdi. Oyuncu başı da elindeki zillerle oyun takımını yönetirdi.

Sazlı ve sözlü bölümleriyle icrası birkaç saat süren köçekçe takımlarında köçekçe türküleri arasında, taksimlerle serbest ritimli parçalara da yer verilir.

⁶⁹ Süleyman ŞENEL, “Köçekçeler”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5, 1994, s.82-83.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında köçekçe takımı “ağırlama” denen, oyun ritmine uygun usullerde bestelenmiş ara nağmeleriyle başlardı, her parçanın kıtaları arasında ve sonunda bir ara nağmesi çalınırdı.

Köçekçelerin sazlı bölümlerinde “tavşan” denilen ara nağmeleri de kullanılırdı. Bu oyun için çalınan havalara “tavşan havası” ya da “tavşanca” denirdi. Takımın icrası genellikle daha ağır havalarla başlar, ritim gitgide hızlandırılırdı. Köçekçelerin yürükçe icra edilmesine “abdal” denirdi; son ara nağmeleri ise “aydın” denilen daha da hızlı bir tempoyla çalınırdı. Belirli bölümlerde de kemençeyle demli ya da demsiz taksim edilirdi.

Köçekçelerde çifte sofyan, yürük sofyan, mandra, curcuna, oynak Türk aksağı gibi usuller kullanılmıştır. Aksak usulünde bestelenmiş daha ağır köçekçeler de vardır. Sofyan, Türk aksağı, devr-i hindi, devr-i turan, müsemmen, düyek, aksak semai ve curcuna usullerinde çoğu zaman bu usullerin daha oynak olan ilk mertebeleri kullanılır, ölçülerin hareketleri orta yürük, yürükçe ve çok yürük olur.

Köçekçeler geçmişte “kabasaz” denilen, kemençe, lavta ve deften kurulu bir saz takımı eşliğinde söylenirdi. Kaba kemençe ile lavta yalnız köçekçe takımlarının icrasında kullanılmıştır. Bunlara zurna, çifte nara (nakkare) gibi sazlar da zaman zaman katılırdı. Bir köçekçe takımı en az bir kemençe, iki lavta, iki def ve üç-dört hanendeden kurulurdu. Oyuncular da çalpara ve zil çalarlardı.

4. BÖLÜM: ANADOLU'DA KÖÇEKLER VE KÖÇEKLERİN YAYILMA ALANLARI

Osmanlı İmparatorluğu devri eğlence hayatında, önemli bir yere sahip olan köçekler, özellikle imparatorluğun en önemli merkezi olan İstanbul'da göze çarpmışlardır. Bunun önemli bir sebebi; o dönemi anlatan yazılı kaynakların, öncelikle saray ve çevresine ait olan eğlencelerden söz etmesidir.

Nasıl ki; 1071 Malazgirit Savaşı'ndan önce de Anadolu'da çeşitli topluluklar ve kültürler yaşamışsa, Osmanlı devrinden önce ve Osmanlı devri zamanında da İstanbul dışındaki yerlerde; yani tüm Anadolu'da halk, kültür değerlerini koruyarak ve geleneksel yaşamında devamlılığını sağlayarak yaşamını sürdürmüştür.

Saray çevresi ve İstanbul dışında kalan halkın yaşantısına ait, yazılı kaynak ve bilgilerin yok denecek kadar az olması, Anadolu'da yaşayan köçeklerin nasıl ortaya çıktıkları, Anadolu kültürü içinde nasıl yaşadıkları ve toplumdaki işlevleri hakkındaki soruları cevapsız bırakmıştır. Ne zaman ve hangi kaynaktan beslenerek ortaya çıktığı bilinmeyen köçeklik geleneği, günümüzde dahi belli bölgelerde, halk kültürümüzün önemli parçalarından biridir. Günümüz şartlarında, hala devamını sürdürebilen bu gelenek, teknolojinin gelişmesi ve bunun sonucu olan eğlence kültürünün değişmesiyle, yok olmak üzeredir.

Anadolu'da yaşayan köçeklik geleneğinin, hem kaynak taramalarından, hem de alanda yapılmış olan çalışmalardan elde edilen bulgulardan da yola çıkarak, Osmanlı eğlencelerinden tarih olarak çok daha gerilere gittiğini ifade etmek mümkündür. Aşağıda bu konudaki önemli ip uçlarına değinilmiştir. Bu konudaki görüşler her ne kadar köçeklik geleneği hakkındaki sorulara net cevaplar vermese de, konuya ışık tutması bakımından oldukça önemlidir.

4.1. EN ESKİ DEVİRLERDE ANADOLU'DA KILIK DEĞİŞTİRME

En eski devirlerde, Türk topluluklarında Şaman, Baksı, Kam, Ozan, Akın, Oyun gibi adlarla anılan aşıkların ataları, önceleri dini, sonraları sihri-dini mahiyetteki kişilerdi. Bu kişilerin önemli özelliklerinden biri de kılık değiştirerek kendinden başkası olma özelliği idi.

....Kendi değil de başkası olmak, gerçek dışı bir dünyada yaşamak için bedenlerini boyuyorlar, takma yüz takıyorlar, türlü gereçler kullanıyor, kadın kılığına giriyorlar, kurban olan hayvanla sıkı sıkıya değinebilmek için onun postunu giyiyorlar; çanlar çalıyorlardı....⁷⁰

Kadın kılığına girme, Anadolu'da sadece köçeklere ait bir unsur değildir. Kılık değiştirerek kadın kılığına giren erkekler, Anadolu'nun her yerinde oynanan "Dramatik Köylü Oyunları"nda görülen önemli bir özelliktir. Bu konu ile ilgili ilginç bir örnek İçel'in Türkmen oymaklarında oynanan bir dramatik köylü tiyatrosu örneğidir. "Köçek Oyunu" adıyla oynanan oyun, bizim için hem isim benzerliği açısından, hem de oyunda kadın yerine, kadın kılığına girmiş erkeklerin oynaması açısından önemli bir örnektir.

Köçek Oyunu'nda biri Efe olur, efenin yüzü karaya boyanır. İki genç erkeği kadın kılığına sokarak onları oynatır. Efe başında büyük bir külah taşır, belinde uzun bir kuşak sarıdır, bir de kocaman bir yatağanı vardır. Bazen de eline uzun bir sırık alarak halkı güldürecek, eğlendirecek tavırlar takınır. Halk bunu önemsemez. Hatta halkın yüzüne bile tükürür. Bazen davulu susturup halka anlamlı anlamsız düzme sözler söyler.

Efe'nin kızlarını çalarlar, Efe köçek kızlarını bulmak için halkı sorguya çeker. Halk Efe ile beraber köçeklerini ararlar, bu sırada efeyi iskemlemiş gibi bir adamın üstüne oturturlar, adam altından kayınca efe yere düşer, öfkelenir. Sonunda kızları bulunur kendisine verilir. Efenin bir de çömezi olur, ona Natır denir. Efe, Natır'ı karşısına oturtur, Efe Natır'a "Oğlum Natır, şu kızın şurasını burama getir" gibisinden sözler söyleyerek halkı eğlendirir.⁷¹

⁷⁰ Metin AND, Dionussos ve Türk Köylüsü, Elif Yayınları:1, İstanbul, 1962, s.67.

⁷¹ a.g.e., s.45.

En eski devirlerden günümüze ulaşmış olan ve Anadolu'nun her yerinde oynanan dramatik oyunlara bir örnek olan "Köçek Oyunu"nda da görüldüğü gibi, erkeklerin kadın kılığına girmesi ve oynaması, Anadolu halkının ritüel anlamda önemseydiği ve yadsımadığı gerçeklerden biridir. Bu konu ile ilgili Metin And'ın yorumu ilgi çekicidir.

....oyunların zamanla değişmesi, kişilerin çoğaltılması, bazı kişilerin ikileştirilmesi, adların bölgelere göre değişmesi, kişiler arası görevleşmede bir örnekten ötekine benzeşmezliklerin olması, bölgelerin iklimine tarım özelliklerine göre oyunların yapıldığı tarihlerin kayması, oyunların çoğu zaman temeli olan vesilelerden hiç bir bağı olmayan yerlere yerleşmesi, ister istemez konuya ilgi duyanları şaşırtabilir.

Unutmamalıdır ki aradan yüzyıllar geçmesi, büyük zaman aşmaları, tek tanrılı dinlerin yerleşmesi ister istemez oyunları büyüsel düzence değiştirdi, değişiklik tapıcıların bilincinde oldu, fakat eskiyi tutucu ruh büyüün, tılsımın kendisini sakladı.

Amaçlarını, gerekçelerini, başka eğilimlere, güdülere araç olmak yolunda değiştirdiler. İlk anlamlarından boşalıp, yeni anlamlar kazandılar....⁷²

Köçeklerin, en eski devirlerde oynayıp oynamadıkları bilinmemekle birlikte, elimizdeki verilerden, geçmişlerinin çok eskilere dayandığını söylemek mümkündür.

4.2. AHİLİK ÖRGÜTÜ'NDE KÖÇEKLER

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulma aşamasında önemli katkıları olan Ahilik örgütü, Anadolu'nun dört bir köşesinde, Osmanlı İmparatorluğu devrinde de teşkilatlarını devam ettirmişlerdir.

⁷² a.g.e., s.71.

Ahilik örgütünün önemli bir özelliği de daha önceki bölümlerde görülmüş olan Osmanlı şenliklerinde esnaf loncalarıyla beraber gösterilere katılmış olmasıdır. Bu esnaf alaylarına katılan Ahilik örgütünün içinde köçekler de yerlerini almışlardır.

Anadolu yaşayan köçeklerin, Ahilik teşkilatlarının içinde olmasına dair önemli bir örneği Çankırlı Hacı Şeyhoğlu Hasan vermiştir:

...yakın bir çağa kadar Çankırı'da esnaf geçit alaylarında adına "Hayrat Kazan" denilen, sırtlarla omuzlanarak taşınan kazanlar içinde köçekler dans edermiş.⁷³

4.3. SEĞMEN KURULUŞLARI'NDA KÖÇEKLER

Anadolu'da ilginç bir kuruluş örneği de "Seğmenler"dir. Düğünlerde, bayram günlerinde ve şenliklerde yerel kıyafetlerle ve silahlı olarak bulunan Seğmenler'in, belli ve değişmez olan düzenlerinin içinde köçekler de bulunmuşlardır.

Sadi yaver Ataman, Safranbolu'ya ait Seğmen kuruluşunun, yürüyüş sırasında düzenini şu şekilde sıralamıştır:

Kocaoğlanlar (öncü ya da Gocukcular da denir), Meyterler (davul-zurna takımı), Seymenbaşı (Çubukçubaşı, Değnekçibaşı da denir), Seymenler, Üçetekliler, Zenneler, Siniciler, Kuburcular, Maniciler, Soytarılar, Köçekler, Avcılar.

Seğmenlik geleneği, eski bir askeri kuruluş olan "Sökmen Alayları" ve "Mahter Takımları"nın yıllarca değişikliğe uğrayarak günümüze ulaşan halidir.

⁷³ AND, Gel. Türk., s.217.

Bu geleneğin içinde yaşayan köçekler ise, bu geleneğin içinden çıkıp, bağımsız olarak hala yaşayan parçalarından biridir. Sadi Yaver Ataman'ın, Seğmen kuruluşlarının içinde yaşayan köçekler hakkında vermiş olduğu bilgiler ilgi çekicidir.

Köçekler, paçaları sıkma, beyaz şalvar üstüne üçetekli fistan, bürümcük gömlek üzerine kadın çepkeni (camedan) giyerler, saçlarını omuzlarına değmeyecek şekilde uzatırlar, kadınımsı hareketlerle, oyun sırasında davulcuların yanında yer alırlardı.⁷⁴

Seğmen kuruluşlarının düzeni içinde ve düğünlerde önemli bir yere sahip olan köçeklerin eğitimleri ve oyun icraları hakkında yazar ilginç bilgiler vermiştir.

Köçekler, üç etekli kırma fistanlarını yelpaze gibi açarak döndükleri zaman, topaç gibi renk değiştirirlerdi. Çocukken, ustalarının, tavana astıkları zenbiller içinde fırıl fırıl döndürülerek yetiştirildikleri için, baş dönmesi nedir bilmezlerdi. Köçekler biraz tüylenince (sakalları çıkınca) davulcu olurlardı. Çıraklar hep böyle yetiştiriliyorlardı. Böyle eğitime tabi tutulan köçekler ve davulcular, düğün alayının önünde tokmak çalıp, ellerindeki zilleri bir hoşça şıkırdatarak, dar sokaklarda dönmeye başladılar mı, bir yere çarpıverecekler görmeyelim diye pencere kapaklarını kapayanlar olurdu.⁷⁵

4.4. ÖZEL EĞLENCERDE KÖÇEKLER

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde "Meşk", "Fasıl", "Alem", "Oturak Alemi", "Cümbüş", "Perde", "Zevk" gibi adlar verilen, sadece erkeklerin katıldığı toplantılar düzenlenirdi. Bu toplantılar, özellikle gençlerin eğlence ortamlarını oluştururdu.

Bu toplantılara ait bir örnek, Trabzon iline aittir. Zevk (Alem) adı altında düzenlenen bu eğlenceler hakkındaki bilgilere Süleyman Şenel "Trbazon Bölgesi Halk Musikisine Giriş" adlı eserinde yer vermiştir:

⁷⁴ Sadi Yaver ATAMAN, Eski Türk Düğünleri, K.T.B.Y., Ankara, 1992, s.79.

⁷⁵ a.g.e., s.74.

Anadolu'da gizli ve sabahlara kadar süren bu tür musikili meclislere katılmanın ve icabet etmenin kuralları vardı. Alem'de sohbet edilir, çoğu zaman içki içilir, saz çalınır ve yöre oyunları oynanırdı. Meclise dahil olmanın, oturmanın, kalkmanın, sohbet etmenin, içki içmenin, saz çalmanın, raks etmenin vd. her türlü davranışın kuralı, zamanı, adabı ve erkamı vardı.

Bu meclislerde musiki ve raks en önemli elemanlardır. Yörenin en usta çalgıcıları, oyuncularını "çengi" veya "köçek"leri meclislere iştirak ettirilirdi. Bu tür meclisler adeta, yöresel musiki odakları sayılırdı. Bir başka yönüyle usta-çırak ilişkisine dayalı eğitimin yapıldığı musiki okulları gibi idi.⁷⁶

4.5. KÖÇEKLERİN ANADOLU'DA DİĞER UZANTILARI

Köçekler, Anadolu'da çok köklü ve geçmişi çok eski dönemlere ait çeşitli geleneksel yapılar içinde yer almışlardır. Anadolu'da uzun bir zaman yaşayan bu geleneksel eğlencelerin çeşitli sebeplerle kaybolması sonucunda köçekler de, bu bütünün içinden sıyrılarak, bağımsız olarak yaşayarak bugünlere kadar gelebilmişlerdir.

Günümüzde köçekler, oyunlarını icra edebilmek için özellikle düğün, bazen yerel bayram ve nadir olarak da özel toplantılar gibi vesileleri beklemektedirler. Ancak, en eski zamanlardan bu yana halkın arasında yaşıyor olmalarından dolayı, geleneksel halk oyunlarımıza da etki etmişlerdir. Öyle ki, hala günümüzde, halk oyunlarımızın içinde, köçek adını taşıyan oyunlar mevcuttur. Bursa, Tokat, Samsun ve Eskişehir'de oynanan "Köçek Oyunu"⁷⁷, Kütahya'da oynanan "Zilli Köçek"⁷⁸ adlı oyunlar bu konu için verilebilecek örneklerdendir.

Köçekler Anadolu'da değişik isimlerle de anılmışlardır; örneğin Merzifon'da davul önünde oynayana ve köçeğe "Coştar" adı verilmiştir.⁷⁹

⁷⁶ Süleyman ŞENEL, Trabzon Bölgesi Halk Musikisine Giriş, Anadolu Sanat Yay., İstanbul, 1994, s.134.

⁷⁷ AND, Oy. ve Bü., s.175.

⁷⁸ Gökten AY, Folkloru Giriş, İ.T.Ü. Mezunları Derneği Yay. 1, İstanbul, 1990, s.107.

⁷⁹ Metin AND, "Türk Köylü Dansları", Folkloru Doğru Dergisi, No:59, s.116.

Çok yakın bir tarihte belgelenmiş olan bir eğlencede görülmüştür ki, artık köçekler sadece düğün, bayram gibi vesileleri beklememekteler. Bu eğlencede, yaz tatilini geçirmek üzere kampa katılmış olan bir grup halk için, feribotta oynamak üzere köçek tutulduğu görülmüştür.

Bu köçekler, gösterilerini Erdek, Avşa ve Marmara Adası arasında sefer yapan bir feribotta icra etmişlerdir. Klarnet ve keman eşliğinde, ellerindeki zillerle oyunlarını icra eden köçekler, halk tarafından ilgi ile izlenmiştir. (Bkz. Resim 11).

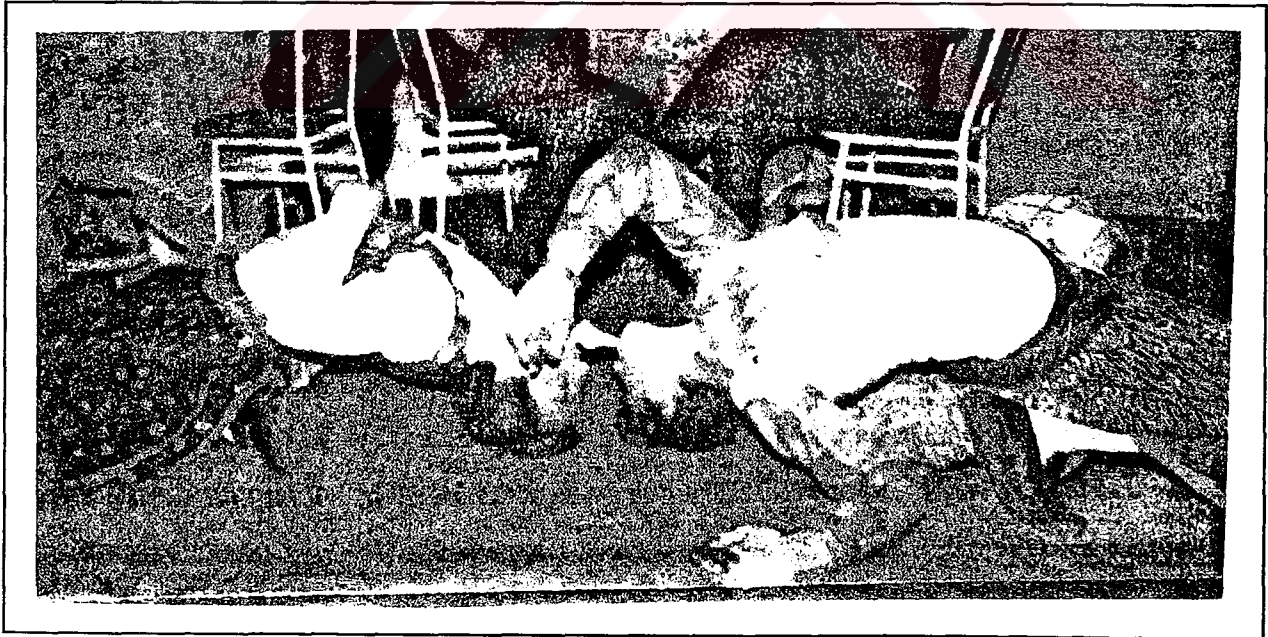

Resim 11. Avşa vapurunda bir köçek

4.6. BİR GEZİ YAZISI: “KÖÇEKLERİN RAKSI”

Köçeklerin Anadolu’daki oyunlarını anlatan önemli bir gezi yazısı yazmış olan İrfan Unutmaz, Bartın’da, bir içkili lokantada rastlamış olduğu köçekler hakkında bilgiler vermiştir. Yazı, orijinali gibi aktarılmıştır.⁸⁰ (Bkz. Resim 12-13)

Karadeniz sahil şeridindeki gezimiz sırasında, yolumuz Bartın ilçesine de düştü. Çok gelişmiş ve oldukça modern sayılan bu yerleşim merkezinin çevre köyleri, Bartın’a taban tabana zıt. Şiveleri, gelenekleri, giysileri ve hatta eğlenceleriyle bu ayrımı kolayca yakalayabilirsiniz.. Örneğin, birçok düğün ve eğlencede, çalınan müzik eşliğinde, kadın dansöz ve oyuncu yerine, kadın kıyafetine girmiş erkekler oynuyor...İzleyici kadınısı birşeyler istiyor besbelli. Ama kadın yasak! Erkek görmek de istemiyor izleyiciler. Bu durumda “tek çıkar yol”, erkeği kadın kılıfına sokmak olmuş. Pek normal sayılmazsa da öyle.

Resim 12. Bartın’da meyhanede yerden bahşiş alan köçekler

⁸⁰ İrfan UNUTMAZ, “Köçeklerin Raksı”, Cumhuriyet Dergisi Pazar Eki, 1991.

Kadın kıyafetindeki bazı erkekler, arz-ı endam edip “gerdan kırarak” kadınlara taş çıkartırcasına oynuyorlar. Üstelik giydikleri kıyafetler içinde aksesuar olarak göğüslerine kadın memesi havasını veren çeşitli bezleri de tıktırarak.

Yörede anlatılanlara bakılırsa, mevsiminde, okulların tatil olmasıyla başlayan sünnet düğünleri ve sonbahardaki hasatlarla birlikte, çok tutulan ve sevilen bir eğlence türü bu tarz oyunlar. Erkeklerin kadın kılığına girip oynaması, yani köçekler...

İşte Bartın’ın modern havasından yararlanıp içkili bir lokantada otururken, biraz geç vakte doğru, restoranın kapısı açıldı ve içeriye ellerinde çeşitli müzik aletleri bulunan altı-yedi kişilik bir grup girdi. Müşteriler, galiba tanınmış oldukları için olacak, gelenleri hafif gülüşmeler ve yükselen konuşma sesleriyle karşıladılar.

Gelenler hiç istiflerini bozmadan doğruca restoranın sahibine gidip hararetili hararetili konuşmaya daldılar. Az sonra da kendilerine verilen masaya yerleştiler. Hiç vakit yitirmeden orkestra elemanları sazlarıyla oynarken, yanındakiler “aman” dediler, “çok şanslısın, bunlar “köçek”, her zaman gelmezler, iyi bak!”

“Nedir?” diye sormaya fırsat bile kalmadan, içlerinden ikisi başladılar üstlerindeki çıkartmaya ve bir anda “don gömlek” kaldılar. Şaşkın bir durumda izlerken, onlar kaşla göz arasında “eteklerini ve bluzlarını” giyip, memeliklerini de yerleştirdiklerinde, sıra zillere gelmiş, müzik de iyiden iyiye başlamıştı.

Artık iki “yapay kadın” danslarına hazır dılar ve dakikalarca süren baygın bir müziğin, oyun havalarının ritmine uyarak sözümona “iki kadın gibi”, karşılıklı dans edip göbek attılar, kalça kıvırdılar, eteklerini havalandırdılar, yere atılan paraları ters dönüp ağızlarıyla aldılar ve daha bir çok ilginç hareket yaparak oyunlarını bitirdiler.

Ancak yüzlerinde hiç kimsenin fark etmediği ve giysileri gibi yapay duran, değişmez bir maske vardı sanki; ezilmişlik ve yoksullukla kaplanmış bir maske.

Resim 13. Bartın'da meyhanede oyun icra eden köçekler

İşleri biter bitmez masalarına döndüklerinde, hemen yanlarına gidip başladık konuşmaya... Hepsi yöredeki bir tür “eğlence boşluğunu” doldurduklarını söylüyorlardı. Fakat anlattıklarından çıkan sonuca göre bulacakları en küçük bir iş karşılığında, yaptıkları bu “boşluk doldurma” işini bırakacaklardı. Ancak geçinecek bir iş bulamamışlardı ve böylece “köçeğe devam” diyorlardı. Üstelik nelerin karşılığında! Tanıştıktan sonra oyuncuların Lütfü ve Şinasi Güngörür olarak aynı soyadı taşıdıklarını işitince dayanamayıp sordum: “Herhalde kardeşiniz değil mi?”

“Hayır”, diye yanıtladı yaşlıca olan Lütfü Güngörür, “Hayır, o benim oğlum.”

“Doğru mu söylüyorsun?”

“Elbette doğru”, diye yeniledi: “Ben 36, o da 15 yaşında. Çalışıyoruz işte.”

Gerçek bir şaşkınlıktı bu benim için. Yaşantıları sorunlarla dolu olmalıydı, fakat onlar yine de neşeli olmaya çalışarak birbirlerinin lakaplarını anlatmaya koyuldular:

“Abi” dedi Lütfü Güngörür, “Benim adım Lütfü, ama herkes beni “Takoz” diye çağırır. Benim lakabım bu.”

“Aranıza oyuncu olarak kadınların da girdiği olur mu? Hep mi erkek?”

“Evet abi, hep erkek. Buralarda bulunmaz pek kadın oyuncu, ama pek ender olabilir. Biz köçegiz. Yani bu hep erkek olmalı, ama kadın kıyafetinde. Kadın olursa “çengi” denir o zaman. Başka bir şey o. Bizim takımımız erkek takımı.”

“Ne alıyorsunuz böyle bir işten?”

“Pazarlık oluyor, ama kişi başına 20-25 bin kadar. Yalnız senenin üç-dört ayı ancak sürüyor. Sonra yat. Hem köy düğünlerinde bu paraya sabaha kadar oynatırlar adamı. Eziyet tabii...”

Yine Takoz söze giriyor, “Başka çaremiz yok ki”, diyor.

Biraz daha oturduktan sonra, hep beraber kalkıyorlar. Sazları ve kadın elbiseleriyle kapıdan çıkıp karanlıklara karşıyorlar.

4.7. YUNANİSTAN'DA KÖÇEKLER⁸¹

Eskiden tüm Anadolu'da da baharın gelmesiyle birlikte kutlanan Dionussos şenlikleri artık günümüzde sadece Makedonya bölgesinde yoğun olarak kutlanmaktadır. Tüm yerel yönetimlerin ve televizyonların iş birliği ile hemen hemen her köyde bilinçli bir şekilde hazırlanan bu şenlikleri biz, Yunanistan'ın kuzey bölgesi olan Seres'de belgeledik.

Dionussos şenliklerinde baharın gelmesiyle yenilenme ana temadır. Bu tema, ölüp-dirilme ve kız kaçırma gibi dramatik köylü oyunları ile ifade edilmektedir. Aynı zamanda "kara şaman" ve "ak şaman"ı (Bkz. Resim 14 ve 15) bu oyunlarda belirgin biçimde görmek mümkündür.

Resim 14. Seres'de, Dionussos şenliklerinde "Kara Şaman"

⁸¹ "Yunanistan'da Köçekler" adlı bu bölüm, Ufuk Tuncel ile Sonia Seeman'ın 07.03.1997-10.03.1997 tarihleri arasında, "Seres'de sadece senede bir kere Dionussos (Bahar) şenlikleri dolayısıyla oynayan köçekleri" belgelemek amacıyla yapılmış olan seyahat esnasında gözlem, fotoğraf ve video çekimleri ile elde edilen malzeme ile oluşturulmuştur.

Resim 15. Seres’de, Dionussos şenliklerinde “Ak Şaman”

Seres’in “Vamakofitlo” adlı köyün düzenlenen bu bahar şenliğinde kara ve ak şamanın dışında, dramatik köylü oyunlarında önemli bir unsur olan kılık değiştirmenin sonucunda, başka karakterler de göze çarpmaktadır: Papaz, gelin, hemşire, ayakkabı boyacısı, sucu, kadın kılığına girmiş olan tefçi erkekler, darbukacı, zurnacı, tulumcu, ayı kılığında bir adam ve onu oynatan tefçi, yün, zil, püskül gibi türlü malzemelerle süslenmiş hayvan kılığına girmiş insanlar, asker kılığında adamlar bunlardan sadece bir kaçıdır. (Bkz. Resim 16-17).

Resim 16. Seres’de, Dionussos şenliklerinde kadın kılığında erkekler.

Resim 17. Seres’de, Dionussos şenliklerinde ‘gelin’ ve ‘papaz’.

Seres, gerek coğrafi gerekse kültürel konum olarak Türklerden ve Müslümanlıktan önemli izler taşımaktadır. Bunun en önemli göstergesi, Anadolu’da yüzyıllardır yaşayan köçek geleneğinin o bölgede yaşıyor olmasıdır.

Seres bölgesinin “Skotoyysa” köyünde yaşayan Pandismeno Çingenelerinin, Dionussos şenlikleri için senede bir defa, şubat ayında, yerel olarak düzenlenen karnavalda köçek oyunlarını icra etmek için bir araya geldikleri bilinmektedir.⁸² (Bkz. Resim 18).

Resim 18. Skotoyysa Köyünde köçekler.

Skotoyysa köyünde köçeklere **Kechékia**, oyunculara da **keckékides** denmektedir. Senede sadece bir defa oynamalarının sebebi, kechékia geleneğinin yaşamasını sağlamaktır.

Köçekler oyunlarını **Lyra** denilen bildiğimiz Karadeniz kemençesi ile icra etmektedirler.

⁸² a.g.s.

Pontus Yunanlıların (yazar burada, Lozan barışıyla, mübadele sonucu Yunanistan'a yerleşen Pontus Rumlarından bahsetmektedir) tercih ettikleri müzikal çalgı aletleri "Lyra" ya da "Kemençe"dir. Bu alet uzun ve dikdörtgen bir şekle sahip olup sıkça "şişe şekilli" olarak isimlendirilir. Geleneksel olarak tek başına çalınan bir enstrumandı (solo) ve hem şarkılara hem de danslara eşlik ederdi.⁸³

Ritm saz olarak daire ya da def çalmaktadırlar ki, o bölgede buna **dahire** ya da **dahare** denmektedir. Ezgisel yapı da Türk motiflerine çok yakın, hatta hemen hemen aynı özelliktedir.

Günümüzde Kapadokyalı Yunanlılar (yazar burada, Lozan barışıyla, mübadele sonucu Yunanistan'a yerleşen Kapadokya Rumlarından bahsetmektedir) ve torunları yeni çevrelerinde geçmişleriyle oldukça aynı şekilde kutlama yaparlar. Tercih edilen dans hala **Karşılama (Konyalı)** dansı olup, bu dansa tahtadan kaşıklarla, kadehlerle ya da elverişli başka şeylerle eşlik edilmektedir.⁸⁴

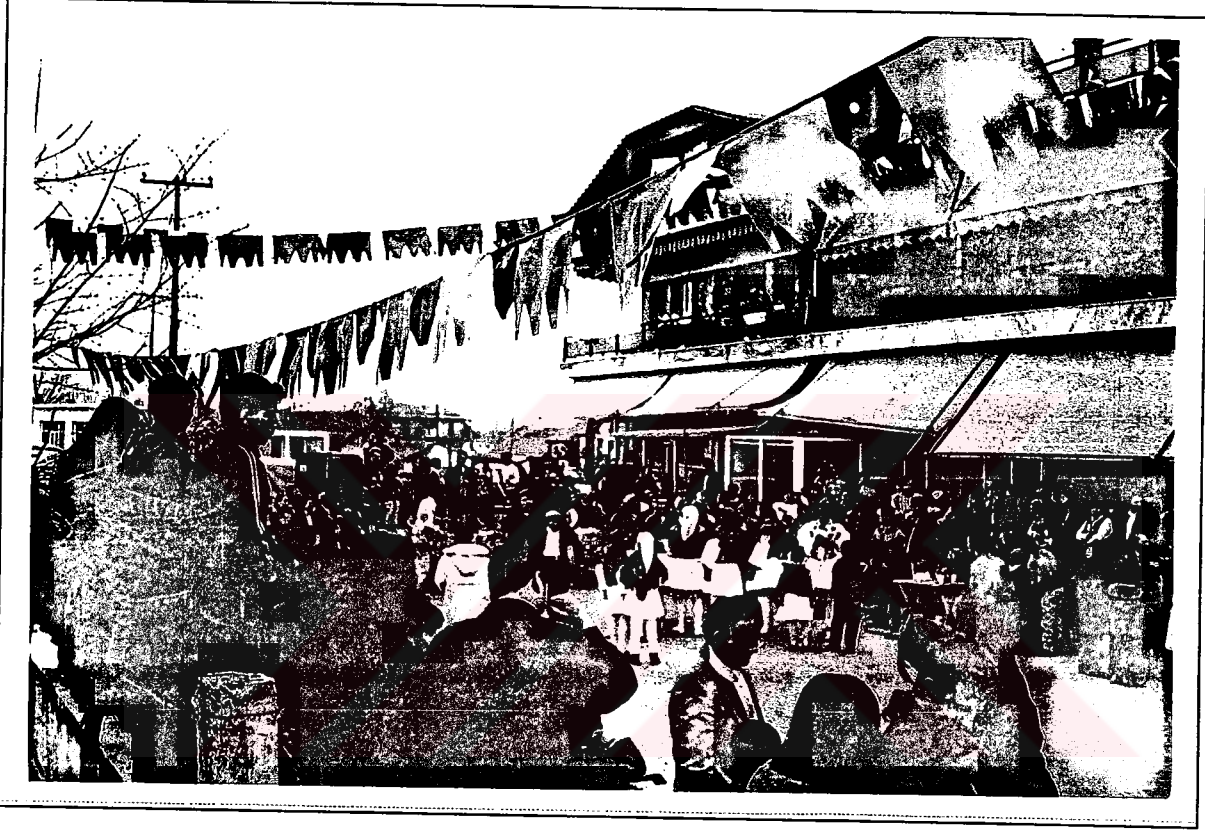
Lozan Barış Antlaşması, ülkemizde ve Yunanistan'da çok önemli bir değişikliğin başlangıcı olmuştur. Yaşayan insanların yer değiştirmesi, kültürlerini de beraberlerinde götürmelerine sebep olmuştur. Oradan buraya ya da buradan oraya giden insanlar, yerleştikleri bölgeyi etkilemişlerdir. Bu etkileşimin sonucunda araştırmacılar bir sürü soru ile başbaşa kalmışlardır. Karadeniz kemençesi ve Karadeniz oyunları nasıl oluyor da aynen Yunanistan'da görülebiliyor ya da Zeybek oyunları aslında Rum kökenli mi yoksa gerçekten Anadolu eşkiyalık sisteminden mi ortaya çıkmış, Hora tipi oyunları aslında kimler oynar gibi...ortaya aslında cevabı belli ama bunun yanı sıra kültür karmaşasına sebep bir sürü ilginç soru çıkmıştır. Özellikle kültür alanında çok belirgin olarak ortaya çıkan bu özellik, köçekleri de etkilemiştir.

Seres'in Skotoyysa köyünde karşılaşılan Çingenelerin pek çoğu az da olsa Türkçe bilmektedir. Anadolu'dan Göç etmeden önce, belki de bu insanların tamamı Türkçe biliyorlardı. Üstelik, bölgede yaşayan yaşlı insanların Anadolu'ya ait çok özel bir gelenek olan "el öptürmeyi" biliyor olmaları, burada yaşayan köylülerin Anadolu'dan göç etme ihtimallerini hemen hemen kesinleştirmektedir.

⁸³ Yvonne Hunt, Traditional Dance in Greek Culture, Centre for Asia Minor Studies, Athens,1996, s.128.

⁸⁴ a.g.e., s.136.

Skotoyssa köylüleri belki Türk değillerdi, belki Müslümanlığı da seçmemişlerdi, ama önemli bir gerçek var dı ki, o insanlar Anadolu'dan göç etmişlerdi. Üstelik göç ettikleri günlerden kısa bir süre sonra, sembolik olarak da olsa, senede bir kere Anadolu'dan yanlarına getirdikleri çok önemli bir geleneği yaşatmak için çaba harcamışlardır. (Bkz. Resim 19).

Resim 19. Skotoyssa Köyünde, şenlik yerinde köçekler

Bu noktada karşımıza çok önemli bir şey çıkmaktadır. Anadolu'da yaşayan köçeklik geleneği folklorun bir özelliği olan dinamizmle yaşarken, Anadolu'dan Seres'e, göç yoluyla giden köçeklik geleneği statik kalmıştır. Seres'in Skotoyssa Köyüne gittiğimizde karşımıza uzun süren bir kütüphane çalışmasının sonucunda hayalimizde canlandırmaya çalıştığımız köçek takımları, "Kolbaşı"sı, pusatçıları ve müzisyen grubu ile ortalama on iki kişiden kurulu bir köçek takımı olarak karşımıza çıkmıştır.⁸⁵

⁸⁵ a.g.s.

Bu köçek takımının başı olan Kolbaşının elinde bir metreden daha uzun olan bir sopa bulunmaktadır. Bu sopayı göğsüne ve yere paralel, avuç içleri yere bakar biçimde olmak üzere tutmakta, oyununu genellikle böyle icra etmektedir. Sopayı iki eliyle tutmadığı zamanlarda genellikle komiklik olsun diye oyunculara doğru sallamakta ve onları hizaya geçirmeye çalışmaktadır. Sıradaki diğer oyuncular oyun icraları sırasında ellerinde bir şey bulundurmamaktadırlar.⁸⁶

Oyunlar genellikle Anadolu'da görülen "Karşılama" ya da "Hora" tipi oyun özelliği taşımakla birlikte, kollar hiç birbirine bağlanmamaktadır. Kol pozisyonları, boyun ve baş hareketleri Anadolu'daki köçekler ile hemen hemen aynı özellikleri göstermektedir.

Yörede köçekler oynarken onları beceriksizce taklit eden, ellerinde şakşakları (metal maşaları) bulunan soytarıları da bulunmaktadır. Yörede bu soytarıları Çeta adı verilmektedir ve çok özensiz hatta döküntü diyebileceğimiz kıyafetlere sahiptirler. Çeta, adeta köçekler ile seyirciler arasındaki bağı sağlayan kişiler konumundadır; izletmek köçeklerin, güldürmek ise çetanın görevidir. Bu soytarıların kolbaşı ile de oyun sırasında sataşma sahneleri bulunmaktadır.

Köçek ekibindeki gerçek liderlik tabii ki kolbaşına aittir. Kostüm olarak diğerlerinden hiç bir farkı bulunmayan kolbaşının tek farkı elindeki değnek ve çoraplarının üst kenerlerine takılı olan renkli püsküldür.⁸⁷

Kolbaşı olmak, yörede onurlandırıcı bir görevdir. Kolbaşılık, babadan oğula geçen bir görevdir. Hep aynı aileden çıkan kolbaşları, bu işi babadan ve usta çırak ilişkisi içinde birbirlerine devretmektedir. Skotoyysa köyünün köçek takımının kolbaşısı yaklaşık üç kuşaktır bu işi yapmaktadır ki, bu da zaten geriye gidildiğinde göç tarihi ile hemen hemen aynı zamana rastlamaktadır.

⁸⁶ a.g.s.

⁸⁷ a.g.s.

Köçeklik geleneğindeki usta çırak ilişkisi en önemli belirleyici faktörlerden biridir. Bu belirleyici faktörü bölgede bulmak mümkündür. Köçekler, oyunları sırasında düz dizi şeklinde oynarken, sıranın sonunda yedi ila on yaşlarında üç-dört çocuk bulunmaktaydı. Bu çocuklar, küçük olmalarına rağmen oldukça uyumlu ve güzel oynamışlardır. (Bkz. Resim 20)

Resim 20. Skotoyysa köyünde, şenlik yerinde, köçek çocuklar.

Köçeklerde gözlemlenen en önemli unsur, oyun icraları sırasında hiç bir taşkın ve cinsellikle ilgili hareket yapmamış olmalarıdır. Hatta oyunlarında kıyafetleri dışında kadınsı hiç bir taraf gözlenmemiştir. Bizce, bunun önemli bir sebebi, oyunlarının artık yöresel oyunlara çok yakın özellikler taşıyor olmasıdır.⁸⁸

⁸⁸ a.g.s.

5. BÖLÜM: KASTAMONU'DA KÖÇEKLİK GELENEĞİ

Kastamonu bölgesi, yazılı tarih öncesi çağlardan günümüze değin, içinde pek çok kültürü barındırarak ve her değişimi içine sindirerek yaşamış yerleşim merkezlerimizden biridir. Aslında bu durum tüm Anadolu mozağının sadece Kastamonu'daki görüntüsüdür.

Son dönemlerde “artık ortadan kalktı” denilen ancak günümüzde hala yaşayan köçeklik geleneği de, belki de Kastamonu tarihiyle yaşıt olabilecek çok eski geleneklerimizden biridir. Bu geleneğın hangi yollarla Kastamonu'ya ulaşmış ve yerleşmiş, nasıl yaşamış ve devamını ne tür değişikliklerle sürdürmüş olabileceğı hakkında hiç bir şey bilinmemektedir.

Günümüzde, geleneksel yapının kum taneleri gibi etrafa saçılarak parçalandığı; teknoloji ürünlerinin hiç bir zaman kaybı olmadan, anında köylere ulaştığı bir dönemde, geleneğın hala köylerde ve hatta göçle büyük şehire yerleşmiş halk tarafından büyük şehirlerde, şehir folkloru ürünleri haline getirilmek üzere devam ettirilmiş olduğu göz önünde bulundurursak, köçeklik geleneğının geçmişten günümüze, ne kadar güçlü bağlarla ulaşmış olduğunu görebiliriz.

Bu gelenekle ilgili görülmüştür ki, daha önceki zamanlarda ciddi bir çalışma yapılmamıştır, adeta gelenek yok sayılmış, hemen hiç bir tasnife dahil edilmemiştir. Üstelik tüm bunlara mazeret olarak da, köçeklerin bu işi profesyonelce yaptıkları gibi bir bahane ortaya atılmıştır.

Ancak, gözden kaçırılmış önemli bir nokta vardır, köçekler eğlence hayatında müzisyen gruplarından ayrı olarak çalışmamış ve takımlarını müzisyenlerle beraber oluşturmuşlardır.

Bir köçek takımı dendiğinde akla sadece köçekler değil, onlarla beraber çalışan müzisyenler de gelmiştir. Bu mantıkla, köçeklerin oyun icraları sırasında çalınan ve söylenen hiç bir ezgi, halk müziği parçası sayılmamaktadır.

Oysa ki, bilinmektedir ki, tüm Anadolu'da yaşayan müzisyenler de bu işi profesyonelce yapmaktadırlar. Ancak bu gerçeğe rağmen, halk müziği hakkında ciddi çalışmalar yapmış olan araştırmacılar, köçeklik geleneğini bir tarafa bırakmayı tercih etmişlerdir.

Bu gelenek hakkında daha önce ciddi anlamda çalışılmamış olması, bu geleneğin geçmişini karanlıkta bırakmıştır. Ancak, Kastamonu'da köçeklik geleneği hakkında yapmış olduğumuz bu çalışmada, yukarıda da anlatılmış olan sebeplerden dolayı, geleneğin Kastamonu'daki geçmişine ait fazla bir veri elde edilememiştir. Bu yüzden bu çalışmanın ağırlık noktası geleneğin günümüzdeki halidir.

Kastamonu geçmişi çok eskilere dayanan bir kenttir. Osmanlı döneminden ve Anadolu'nun geleneksel yapısından önemli izler taşımaktadır; bu yüzden de çok katlı olan kültür katmanlarının sonucunda iç içe geçmiş, yeni ve renkli bir oluşum meydana getirmiştir.

Bu renki oluşumun içinde yer alan köçekler ve köçeklik geleneğinin Kastamonu'daki yayılma alanları, aile sistemleri, takımları ve takımlarının örgütlenmesi, oyun repertuarları ve oyun icra gelenekleri, kostümleri ve sözlü edebiyat ürünleri bu bölümde, yörede yapılmış olan tespitler doğrultusunda ele alınmaya çalışılmıştır.

5.1. KASTAMONU'DA KÖÇEK TAKIMLARININ YAYILMA ALANLARI

Kastamonu'da köçeklik ve köçek oynatma geleneği, halkın sahip çıktığı ve vazgeçemediği önemli bir eğlence unsurudur. Kastamonu'da yaşayan bu köçek oynatma geleneği hemen hemen tüm ilçelerde yaygın olmasına rağmen, ünlü köçek çikaran ilçeler, ilin daha çok sahil kesimindedir.

Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde, günümüzde özellikle tüm sahil şeridini kaplayan Cide, Şenpazar (Şenpazar ilçesi uzun yıllar Cide iline bağılı bir belde konumundaydı, ancak yakın bir zamanda belde ilçe haline getirilmiş ve Şenpazar adını almıştır), İnebolu, Bozkurt ve Devrekani ilçelerinde geleneksel yapı içinde, köçeklik geleneğinin çok yaygın olduğu tespit edilmiştir⁸⁹.

Sahil kesimini kapsayan bu ilçelerde köçeklik geleneği, usta çırak ilişkisi ile sürdürülen ve babadan oğula bırakılan bir meslek halindedir. Bu ilçeler günümüzde dahi adeta köçek ve müzisyen yetiştirme merkezleri durumundadır.

Kastamonu'nun sahil kesiminde, yerli halk olarak yaşayan köçeklerin hemen hemen hepsi göçten etkilenmiştir. Ancak göç unsuru, köçeklerin tamamen yurtlarından kopmalarına yol açmamıştır. Köçeklerin hemen hemen hepsinin hem İstanbul gibi büyük şehirlerde, hem de köylerinde iki ayrı yerleşik düzenleri bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak köçekler, köylerindeki ve büyük şehirlerdeki yöre halkına çeşitli vesilelerle oyunlarını sergilemişlerdir.

⁸⁹ Yörede yapılan görüşmeler sonucunda tespit edilmiştir. (Bkz. Kaynak Kişiler).

Göçten etkilenmeyip Kastamonu'da kalan (ki bu köçek ve müzisyenler genellikle yaşlı insanlar ya da büyük erkek kardeşlerdir) diğer köçekler, oradaki eğlence ihtayıcını gerekirse takımların birbirlerini takviye etmesiyle karşılaşmışlardır.

5.2. KASTAMONU'DA KÖÇEK TAKIMLARININ ÖRGÜTLENMESİ

Kastamonu'da köçeklerin özellikle sahil kısmında bu geleneği yaşattıkları bilinmektedir. Bu alan çok geniş bir bölge olduğundan dolayı, bu çalışma için özellikle Cide ve Şenpazar ilçelerinde yaşayan köçekler seçilmiştir. Bunun belli ve kesin bir sebebi olmamakla birlikte, Cide ve Şenpazar'da bölgenin en köklü takımlarının bulunması, alanın küçültülmesinde etkili olmuştur.

Kastamonu'da köçekler, tıpkı Osmanlı devri eğlence hayatında olduğu gibi, çok iyi organize olmuş ve profesyonelce çalışan oyuncularlardır. Ancak Kastamonu yöresinde görmüş olduğumuz köçeklerin, Osmanlı devrinde görmüş olduğumuz köçeklerden önemli farkları vardır. Kastamonu ilindeki köçekler, sadece oyuncu değil, aynı zamanda davul, zurna ya da kemane çalabilen iyi birer müzisyenlerdir. Bunun en önemli sebebi aile ortamında almış oldukları eğitimlerindedir. (Köçeklerin eğitimleri hakkında bkz. 5.2.3.)

Bu gelenek geçmişten günümüze dek babadan oğula aktarılarak yaşatılmıştır. Köçeklerin geneli bu mesleği, babalarından miras almış olmalarına rağmen, sonradan köçeklik yapmaya başlayanlar da bulunmaktadır. Bölge çok fazla göç verdiği için, aile dışarıdan bu işi yapabilecek ve yetenekli kişileri takımlarına dahil ederek köçek ya da müzisyen olarak yetiştirmektedirler.

Kastamonu’da bu işi devam ettiren köçek aileleri bellidir. Sahil kesiminin çok geniş bir alana yayılmış olmasına rağmen ailelerin nerdeyse tamamı birbirlerini tanır, birbirlerinden kız alır ve zaman zaman düğün ve eğlence mevsiminin yoğun olduğu yaz aylarında birbirlerine ihtiyaç durumunda takviye yaparlar. Bu onların, rakipmiş gibi görünmelerine rağmen, birbirlerine verdikleri desteğin çok iyi bir göstergesidir.

Köçeklerin bağlı buldukları “Takım” ya da “Ekip” edilen toplulukları vardır. Bu topluluklar sadece köçekleri değil tüm müzisyenleri de kapsar. (Ayrıntılı bilgi için bkz. 5.2.1)

5.2.1. Köçek Takımları

Köçeklerin, “Takım” ya da “Ekip” denilen, oyuncu ve müzisyenlerden kurulu bir topluluğa dahil olduklarını yukarıda belirtmiştik. Takımların yörede kendilerine ait isimleri Osmanlı İmparatorluğu’nda görülen kol takımlarından farklı olarak isimleri yoktur.

Bir takım genellikle 5 ya da 6 kişiden kurulu olup, 2 davul, bir zurna, 1 kemane, genellikle 2 köçek bu takımın mevcudunu oluşturmaktadır. Eskiden köçek sayısının 3 hatta 4’e çıktığı söylenmekle birlikte, günümüzde nadiren tek, genellikle 2 köçeğin oynadığı bilinmektedir. (Bkz. Resim 21)

Takımların başında “Takım Başı” ya da “Ekip Başı” denilen kişiler bulunmaktadır. Takım başı enstrümanını ya da oyunun iyi icra edebilen, toplum tarafından sevilen, hem ekip arkadaşlarıyla hem de çevreyle uyumlu ve ağzı laf yapan kişilerden seçilmiştir.

Herhangi bir eğlencede köçek takımı buldurmak isteyen kişiler, takım başına giderek pazarlık yapar, bu pazarlık kaç kişi istendiğine, ne kadar süre ile çalınıp oynanacağına, pazarlık yapan kişinin yakınlık derecesine ve maddi durumuna göre değişiklik göstermektedir.

Resim 21. Cide'li bir Köçek Takımı

Köçek takımları, genellikle aile fertlerinden ya da yakın akrabalarından kuruludur. Ancak günümüzde yaşam Şartlarının zorluklarından ve dışarıya verilen g  lerden dolayı takımlar diğer köçek ailelerinden yardım almaktadırlar.

5.2.2. Köçek Aileleri

Yapılmış olan alan çalışmasında günümüzde Kastamonu'da köçek ve müzisyenleri ile tınlı 20'ye yakın aile tespit edilmiştir. Bu ailelerin bir kısmı geleneği tamamen terk etmiş olmakla beraber, büyük bir çoğunluğu bu işe devam etmektedirler. Aşağıda geleneğe devam eden ailelerin, soyadları ve yerleşim yerleri bir liste halinde verilmiştir.

Köçek aileleri günümüzde g   sebebiyle parçalanmış durumdadır. Tespit edilen aile fertlerinin bir kısmı Kastamonu'da yaşarken, bir kısmı da İstanbul'da yaşamaktadır.

Köçek ailelerinin ilginç bir özelliği bulunmaktadır. Aile içindeki erkek çocuk evlenmek istediğinde, çocuğa kız beğenildikten sonra kızın da rızasıyla kız kaçırılmaktadır. Köçek aileleri, geleneksel olan kız kaçırma için maddi problemleri bahane göstermektedirler.

Eskiden köçek ailelerinin, bu işten başka bir uğraşları olmadığı tespit edilmiş, ancak günümüzde yine maddi sebeplerden dolayı aileler kendilerine bu işten başka işler edinmişlerdir. Günümüzde köçeklik ve müzisyenlik, aileler için ek bir gelir durumunu almıştır.

Aşağıda, bir kaç köçek ailesinin soy ağaçları ve icra dalları örnek olarak verilmiştir.

SOYADLARI	YERLEŞİM YERLERİ
KAPLAN	: Şenpazar, Demirkaya Köyü
ÖZAN	: Şenpazar, Sefer Köyü
ÖZSOY	: Şenpazar, Güneytekke Köyü
KAYRAN	: Cide, Derebucağı
KESMEN	: Şenpazar, Alancık (Bezez)
ÖZDEMİR	: Şenpazar, Alancık (Bezez)
ÖZKAN	: Şenpazar, Yarımcı
ÖZCAN	: Şenpazar, Demirkaya
ALPAR	: Şenpazar, Alancık (Bezez)
KILIÇ	: Şenpazar, Alancık
ŞENGÜL	: Şenpazar, Demirkaya
DERE	: Şenpazar, Demirkaya
KARA	: Şenpazar, Kalaycı

Resim 22. Kesmen ailesinden akır Bilal kemane çalarken.

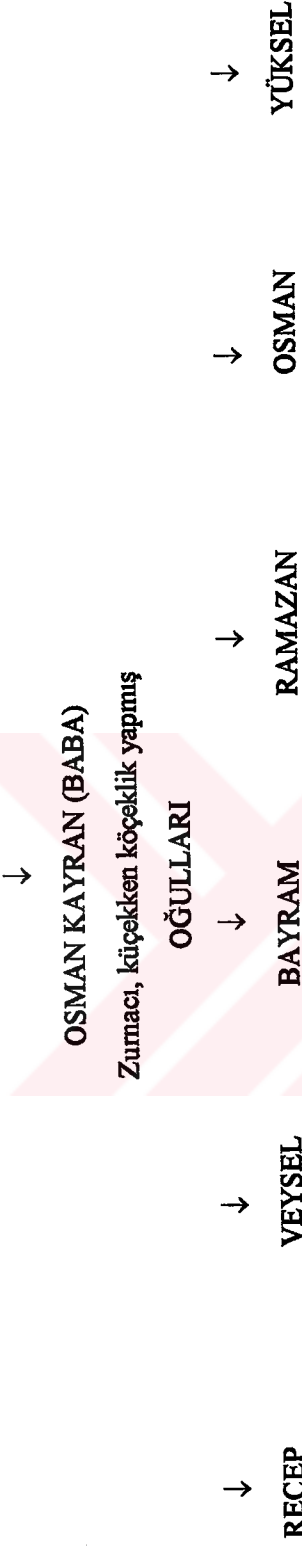
Resim 23. Kesmen ailesinden akır Bilal zurna çalarken.

KAYRAN AİLESİ (LAKAPLARI BABAALİ OĞULLARI)⁹⁰

(Cide Derebucağı)

RECEP KAYRAN (DEDE)

Kemaneci, küçükken köçeklik yapmış

RECEP KAYRAN : Kemane, davul, zurna çalabiliyor.

VEYSEL KAYRAN : Zurna, bağlama çalıyor. Gençliğinde köçeklik yapmış. Takım başı.

BAYRAM KAYRAN : Davul çalıyor. Gençliğinde köçeklik yapmış

RAMAZAN KAYRAN : Eskiden köçeklik yapmış bırakmış.

OSMAN KAYRAN : Köçek.

YÜKSEL KAYRAN : Köçeklik yapıyor. Zurna çalıyor.

Osman kayran, köçeklik geleneğini yiğenlerine öğretmektedir. Recep, Veyssel ve Bayram Kayran Derebucağında kalıyor. Ramazan, Osman ve Yüksel günümüzde İstanbul'da kalmaktadırlar. Lakaplarını bilmemektedirler.⁹¹

⁹⁰ Cide Nüfus Müdürlüğü.

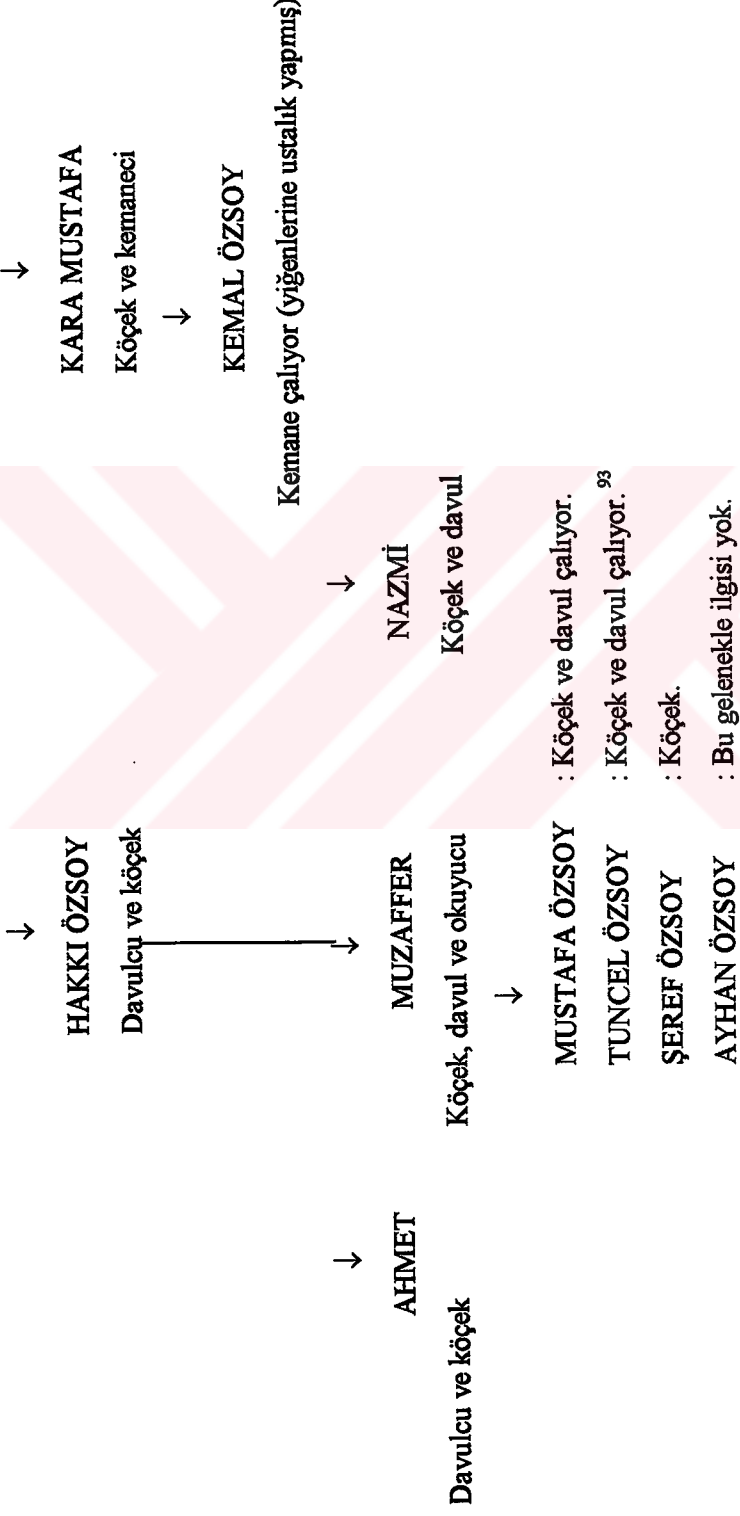
⁹¹ 12.05.1996 tarihinde "Köçeklik geleneği ve aile sistemi" hakkında oğul Osman KAYRAN ile İstanbul Dudullu'da yapılan görüşme.

ÖZSOY AİLESİ (LAKAPLARI YOK)⁹²

(Şenpazar Güneytekke)

MEHMET ALİ ÖZSOY (DEDE)

Köçeklik yapmış ve davul çalmış

⁹² Şenpazar Nüfus Müdürlüğü.

⁹³ 19.06.1996 tarihinde "Köçeklik geleneği ve aile sistemi" hakkında oğul Tuncel ÖZSOY ile Şenpazar Güneytekke'de yapılan görüşme.

ÖZAN AİLESİ (LAKAPLARI MOLLA MEHMET OĞULLARI)⁹⁴

(Şenpazar Sefer Köyü)

İSMAİL ÖZAN (DEDE)

Dede bu meslekle ilgili değil. Kız kardeşinin kocası MUSTAFA YILMAZ bu işle ilgili.

↓

DURSUN ÖZAN (BABA)

Davul çalmaktadır. Küçükken köçeklik yapmış.

OĞULLARI

↓

İSMAİL ÖZAN

Köçek, kemane ve def çalabilmekte.

Dede İsmail Özan'ın köçek ve köçek takımlarıyla bir ilgisi yoktur. Bu gelenek, aileye kızkardeşinin kocası olan Mustafa Yılmaz ile girmiştir. Dursun Özan, ilk defa eniştesi ile işe gitmiş, ancak köçekliği Şenpazar'lı köçek Hasan'dan öğrenmiştir. Aynı zamanda oğul İsmail Özan'ın ikinci eşi olan Kezban, Kaplan ailesine mensuptur. Günümüzde takım başı oğul İsmail Özan'dır.⁹⁵

⁹⁴ Şenpazar Nüfus müdürlüğü.

⁹⁵ 21.06.1996 tarihinde "Köçeklik geleneği ve aile sistemi" hakkında oğul İsmail ÖZAN ile, Cide Merkez'de yapılan görüşme.

KAPLAN AİLESİ (LAKAPLARI MELEZ OĞULLARI)⁹⁶

(Şenpazar Demirkaya)

OSMAN KAPLAN (DEDE)

Zuma çalmakta

ELEKÇİ MUSTAFA (BABA)

Zuma çalmaktadır. Küçükken köçeklik yapmış.

OĞULLARI

MEVLÜT KAPLAN⁹⁷

Zuma ve davul çalmakta.

Elekçi Musatafa lakabıyla anılan Mustafa Kaplan, yörenin en iyi zumacılarından biriymiş. Tüm zumacılar ve takımlar arasında Elekçi Mustafa'nın önemli bir yeri vardır. Müzisyenlerin kendi tabirleriyle “Şenpazar ne geçmişte böyle bir zumacı görmüş, ne de bir daha böyle zumacı yetişir dir daha” denmektedir. Onu oğlu olan Mevlüt Kaplan, babası ölene kadar davul çalmış, zuma çalmaya babası öldükten sonra başlamıştır.

⁹⁶ Şenpazar Nüfus Müdürlüğü.

⁹⁷ 7.02.1998 tarihinde, “Köçeklik geleneği ve aile sistemi” hakkında, oğul Mevlüt KAPLAN ile, İstanbul İçerenköy’de yapılan görüşme.

KESMEN AİLESİ (LAKAPLARI KALAYCI OĞULLARI)⁹⁸

(Şenpazar Alancık)

MUSTAFA KESMEN (DEDE)

Zurna çalmakta

ÇAKIR BİLAL (BABA)

Zurna, davul, kemane çalmaktadır. Küçükken köçeklik yapmış.⁹⁹

OĞULLARI

KEMAL KESMEN

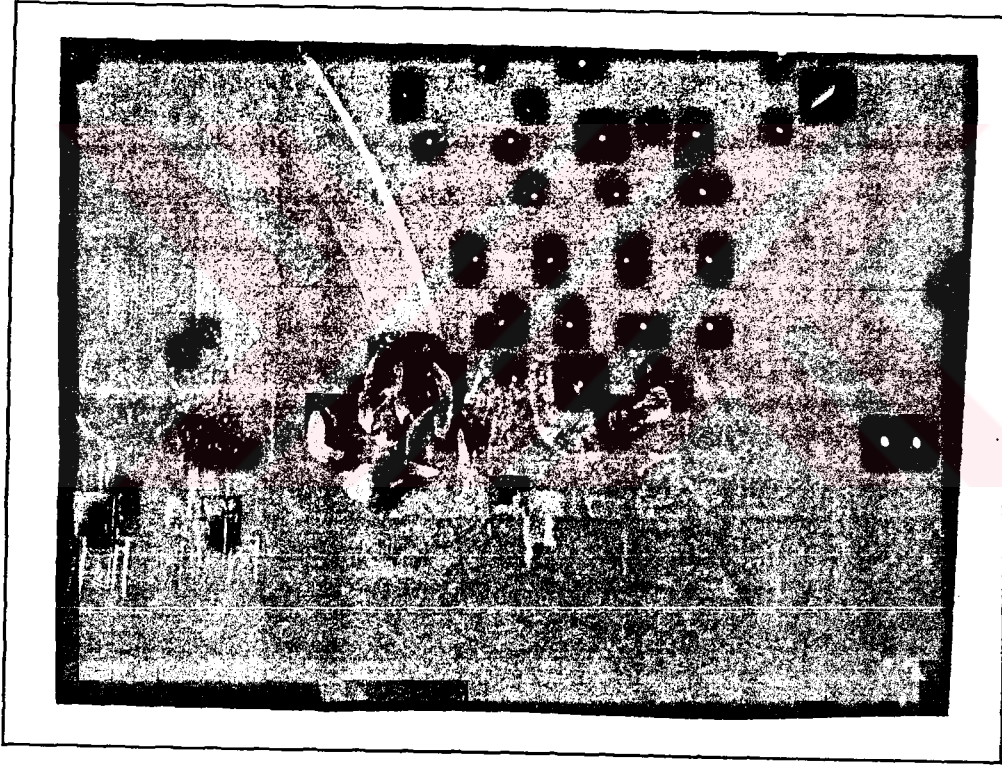
Zurna, davul ve kemane çalmakta.

⁹⁸ Şenpazar Nüfus Müdürlüğü.

⁹⁹ 20.06.1996 tarihinde "Köçeklik geleneği ve aile sistemi" hakkında, baba Bilal KESMEN ile, Şenpazar Alancık'ta yapılan görüşme.

Köçeklik geleneği, göçle birlikte İstanbul'da da yaşamaya başlamıştır. Kastamonu'da yapmış olduğumuz görüşmelerde görölmüştür ki, geleneği sürdüren ailelerin son kuşak çocukları İstanbul'da yerleşerek, geleneği burada icra etmektedirler. Üstelik gelenek İstanbul'da çok farklı eğlencelerde, yöre insanların dışındakilere de sunularak, tanıtılmaktadır.

Gelenek sadece yöresel eğlence ortamlarında değil, yerel dernek toplantılarından, televizyon kanallarına kadar çok geniş bir alanda yaşamını devam ettirmektedir. İstanbul, günümüzde eğlence hayatını çok farklı boyutlarda yaşarken, geleneğin burada sürdürölmesi bizim için ilginç ve sevindiricidir. (Bkz. Resim 24)

Resim 24. İstanbul'da yerel bir dernek toplantısında köçekler.

5.2.3. Köçeklerin Eğitimi

Köçeklerin ilk eğitimleri, aile içinde gerçekleşmektedir. Tüm ailesi genellikle müzisyen ya köçek olan küçük erkek çocukları için, köçek ya da müzisyen olmak kaçınılmaz hale gelmektedir. Çocuğa aile içinde özel bir eğitim verilmemekle birlikte, usta çırak ilişkisine dayalı eğitim sistemi ile çocuğun istek ve yeteneği doğrultusunda, köçeklik geleneğini icra etmesi sağlanır.

Eğitim sürecine girmiş olan çocuk, herşeyi görmeye, algılamaya ve taklit etmeye başlar. Köçeklerin bu iş dışında, iyi birer müzisyen olmalarının bir sebebi de budur. Ancak bu ailelerin içinde büyüyüp, köçek veya müzisyen olmak istemeyen kişiler de mutlaka bulunmuştur.

Eğitimin ikinci aşamasını, çocuğun ailesi ya da takımıyla katıldığı eğlenceler oluşturmuştur. Bu eğlencelere katılan çocuk, eğlence adabını tanımakta ve ihtiyaç olan ilk fırsatta oyunlarını icra etmeye başlamaktadırlar.

Artık takıma dahil olan köçek, her türlü eğlenceye götürülebilir ama takım içinde hala acemidir. Onun ustalaşması, beraber çalıştığı köçeğin elindedir. Usta köçek, takımın daha gözde ve revaçta olması için, bildiği her şeyi köçekliğe yeni başlayan çırağa öğretmektedir. Çünkü her ne kadar takımlar, birbirleri ile iyi ilişkiler içinde bulunsalar da, aralarında gizli bir rekabet söz konusudur.

Eskiden köçekler, çok küçük yaşta köçekliğe başlar ve halk arasındaki tabirle bıyıkları terlemeye başladığında bu işi bırakarak, davul, zurna ya da kemane çalmaya başlarken günümüzde köçekler daha uzun yaşlara kadar oyunlarını icra ederken, ihtiyaç durumunda enstrüman çalmaktadırlar. Bunun en önemli sebebi, bu işe duyulan ilginin gittikçe azalmasıdır.

5.3. KÖÇEKLERİN OYUN İCRA GELENEKLERİ

Kastamonu'daki köçeklerin, tıpkı Osmanlı devre eğlence hayatındaki köçekler gibi profesyonelce çalıştıkları ve bu yüzden de pazarlığa göre değişen sayılarda oyunlarını icra ettikleri bilinmektedir. Köçekler, eğlence ortamlarına çağrıldıklarında dahil oldukları takımlarla beraber, eğlencenin tek yönlendiricisi durumundadırlar.

Yöredeki çalışmalar sırasında görülmüştür ki, köçeklerin oyun icra özellikleri, yörede geleneksel halde icra edilen erkek oyun özelliklerinde çok da farklı değildir. Ortada olan tek ama önemli fark, kostümdür. Bir önemli fark da, yörede geleneksel erkek oyunlarında oyuncular tartım için kaşık kullanırlarken, köçekler oyunları sırasında pirinçten zilleri kullanmaktadırlar. Yöre halkının kullanmış olduğu kaşıklar, tahtadan olup, boyu kısa ve sap kısmında renkli iplerden yapılmış püsküller bulunmaktadır. (Bkz. Resim 25-26).

Resim 25. Köçekler ve halk eğlence sırasında.

Resim 26. Köçeklerin oyun icrası sırasında zil ve kaşıklar.

Köçek takımları herhangi bir eğlencede oyunlarını icra etmeden önce içki içmektedirler. İçkiyi, eğlenceye kolay uyum sağlayabilmek ve oyunlarını daha rahat icra edebilmek için içtiklerini belirtmektedirler. Bu neredeyse oyun icrası adetlerinden biri gibidir.

Köçeklerin oyun icraları sırasında “kaba hava” çalınıyorsa oyun tavırları daha sert, hareketleri daha büyüktür. “ince hava”larda ise, oyun tavırları daha kıvrak ve yumuşaktır.

Köçeklerin oyun repertuarlarında, ezgilerin mutlaka aranağmeleri olur ve bu aranağmelerde köçekler omuz titreterek yarım veya tam çöküşler yapmışlardır. (Bkz. Resim 27)

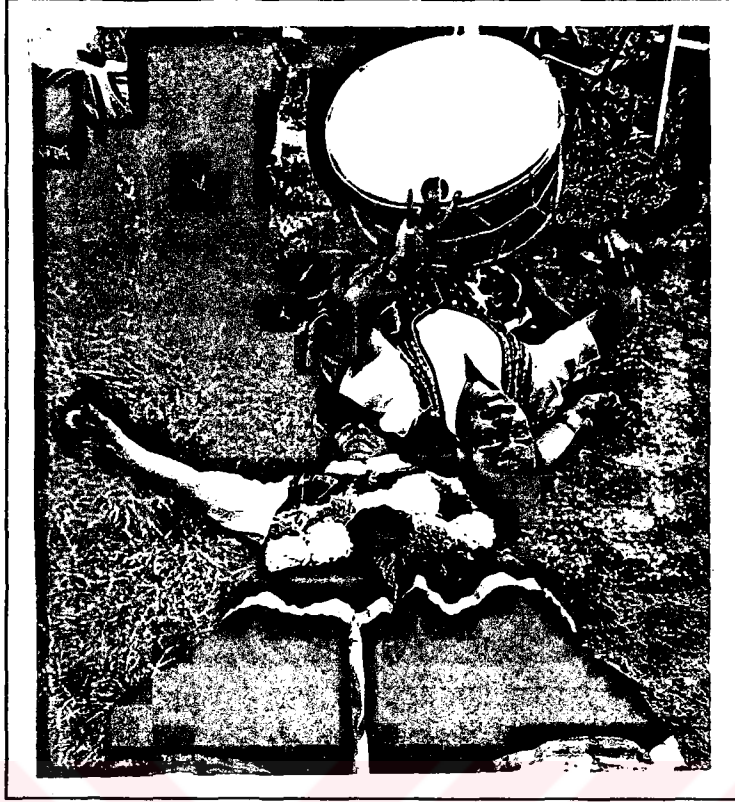

Resim 27. Aranağmede çöken köçekler.

Köçeklerin oyun icralarında kullandıkları temel hareketler yarım ya da tam omuz titreterek çökme, dönme, göbek atma, omuz titretme, ayağı topuktan çevirerek kalça atma, gerdan kırma, bel çevirme özgür formlardan oluşmaktadır.

Köçekler oyunlarını icra ederken, zaman zaman davul da aralarına katılmaktadır. Genellikle 2 köçek ve 1 davulun yaptığı bu gösteri, köçeklerin oyun icralarını plana çıkarmakta ve güçlü kılmaktadır. Köçekler, yere sırt üstü, kolları yukarıda yatmışken, davulcu davulu onların üstüne koyarak çalmaya devam etmektedir. (Bkz. Resim 28).

Sadece erkeklerin olduğu eğlencelerde köçekler, oldukça rahat oyunlarını icra ederken, eğlence yerinde eğer kadın izleyiciler varsa, hareket, tavır ve davranışlarına daha dikkat ederler.

Reisim 28. Davulcu ve köçeklerin oyun icraları.

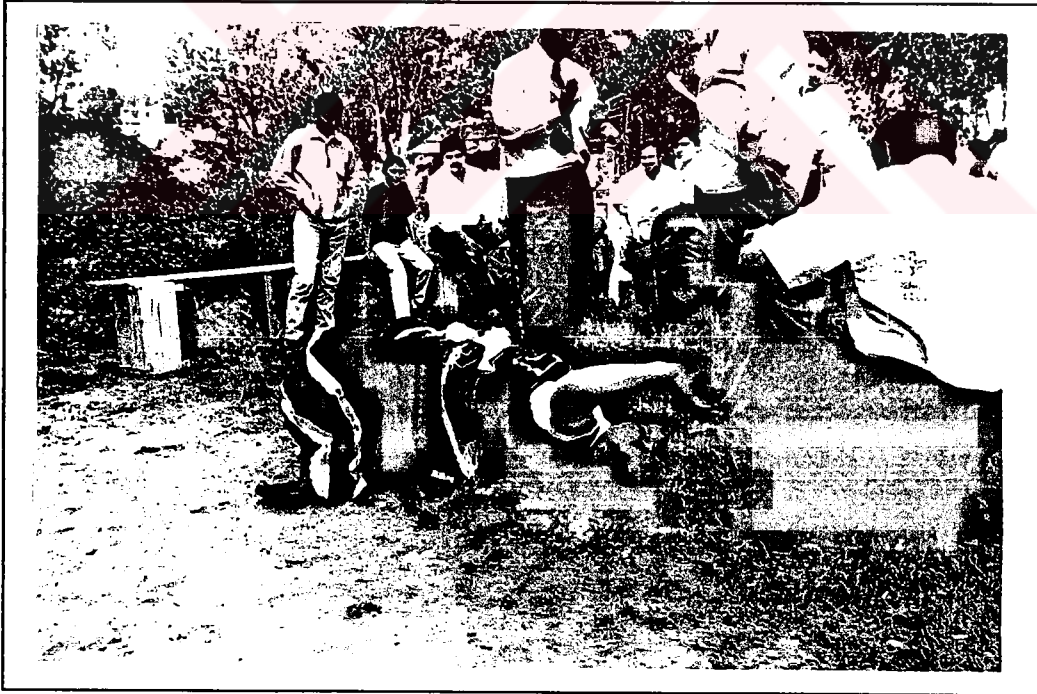
Köçeklerin yapmış oldukları pazarlıkla aldıkları paranın dışında eğlencede topladıkları bahşişler de bulunmaktadır. Bahşiş, köçekler için çok önemlidir. Hatta pazarlık, eğlenceyi düzenleyen ve gelecek kişilerin maddi durumuna göre değişiklik göstermektedir, çünkü köçekler, zengin kişilerden çok iyi bahşiş alabileceklerini bilirler.

Bahşiş aynı zamanda, köçeklerin oyun tavırlarını da etkileyen bir unsurdur. Eğer ortam iyi bahşiş toplamaya uygun ise, köçekler oyunlarını, daha çok bahşiş toplayabilmek için çok daha coşkulu ve rahat bir tavır içinde oyunlarını icra etmişlerdir.

Köçeklere oyun icraları sırasında verilen bahşiş gizlenmez ve özellikle yere atılır. Köçeğin yere atılan bahşışı ağızıyla toplaması, hem önemli bir adettir, hem de ustalığının bir göstergesidir. (Bkz. Resim 29-30)

Resim 29. Yerden bahşış alan köçekler.

Resim 30. Yerden bahşış alan köçekler.

5.4. KÖÇEK OYUN REPERTUARI

Kastamonu yöresinde köçek oyun repertuarı, bölgenin diğer halk müziği ürünlerinden farklılık göstermemekle birlikte, icra eden enstruman bakımından çeşitlilik göstermektedir.

Köçekler, davul, zurna, İstanbul kemençesine benzeyen, armudi yapıdaki kemane ve def (yan çalınan davul) eşliğinde oyunlarını icra etmişlerdir. Ancak bu enstrumanların bir arada kullanılması mümkün olmadığından, geleneksel icra bir takım kuralları da beraberinde getirmiştir.

Yörede köçekler oyunlarına eskiden “Meyter Havası”, günümüzde ise “Kaba Hava”, “Büyük Hava”, “Coşkun Hava” ya da “Meydan Havası” denilen davul zurna ile başlamaktadırlar. Eğlencelerde davul zurnanın sayısı eğlence sahibi ile yapılan pazarlığa göre değişiklik göstermekte, ancak genellikle ekip tek zurna ve iki davuldan oluşmaktadır. Kaba havada, bir takımın en gelişmiş halinde en fazla dört davul bulunmaktadır.

“İnce Hava” ya da “Küçük Hava” denilen bir diğer icra şekli de, kemane ve defle çalınan havalardır. Genellikle takım içinde zurnayı ya da ikinci davulu çalan kişi, bu bölümde kemaneyi çalmaktadır. Def adedi genellikle tek olmakla birlikte bu sayının ikiye de çıktığı görülmektedir.

Köçeklerin doğal ortamda almış oldukları eğitim sayesinde aslında hemen hemen hepsi her enstrumayı çalabilmektedirler. Bu da zaman zaman köçeklerin özellikle uzun süren eğlence ortamlarında, dinlenmek amacıyla enstruman değiştirmelerini sağlamıştır. Ancak her müzisyenin en iyi icra edebildiği, çok küçük yaşlarda çalmaya başladığı bir enstrumayı bulunmaktadır.

Yörede çalınan tüm oyun repertuarı hem kaba hem de ince hava olarak çalınabilmektedir. Kaba hava ile çalınan ezgiler çok daha coşkulu ve lirikken, kemane ile çalınan ince havalarda yumuşaklık ve kıvraklık ön plandadır.

Yörede artık unutulmak üzere olan “Cura Havaları” bulunmaktadır. Bu hava, hem oyun hem de müzikal yönden icrası çok güç olan bir havadır. Günümüzde cura havaları çalabilen ve bu havalarla oyun icra edebilen köçek neredeyse kalmamıştır. Bu havaların içinde çalınan melodilerin adları, yöreye nasıl yerleştiği hakkında hiç bir bilgi edinilememiştir. Yörede en iyi cura havası icra edebilen kişi günümüzde hayatta olmayan “Elekçi Mustafa” lakaplı Mustafa Kaplan’dır.¹⁰⁰

Yörenin müzikal açıdan, bir önemli özelliği de manili türkülerin oyun icrası sırasında kullanılmasıdır. Köçekler maniler söyleneceği zaman, takım arkadaşlarının yanlarına gidere manilere eşlik etmektedirler. Bu onlar için aynı zamanda dinlenmek için yaratılmış zamandır. Türkülerin sözleri ya da maniler, birbirine aranağmelerle bağlanmaktadır.

Yörenin oyun repertuarına, yöresel türkü ve ezgilerin dışında, bölgeye çeşitli sebeplerle pek çok türkü ve ezgi girmiştir. Ancak bu parçalar, yöredeki müzisyenler tarafından yöre tavrına uygun bir şekilde çalınmaktadır. Ayrıca yörede marşlar da icra edilmekte ve bunlar da yöresel tavra adapte edilmiş bulunmaktadır.

Köçek oyunlarına eşlik eden ezgiler, genellikle 2 ya da 4 zamanlı olup, dışarıdan girmiş farklı zamanlardaki türkü ve ezgiler de bu zamanlara adapte edilmiştir.

¹⁰⁰ 13.05.1998 tarihinde, “Köçekler, oyun repertuarları ve icra gelenekleri” hakkında, İstanbul’da, Şenpazar, Demirkaya’lı Mevlüt KAPLAN ile yapılan görüşme.

Köçek Oyun Repertuarı

Yörede yapılan çalışmalar sonucunda pek çok türkü ve oyun havaları tespit edilmiştir. Aşağıda özellikle yörenin karakteristik özellikler taşıyan oyun repertuarı verilmiştir.

“Sarı Yazma”, “Çifteleme”, “Çengelleme”, “Bahriye Çiftetellisi”, “Kastamonu Çiftetellisi”, “Derede Gürgen Dalı”, “Evlerinin Önü Nane”, “Süpürgesi Yoncadan”, “Mevlana”, “Konyalı”, “Ankara Misket”, “Elma Aldım Bartın’dan”, “Şu Cide’nin Çeşmesi”, “Tiridine Bandım”, “Duman Duman Üstüne”, “Ey Gaziler”, “Genç Osman”...

5.5. KÖÇEKLERİN OYUNLARINI İCRA ETTİKLERİ YERLER

Günümüzde Kastamonu’daki eğlence ortamına bakıldığında, geleneksel yapı çerçevesinde, belirli ve düzenli bir eğlence hayatının olmadığı görülmektedir. Eski dönemlerde, çok renkli bir eğlence hayatına sahip olan Kastamonu yöresi, yaşam şartlarının zorlaşmasının ve teknoloji ile beraber eğlencelerin farklı yönlere kaymasının sonucunda, sınırlı ve kısır bir döneme girmiştir.

Eski dönemlerde kahvehanelerde, meyhanelerde, özel konaklarda, bayram şenliklerinde, hıdırellezlerde, panayırarda, esnaf alaylarında, “Alem”, “Cümbüş”, “Muhabbet” gibi isimler verilen sadece erkeklerin katıldıkları toplantılarda ve düğünlerde çok renkli ve gelenekselleşmiş eğlenceler düzenlenmiştir. Ancak bu eğlencelerin pek çoğu günümüzde çeşitli sebeplerden dolayı terkedilmiştir.

Eskiden Kastamonu'da yapılan düğünler, çok zengin ve uzun süren eğlencelerle kutlanırdı. Hala yörede eski geleneklere bağlı kalınarak yapılan düğünler düzenlenmekle birlikte, son yıllarda salon düğünleri de daha çok rağbet görmektedir.

Geleneksel Kastamonu köy düğünleri, düzen ve şekil olarak aynı olmasına rağmen, iki farklı adla anılmaktadır. Bu farklılık, düğün tarihlerinin başlangıç ve bitiş günlerinden doğmakta; Cuma günü başlayıp, Pazartesi günü biten düğünlere "Cumanın Üçüne" adı verilirken; Salı günü başlayıp, Cuma günü biten düğünlere de "Cumaya" adı verilmektedir. 4 gün 4 gece süren bu düğünlerde köçekler hiç ara vermeden oyunlarını icra etmektedir.

Her yıl 6 Mayıs'ta kutlanılan "Hıdırellez" şenlikleri için eğlence yeri olarak her yıl farklı bir köy seçilmekte ve tüm çevre köyleri halkı bu eğlencelere katılmaktadır. Eğlenceler hangi köyde yapılıyorsa, o köyün halkı ev sahibi konumundadır. Köyün meydanına yakın bir yerde olan büyük bir dut ağacının altında toplanan halk, burada ateşler yakmakta ve köçekler bu ateşin etrafında oyunlarını icra etmektedir.¹⁰¹

Yörede Hıdırellez gibi "Kurban Bayramları" da toplu olarak kutlanmaktadır. Normalde 4 gün süren Kurban Bayramı, yörede 5 gün olarak kutlanmaktadır. Her gün sırasıyla bir köyde eğlenceler düzenlenir ve bu eğlenceler sırasında toplu kurban kesimleri yapılmaktadır. Kesilen kurban, o günkü eğlenceye katılan kişilere dağıtılmak üzere, ev sahibi köy tarafından toplu olarak pişirilmektedir, buna "Yemekleyip" ya da "Yemeklemek" denmektedir. Köy meydanına büyük sofralar kurularak, o günkü eğlencelere başlanmaktadır. Eğlenceler sırasında, güreş tutulmakta, davul zurna ve köçekler .oyunlarını icra etmektedirler.¹⁰²

¹⁰¹ 19.06.1996 tarihinde, "Kastamonu'da köçeklik, köy düğünleri ve eğlenceler" hakkında, Cide'de, Fakas'lı Mustafa ÇOLAK ile yapılan görüşme.

¹⁰² 23.06.1996 tarihinde, "Kastamonu'da köçeklerin katıldığı eğlenceler" hakkında, Cide'de, Cide Kaymakamı Aydın SOLEY ile yapılan görüşme.

5.6. KÖÇEKLERİN KOSTÜMÜ

Köçeklerin, en belirgin özellikleri belki de kostümleridir. Çok renkli ve döndükçe açılan firfırlı etekleri, bellerindeki pöşkülleriyle Kastamonu kadınlarından bile daha göz alıcı durumdadırlar.

Genelde birbirlerine çok benzer durumda olan kostümlerin, köçeğin maddi durumuna ve yaşadığı ilçeye göre değişen küçük farklılıkları vardır. (Bkz. Resim 31)

Resim 31. Maddi durumu düşük bir köçek ve kostümü

Başa Giyilenler

Köçekler günümüzde başlarına hiç bir şey giymemektedirler. Daha önceki devirlere ait elimizde hiç bir belgenin olmaması da bu konuyu belirsiz kılmaktadır.

Bedene Giyilenler

Gömlek: Uzun ya da kısa kollu (mevsime göre değişmektedir) beyaz ve genellikle poplinden yapılmış gömlek giymektedirler. Son dönemlerde gömleğin renkleri çeşitlilik göstermiştir. Daha önceleri gömlek kumaşının ipekliden olduğu söylenmektedir.

Yelek: Genellikle etekle aynı renkte olmaktadır. Yeleğin boyu, bel hizasını geçmeyecek uzunluktadır. Ancak son dönemlerde kadifeden ve üstünde sarı ya da siyah renkli işlemeler olan yelekler kullanılmaktadır. Bu daha çok, İstanbul'da bu işi devam ettiren köçeklerde tespit edilmiştir. Bu tür yelekler genellikle Kapalı Çarşıdan alınmakta ve artık yöresel hiç bir iz taşımamaktadır.

Etek: Yörede köçek eteği dikmek için harcanan kumaşın 16 metre olduğu belirtilmiştir.¹⁰³ Etek genellikle iki ya da üç kat firfırlı olup, köçek döndüğü zaman tam daire biçiminde açılacak gibi dikilmektedir. Etek; mavi, yeşil, kırmızı gibi göz alıcı ve renkli jarse kumaşlardan ve etek uçlarına uygun renklerden şeritler ya da küçük üçgen parçalar dikilmektedir. (Bkz. Resim 32).

Köçekler genellikle kendi etek ve yeleklerini kendileri dikmektedirler. Ancak yine de köçek eteği dikmekte ünlü olan kişilere etek diktirmek, köçeğin maddi durumuna ve tercihinine kalmış bir şeydir.

¹⁰³ 17.06.1996 tarihinde "Köçeklik geleneği ve kostümleri" hakkında, Şenpazar Güllüce köyünde köçek Mustafa ÖZKAN ile yapılan görüşme

Resim 32. Şenpazar köçek kostümü

Pöşköl: Bir tür kuşaktır. Üç parçadan oluşmaktadır. Birinci parça, bele dolanan ve uzun saçakları olan bir parçadır. İkinci parça, kare bir kuşağın üçgen halde katlanması ve üçgen kısmı arkaya gelecek biçimde bağlanmaktadır. Son zamanlarda bu iki parça birleştirilmiş ve bele dolanan kuşağın dokumaları sökülerek saçaklar oluşturulmuştur. Son parça ise, eteğe uygun renkteki püsküllerin bir havlunun bir ucuna dikilmesinden oluşmaktadır. Havlunun püsküllü yarısı eteğin üzerine sarkıtılırken, geri kalan yarısı kuşakla pantolon arasına sokularak sabitlenmiştir. (Bkz. Resim 33)

Resim 33. Cide'li köçeklerde kostüm

Pantolon: Eskiden potur giyilmekle birlikte, günümüzde pantolon kullanılmaktadır. Köçek oyun icra edeceği zaman, etekliğini patolonunun üzerine giymektedir. Yörede Şalvar giyen keğe rastlanmamıştır.

Ayağa Giyilenler

Ayakkabı: Eskiden köçekler, oyunları sırasında kara çarık denilen ayakkabı giyerken, günümüzde normal kösele ayakkabı ile oyunlarını sergilemektedirler.

5.7. BİR HİKAYE: “KARAYILAN’IN KÖÇEĞİ HAKKINDA”

Bu hikaye, Karayılan ile çalışmış olan zurnacı Hasan Öztürk’ten derlenmiş ve üslubunda olabildiğince değişiklik yapılmamaya çalışılmıştır.¹⁰⁴

Bir gün Karayılan (davulcu Mahir Dağlı), ben ve köçek (Alaaddin Çelebi) Devrekani’ye düğüne gittik, dönüyoruz... Çarşıda paralarımızı böldük, evimize gidiyoruz. Alaaddin zaten Karayılan’ın evinde yatıp kalkıyor. Benim de evim o tarafta ama, ben bir şeyler almak için geride kalmışım. Sonra ben de eve gideceğim, köçek de evine gidecek...

Eskiden, şimdi olduğu gibi torba poşet filan yok; köçeğin elbiseleri filenin içinde... Evine doğru giderken, kapının önünde oynayan çocuklar bunu görüyor, içlerinden birisi: “Lan köçeğe bak!” diyor.

Alaaddin o öfkeyle; “Lan bana köçek diyor” diye, nasıl fileyle beraber çocuğa vurduysa, çocuk yuvarlanıyor.

Çocuk, “Karayılan’ın köçeği beni dövdü” diyerek, gidip babasına şikayet ediyor. Babası da, doğru Karayılan’a gidiyor: “Senin köçek benim oğlanı dövmüş” diyor.

Karayılan çağırıyor köçeği: “Ulan sen niye dövdün çocuğu?”

“O bana köçek dedi”

“Peki sen köçek değil misin, niye öfkeleniyorsun?...”

Karayılan, bu konuda çok konuşmuştu köçeğe, çok da kızmıştı. Derdi ki; “Sen köçeklik yapıyorsun, köçek diyecek tabii sana!...”

¹⁰⁴ 09.01.1995 tarihinde, “Köçeklik geleneği” hakkında, Kastamonu Merkez’de, Karayılan’ın zurnacısı Hasan ÖZTÜRK ile yapılan görüşme.

5.8. KÖÇEKLİK GELENEĞİ İLE İLGİLİ SÖZLÜ EDEBİYAT ÜRÜNLERİ

Kültürün en önemli belirleyici ve taşıyıcılarından biri olan dil, Kastamonu'da Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi kendine ait özellikler taşımaktadır. Dil, o bölgede yaşayan insanların yaşadıklarından, geleneklerinden ve hayat biçimlerinden etkilenerek, kendine has yöresel biçimini almaktadır.

Toplumun yadsıdığı, ayıpladığı, karşı çıktığı bir olgu toplum tarafından uzun süre yaşatılamaz, yaşatılsa da bu olgu geleneksel boyutta ele alınamaz. Bu geleneğin toplum tarafından korunduğunu ve sahiplenildiğini sözlü edebiyat ürünlerine de bakarak anlamak mümkündür. Kısacası köçeklik geleneği, sadece oyuncu ve müzisyenleri değil, toplumun her kesimini etkilemiştir.

Aşağıda toplum arasında köçekler ve müzisyenler hakkında söylenmiş yöresel tabirlere yer verilmiştir:

Ne oynuyorsun Valay köçeği gibi: Aşırı abartılı ve çok ortalıkta oynayan kişilere söylenmektedir. Genelde kadınlar için söylenmektedir.¹⁰⁵

Kızı serbest bırakırsan ya Valay'a, ya zurnacıya ya da köçeğe kaçır: Köçeklerin en büyük özellikleri evliliklerini normal devlet nikahı ile değil kız kaçırarak yaptıklarıdır. Bu tabir, serbest bırakılan kızların köçekler tarafından kaçırılabilceğini ifade etmektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ 16.06.1998 tarihinde, "Köçeklik geleneği ve müzisyenler" hakkında, Kastamonu Cide'de, Halk Eğitim Müd. İsmail AYDIN ile yapılan görüşme.

¹⁰⁶ 20.06.1998 tarihinde "Köçekler ve belediyenin bu konudaki tutumu" hakkında, Kastamonu, Cide'de Belediye Başkanı Yaşar ŞAKAR ile yapılan görüşme.

Valay Köçeği gibi kıvrırma, sözünün eri ol: Birşeyi anlatırken doğru aktarmayanlar ya da doğru söylemeyenler için kullanılan bir tabirdir.¹⁰⁷

Bu memlekette Elekçi ile davulcuyu soracaksın: Köçek takımlarının ve elekçilerin çok gezdikleri, çok yer ve insan bildikleri hakkında söylenmiş bir tabirdir.¹⁰⁸

İçkiye çok binmek: Eğlenceler sırasında çok içki içip sarhoş olan insanlar için söylenmiş bir tabirdir.¹⁰⁹

Davullar zıngıldardı: Köçekler oynarken çalınan davulun şiddetinden bahseden bir tabirdir.¹¹⁰

Toplumda kullanılan tabirlerin dışında, bir de köçek takımlarının kendi aralarında kullandıkları bir takım özel tabirler vardır.¹¹¹

Alem-Muhabbet: Erkekler arasında düzenlenen, içkili eğlence toplantısıdır.

Düğün Başı: Düğünü yöneten kişi, genellikle kız tarafından olmaktadır.

Kodoman: Almanya’da yaşayan Türklere verilen addır.

Posta: Müzisyenler, düğüne gelen yabancı misafirleri statülerine göre sırasıyla oyuna kaldırırlar. Buna posta ya da posta atmak denir.

¹⁰⁷ a.g.g.

¹⁰⁸ ÇOLAK, a.g.g.

¹⁰⁹ 21.06.1998 tarihinde, “Köçeklik ve köçek takımları” hakkında, Cide’de, köçek İsmail ÖZAN ile yapılan görüşme

¹¹⁰ a.g.g.

¹¹¹ Bu tabirler tüm köçek takımları tarafından kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. kişisel görüşmeler.

6. BÖLÜM: KÜLTÜREL BİR DEĞER OLAN KÖÇEKLİK GELENEĞİNİN SAHNEDEKİ İLK DENEYİMİ

Yüzyıllardır, buldukları her ortama akan bir nehir gibi adapte olan köçek takımları saray eğlenceleri, mesire yerleri, ortaoyunlar, konaklar, Yunanistan, Anadolu, göç derken günümüze eşsiz bir uyum ve köklü bir tarihle ulaşmıştır. Onlar bize gösterilerini ilk defa sergilerken biz onlara yabancıydık ama onlar bize çok yakındılar; biz ilk defa seyrediyorduk, ama onlar yüzyıllardır oynuyorlardı; belki ilk defa seyrettiğimizden olsa gerek, bizim için kıvrak müzik ve dansları, rengarenk görüntüleri ile ilginç ve bir o kadar da heyecan vericiyken, onlar için yaşamın ta kendisiydi; belki çoğumuzun haberi olmadı ve seyredemedik ama onlar oynamaya, kültürlerini yaşatmaya ve geçmişte olduğu gibi geleceğe yeni nesillerine aktarmaya devam edecekler...

1993 senesinde Lisans bitirme ödevi olarak başlayan uzun ve yorucu bir çalışma sürecinin sonunda, köçeklik geleneğinin 04.05.1999 tarihinde, CRR Konser Salonu'nda, "Şenpazar Köçekleri" adı altında sahneye çıkmasıyla çalışma, istenilen amaca ulaşmıştır. (Bkz Resim 34).

Gösteri için, yörede ya da İstanbul'da tespit edilmiş pek çok takım arasından, aile sistemi ve oyun icra gelenekleri açısından en köklü geçmişe sahip, 6 kişiden oluşan köçek ve müzisyen takımının yanı sıra 2 usta ve 1 çırak seçilmiştir. Takım başı, zurnacı Mevlüt Kaplan'dır. Takımda bulunan her kişi, en az üç kuşak bu gelenekten gelmektedir. (Bkz. Resim 35)

4.5.1999 Salı 19.30 / Tuesday 7.30 p.m.

ŞENPAZAR KÖÇEKLERİ / DANCING BOYS OF ŞENPAZAR

Anadolu'da halen yaşatılmakta olan köçeklik geleneğinin en canlı merkezlerinden biri Kastamonu sahil kesimi ve özellikle bu sahada yer alan Cide-İnebolu ve Şenpazar ilçeleridir. Usta-çırak ilişkisi içinde sürdürülen köçeklik geleneği, bu yörelerde bilhassa düğünlerde, müzik meclislerinde ve her türlü eğlence ortamında yaşatılmaktadır. Davul-zurna ya da yöreye has bir çalgı olan ve İstanbul kemencesine benzeyen armudi yapılı "kemane" eşliğinde oynayan Köçekler, adeta Osmanlı dönemi Köçeklik sanatının günümüzdeki devamcısı gibidirler. Sülaleye dayalı bir meslek halinde yaşatılan köçeklik geleneğinin, kimi yörelerde babadan oğula geçen bir sanat boyutu dikkat çeker. Köçek oyunu, en az bir kemane ve bir köçekten meydana gelen bir takım tarafından oynanır. Takım içinde yer alan eleman sayısı, çoğunlukla çalgıcı ve köçek sayısının artması ile 4 ile 8 arasında olabilmektedir. Programda Kastamonu sahil kesiminin, köçek oyunu bakımından en önde gelen yörelerinden biri olan Şenpazarlı halk sanatkarları yörenin otantik çalgıları eşliğinde ve bir "takım" halinde, yörenin otantik köçek oyunu repertuarı ile CRR'de İstanbul seyircilerinin karşısına çıkacaklardır.

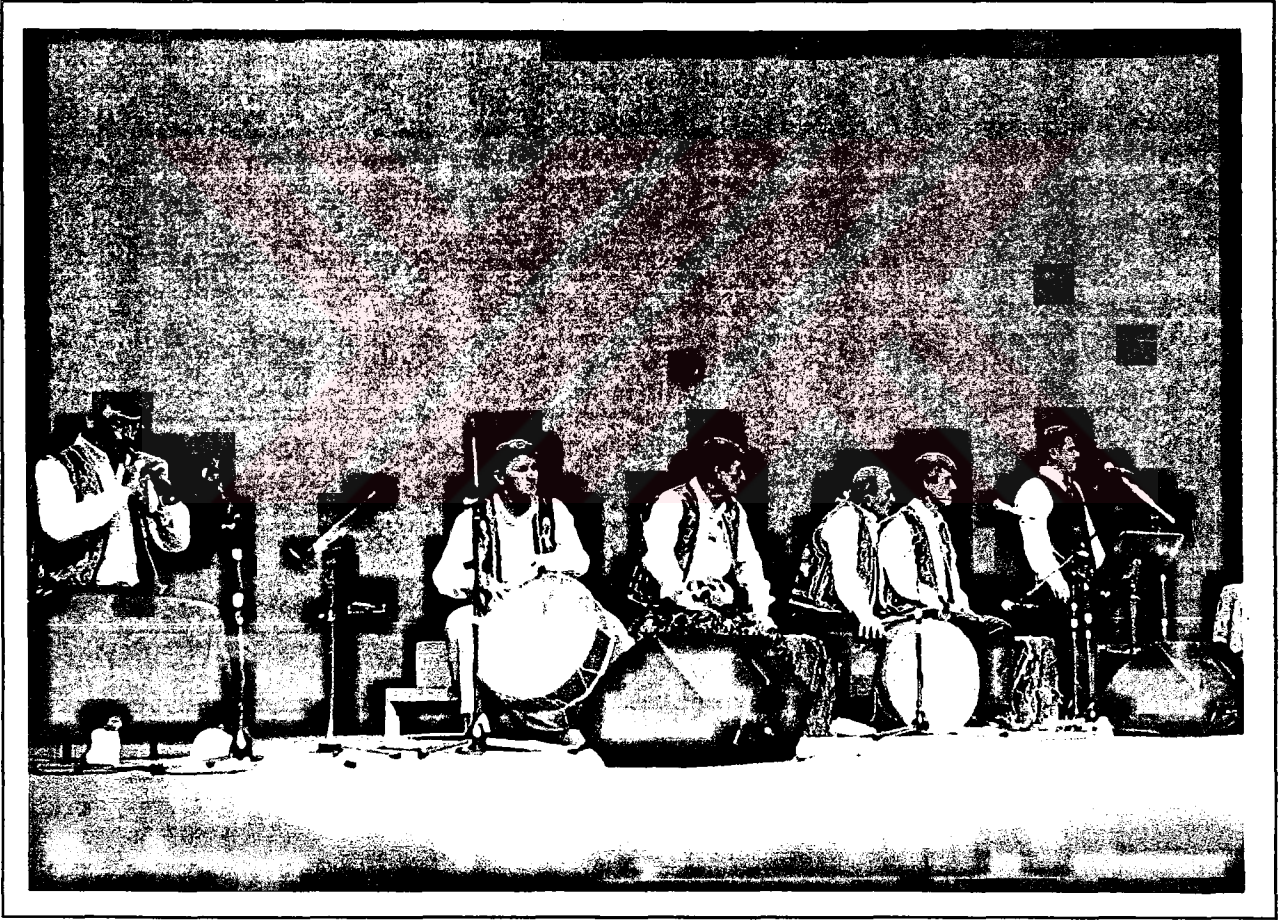
The coastal part of Kastamonu, where Cide-İnebolu and Şenpazar are located, is one of the lively centres of the dancing boys tradition, which is still kept alive in Anatolia. This tradition as a relation between the master and the apprentice is popular in weddings, musical gatherings and all kinds of entertainment. Dancing boys, accompanied by "kemane", a pear-shaped local instrument like 'kemence' or drum and pipe, seem to be the inheritors of the art of dancing in the Ottoman empire. The tradition of dancing boys, which is kept alive by generations in a family, has an interesting dimension in art from father to son it is performed by a group - at least one 'kemane' and a dancer. The group may consist of 4 and 8 people. In this programme, dancing boys of Şenpazar, a town famous for its dancers, will perform as a group accompanied by authentic repertory and instruments at CRR in the presence of Istanbul audience.

146

Resim 34. CRR Konser Salonu, yıllık konser programında "Şenpazar Köçekleri"

Köçek takımının kadrosu aşağıdaki gibidir:

Zurna	: Mevlüt Kaplan, takım ya da ekip başı
Davul	: Faik Alpar
Davul-Kemane	: Şevket Kesmen
Okuyucu (solist)	: Hasan Ünlü
Köçek	: Ahmet Özcan
Köçek	: Mustafa Dere
Köçek	: Hasan Kılıç, usta köçek
Köçek	: Mehmet Şengül, usta köçek
Köçek	: Ömür Türcan, çırak köçek

Resim 35. Köçek ve müzisyenlerden oluşan takım.

Bu gösteride oyun icra eden takım aslında 6 kişiden oluşmaktadır. Ancak geleneğin babadan oğula ve usta çırak ilişkisi içinde aktarıldığını etkili biçimde anlatabilmek için, 2 tane şu anda köçekliği bırakmış olan usta ve 1 tane de yetiştirilmek üzere köçek bulunmaktadı. Usta köçeklerden Mehmet Şengül, aynı zamanda ekipte oynayan 3 köçeğin de ustası durumundadır. (Bkz. Resim 36-37).

Resim 36. Usta köçekler ve çırak

Gösteri programı oluşturulurken, yörede çalınan ve söylenen oyun ve müzik repertuarı taranmış ve bunların arasında yörenin karakteristik özelliklerini taşıyan, olabildiğince az deforme olmuş eserler seçilmiştir. Şimdiye kadar böyle bir organizasyonda yer almayan köçek takımı, gösteri öncesinde alıştıklarının tersine oyun ve müzik provaları yapmışlardır.

Resim 37. Usta köçeklerden Hasan Kılıç

Yörenin geleneksel oyun repertuarından 5 fasıl olarak hazırlanan program “Gelin Çıkarma” havası ile başlamaktadır. Bu havada köçekler oynamazlar. “Sarı Yazma” ise yörede çok sevilen bir ezgi olup hem kaba hem de ince hava olarak çalınabilmektedir. Genellikle ezgileri kesmeden sürdüren sanatçılar, bu ezgiden “Çifteleme”ye geçmektedirler. Bu hava özellikle davulcularla köçeklerin beraber oyunlarını sergiledikleri bir ezgidir.

İkinci fasıla kemanenin yapmış olduğu bir taksimle geçen sanatçılar, bu bölümde “Bahriye Çiftetellisi”, “Sarı Yazma” ve “Derede Gürgen Dalı”nı icra etmektedirler. İnce hava olan bu bölümde türküleri okuyucu okurken, nakarat kısımlarında köçekler okuyucuya eşlik etmektedirler. Bu eşlik, yörede geleneksel olarak uygulanırken amaç aynı zamanda köçeklerin dinlenmesidir.

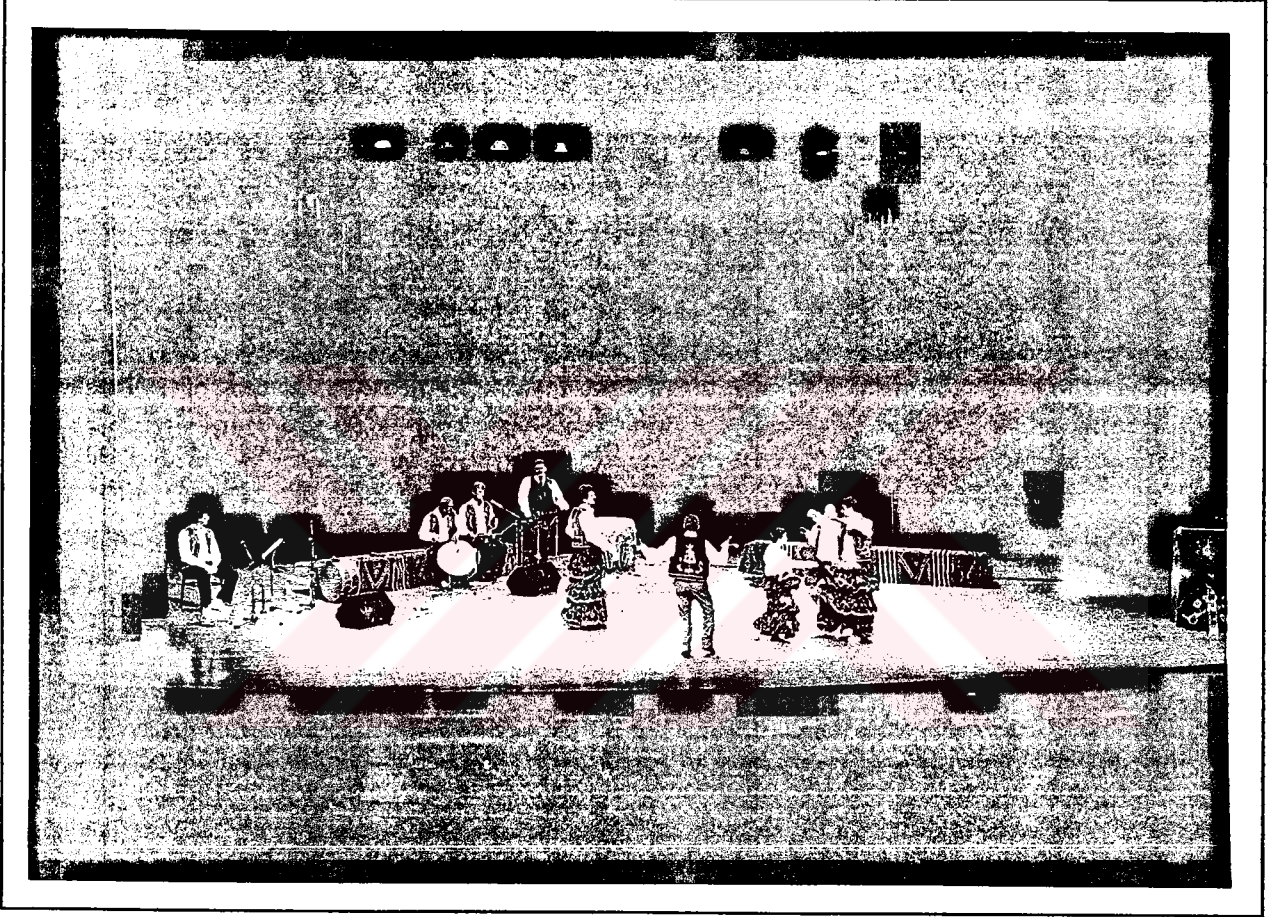
Üçüncü fasıla “Cura Havası” ile devam edilmektedir. Cura havaları yörede neredeyse unutulmak üzere olan ve hem oyun hem de melodik açıdan icrası oldukça ustalık isteyen yöresel havaların ard arda sıralanmasından oluşmaktadır. Cura havaları ile oyun icra edebilen köçek, artık neredeyse yörede kalmamıştır. (Bkz. Resim 38)

Resim 38. “Cura Havası”nda köçekler.

Dördüncü fasıl, tekrar ince hava ile devam etmektedir. Bu fasılda “Genç Osman”, “Evlerinin Önü Nane”, “Süpürgesi Yoncadan”, “Elma Aldım Bartın’dan” ve “Şu Cide’nin Çeşmesi” türküleri okuyucu ve köçeklerle icra edilmektedir.

Son fasıl olan beşinci fasıl, kaba hava ile devam etmektedir. Bu bölümde takıma, artık oynamayı bırakmış iki usta köçek ve oynamak üzere yetiştirilen çırak köçek de katılmaktadır. (Bkz. Resim 39). Bu fasılda “Tiridine Bandım”, “Çifteleme”, “Çengelleme” havaları çalındıktan sonra, genellikle eğlencenin bittiğini ve misafirlerin eğlence yerini terketmelerini belirten “Kalk Havası” ve “Ey Gaziler” çalınarak programa son verilmektedir.

Resim 39. Son fasılda köçekler.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

SONUÇ

- Kastamonu, Bartın, Çankırı, Samsun, Zonguldak gibi orta Karadeniz'in sahil kesiminde ve göç sebebiyle İstanbul'da yaşamını sürdüren "köçeklik" babadan oğula aktarılan, usta çırak ilişkisi ile devamını sürdüren köklü bir aile geleneğidir.
- Köçeklik geleneğinin çıkışı tek bir kaynaktan beslenerek olmamıştır. Bu gelenek, Anadolu'nun çok katlı kültür oluşumlarından etkilenip, şekillenerek geçmişten günümüze pek çok değişikliklerle ulaşmıştır. Geleneğin bu kadar değişken bir tarih akışı içerisinde dahi en eski dönemlerden, özünü kaybetmeden günümüze ulaşması, folklorun önemli bir unsuru olan dinamizm için önemli bir örnek teşkil etmektedir.
- Köçeklik geleneğinin hangi kaynaklardan beslenerek günümüze ulaştığı bilinmemektedir. Çalışma sırasında, bu konu ile ilgili kesin bir sonuca ulaşmak yerine, geleneği etkilemiş olan kültür katmanları tespit edilmeye ve bu katmanların içinde hem Anadolu'da hem Kastamonu bölgesinde geleneğin ve köçeklerin nasıl etkilendikleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.
- Osmanlı devri sırasında yasaklanan köçeklik geleneğinin İstanbul'da zaman içinde yok olmasına karşın, Anadolu'da hala yaşadığı bilinmektedir. Osmanlı devri eğlencelerinin Anadolu'dan beslenerek yaşadığını kabul edersek; geleneğin o devirlerde yasaklanmasıyla, bu işle uğraşanların memleketlerine geri dönerek, geleneğin devamını memleketlerinde sürdürdüklerini düşünebiliriz. Bu düşünce, köçekliğe hem memleketlerinde devam edenler, hem de memleketlerine geri dönerek bu işi sürdürenler sayesinde çok daha köklü bir şekilde yaşadığını onamaktadır.

- Köçeklik geleneği, Anadolu'da yaşamaya devam ederken, Lozan anlaşmasının beraberinde getirdiği mübadele yılları ile Rum ya da Ermeni köçekler tarafından, Anadolu toprakları sınırları dışına da taşınmıştır. Skotoyysa Köyü'nde tespit edilen köçek takımı, köçeklik geleneğinin eski dönemlerde çok daha geniş alanlarda icra edildiğini göstermektedir.
- Köçeklik geleneği ile ilgili bu çalışmanın alan araştırması Kastamonu'nun Cide ve Şenpazar ilçeleri ile mikro alana indirilmekle birlikte, var olan diğer bölgelerle ilgili dökümanlar da değerlendirilmeye çalışılmıştır.
- Köçekler, Osmanlı devri eğlence hayatında "kol", Kastamonu bölgesinde "Takım" ya da "Ekip" denilen teşkilatlara dahil olmuşlardır. Her iki teşkilatta da kol ya da takımların bir başı olmuş ve bunlara "Kol başı" ya da "Takım Başı" denmiştir.
- Köçeklik geleneği, Anadolu'da yaşarken, göç olgusundan etkilenerek, geleneği icra eden köçekler tarafında İstanbul gibi büyük şehirlere de taşınmıştır. Eğlencenin her türlüünü barındıran İstanbul'da, çok farklı ortamlarda bulunan köçekler, şimdilik geleneksel yapılarını koruyarak bu geleneği sürdürmektedirler. Teknolojinin tek söz sahibi olduğu bu çağda, geleneğin gelecekte yaşayacağı değişim süreci hakkında hiç bir yorum yapılamamaktadır.
- Köçekler, büyük şehirlerde yaşamış oldukları değişimleri, memleketleri ile sıkı bağları olduklarından dolayı anında yöreye ulaşmasını sağlamışlardır. Bu iletişim, son dönemlerde köçeklik geleneğinin olası değişim sürecini oldukça etkilemiş ve değişim normal şartlardan çok daha hızlı bir şekilde geleneği etkilemiştir.
- Kastamo, Şenpazar ve Cide bölgesinde geleneği icra eden köçlerle birlikte 4 Mayıs 1999 tarihinde "Şenpazar Köçekleri" adı altında bir gösteri düzenlenmiştir. Bu gösteri, "Köçeklik Geleneği" adı altında, çok uzun bir sürece yayılmış olan çalışmayı bir anlamda amacına ulaştırmıştır. Böyle köklü bir geleneği, İstanbul izleyicisi ile tanıştırmak bizim için sevindirici olmuştur.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., C.1-2, İstanbul, 1995.

Aksoy Bülent, *Avrupalı Gezginlerin Göziyle Osmanlılarda Musiki*, Pan Yay., İstanbul, 1994.

Alangu Tahir, *Çalgılı Kahvelerde Külhanbeyi Edebiyatı ve Numuneleri*, İhsan Basımevi, İstanbul, 1943.

Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman Yay., 1001 Temel Eser, No:11.

Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, Tercüman Yay., 1001 Temel Eser No: 17.

Altınay Ahmet Refik, *Hicri 12. Asırda İstanbul Hayatı*, Devlet Basımevi, İst., 1930.

And Metin, *Dionussos ve Türk Köylüsü*, Elif Yay., İstanbul, 1962.

And Metin, *Oyun ve Büğü*, İş Bankası Yay., İstanbul, 1974.

And Metin, *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, K.T.B.Y., Ankara, 1982.

And Metin, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1985.

Arno Schmitt, Jehoeda Sofer, *Müslüman Topluluklarda Erkekler Arası Cinsellik ve Erotizm*, Kavram Yay., İstanbul 1995.

Ataman Sadi Yaver, *İsmail Dömbüllü Efendi*, İl Halk Kütüphanesi, Kayıt No: 1984.

Ataman Sadi Yaver, *Eski Türk Düğünleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992.

Ay Gökten, *Folklor Giriş*, İ.T.Ü., T.M.D.K. Mezunları Yay. 1, İstanbul, 1990.

Boratav Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yay. İstanbul, 1969.

Eyüboğlu İsmat Zeki, *Divan Şiirinde Sapık Sevgi*, Okat Yay., İstanbul, 1968.

Elçin Şükrü, *Anadolu Köy Orta Oyunları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1977.

Erdoğdu Ata, *Kastamonu Folkloru*, C.1-2, Kastamonu, 1992.

Goldstein Kenneth S., *Sahada Folklor Derleme Notları*, K.T.B.Y., Ankara, 1983.

Gökyay Orhan Şaik, *Katip Çelebi*, İş Bankası Yay., Genel Yay. No: 232.

Hacı Şeyh Oğlu Hasan, *Çankırı Tarih ve Halkiyatı*, Çankırı Vilayeti Matbaası, Çankırı, 1932.

Hacı Şeyh Oğlu Hasan, *Çankırı'da Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilatı*, Çankırı Vilayeti Matbaası, Çankırı, 1832.

Hiçyılmaz Ergun, Çengiler, Köçekler, Dönmeler, Lez'olar..., Cep Kitapları,
İstanbul, 1990.

Hunt Yvonne, Traditional Dance in Greek Culture, Athens, 1996.

Kayaoğlu İ. Gündoğ, Türk Halk Bilimi İle İlgili Kitaplar İçin Bir Bibliyografya
Denemesi, Anadolu Sanat Yay., İstanbul, 1991.

Koçu Reşat Ekrem, Meyhaneler, Meyhane Köçekleri, İstanbul Ansiklopedisi, Büro
Notları 1.

Koçu Reşat Ekrem, Yeniçeriler, Koçu Yay., İstanbul, 1964.

Koçu Reşat Ekrem, Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü, Sümerbank Kültür
Yayınları, Ankara, 1967.

Korkmaz Esat, Ansiklopedik Alevilik, Bektaşilik Terimleri Sözlüğü, Ant Yay.,
İstanbul, 1993.

Koşay Hamit Zübeyr, Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme, Beyazıt Genel
Kitaplığı Kayıt No: 35576.

Muhasipzade Celal, Eski İstanbul Yaşayışı, Beyazıt Genel Kütüphane Kayıt
No: 42175.

Nutku Özdemir, 4. Mehmet'in Edirne Şenliği, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1987.

Pakalın M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1-3,
Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946.

Sevengil Refik Ahmet, Eski Türklerde Dram Sanatı, C.1-5, Maarif Basımevi,
İstanbul, 1959.

Sevengil Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, İletişim Yay., İstanbul, 1993.

Şenel Süleyman, *Trabzon Bölgesi Halk Musikisine Giriş*, Anadolu Sanat Yay., İstanbul, 1994.

Şenol Ahmet, *Türk Halk Oyunları Bibliyografyası Denemesi*, Ankara, 1989.

Tecer Ahmet Kutsi, *Köylü Temsilleri*, Çığır Mecmuası Neşriyatı No:9, Ankara, 1940.

Tezcan Mahmut, *Çankırı Yaran Sohbetleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989.

Türk Folklor ve Etnoğrafya Bibliyografyası, C.1-3., M.E.B. Yay., Ankara, 1971.

Türkmen Nihal, *Orta Oyunu*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1991.

Üngör Etem Ruhi, *Karagöz Musikisi*, Bozcaada, 1989.

Sürelî Yayınlar ve Seminer Bildirileri

Bayrı Halit, *Semai Kahveleri*, T.F.A., C.1

Gazimihal Mahmut Ragıp, *Köçeklik*, T.F.A., C.6.

Kaygılı O. Celal, *Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*, T.F.A., C.2.

Kültür ve Sanat, Kastamonu Özel Sayısı, İş Bankası Yay., İstanbul, Eylül 1995.

Şenel Süleyman, Köçekçeler, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, 1994.

Melek Z., Eski Devirlerde Köçekler ve Çengiler, Resimli Tarih Mecmuası, No:47., C.4, Kasım, 1953.

Meydan Laorouse, Köçek, C.7.

Oy Aydın, Balkanlardan Türkiye'ye Taşınma Folklor Ürünleri Üzerine, 3. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara Üniversitesi Basımevi, C.1, Ankara, 1986.

Unutmaz İrfan, Köçeklerin Raksı, Cumhuriyet Gazetesi Pazar Eki, İstanbul 199?

Yurt Ansiklopedisi, Kastamonu, Anadolu Yay., C.6-7., İstanbul 1982-3.

Kişisel Görüşmeler

Alpar Faik, 1940 Şenpazar Alancık (Bezez) doğumlu. İstanbul'da köçeklik yapmakta. Şenpazar'ın önemli köçek ailelerinden birine mensuptur.

Aydın İsmail, 199?, Cide doğumlu, Cide Halk Eğitim Müdürü, Cide'nin, doğal, toplumsal ve yerleşim kültürü, yörede yaşayan köçek ve müzisyenler hakkında bilgi birikimine sahip.

Çetin Osman, 1995, Ankara Yılanlı Köyü Doğumlu, Kastamonu Merkez’de köçeklik geleneğini icra etmekte, Kastamonu Merkez’deki tek köçek.

Çolak Mustafa, 1969, Doğanyurt Düzağaç (eski adı Ekecik) doğumlu, Lakabı Fakalı Mustafa. Kemane, davul, zurna ve kaval çalmakta, askere gitmeden önce köçeklik yapmış.

Güneş Faik, 1962, Cide doğumlu. İstanbul’da köçeklik yapmakta. Ailesinde kendisinden başka köçek yok.

Kaplan Mevlüt, 1952, Şenpazar Demirkaya doğumlu, köklü bir müzisyen aile geleneğinden gelmekte. Babası “Elekçi” lakaplı ve yörenin en önemli zurnacılarından.

Kesmen Bilal, 1925 Şenpazar Alancık (Bezez) doğumlu. Zurna, davul ve kemane çalmakta, küçükken köçeklik yapmış. Köklü bir gelenekten gelmekte, artık hiç bir takımla çalışamayacak kadar yaşlı.

Kesmen Şevket, 1952 Şenpazar Alancık (Bezez) doğumlu. Kemane ve davul çalmakta.Şenpazar’ın önemli köçek ailelerinden birine mensuptur.

Kılıç Hasan, 1941 Alancık (Bezez) doğumlu. Köçeklik yapmakta (son dönemlerde bırakmış). Köçekliğe çok küçük yaşlarda başlamış. Şenpazar’ın önemli köçek ailelerinden birine mensuptur.

Kayran Osman, 1966 Cide doğumlu, İstanbul’da köçeklik yapmakta. Cide’de önemli köçek ailelerinden birine mensuptur.

Şengül Mehmet, 1940 Şenpazar Demirkaya doğumlu. Çok usta köçeklerden biri. Artık mesleğini icra etmiyor.Şenpazar’ın önemli köçek ailelerinden birine mensuptur.

Oğuz Mehmet, 1950, Kastamonu Bozkurt doğumlu. İstanbul'da, Paşabahçe'de bir takımda köçeklik yapmakta. Çok küçük yaştan beri köçek.

Özcan Ahmet, 1958 Şenpazar Demirkaya doğumlu. İstanbul'da çalışma ve küçük yaşlardan beri köçeklik yapmakta. Ailesinde kendisinden başka köçek yok.

Özkan İsmail, 1968, Şenpazar Seferköy doğumlu, köçeklik yapmakta, davul ve kemane çalabilmekte. Cide'de önemli köçek ailelerinden birine mensuptur.

Özkan Mustafa, 1939, Şenpazar (Güllüce)Yarımca doğumlu. Eskiden yörenin en usta köçeklerinden, günümüzde davul, kemane,zurna ve kaval çalmakta. Aynı zamanda köçek kostümü dikeyor ve kemane yapmaktadır.

Öztürk Hasan, 1339, Kastamonu Merkez doğumlu. Zurna ve davul çalmakta, uzun yıllar Karayılan'a zurna çalmış. Günümüzde Kastamonu Merkez Halkeğitimi'nde çalışmakta.

Soley Aydın, 199?, Aydın doğumlu. Cide Kaymakamı, Uzun süre bölgede yaşamış ve Cide'nin doğal, toplumsal ve yerleşim kültürü, yörenin vermiş olduğu göç hakkında bilgi birikimine sahip.

Sümbül Mahir, 1934 Bozkurt doğumlu. İstanbul'da Paşabahçe'de bir takımda davul çalmakta. Bozkurt'un ünlü davulcularından.

Şakar Yaşar, 199?, Cide doğumlu, Cide Belediye Başkanı, yerel yönetim ve bu yönetim içinde düzenlenen yerel organizasyonlar hakkında bilgi birikimine sahip.

ÖZGEÇMİŞ

1972 İstanbul doğumlu. Ailesi aslen Kastamonu Taşköprü'lü. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. 1989 yılında İ.T.Ü., Türk Musiki Devlet Konservatuarı, Türk Halk Oyunları Bölümü'ne girdi. 2 sene Anadolu'ya seyahat etmek amacıyla okuluna ara verdi. 1994 yılından beri köçeklik geleneği üzerine çalıştı. 1997 yılında "Kastamonu'da Köçeklik" adlı çalışmasını bitirme ödevi olarak hazırladı ve mezun oldu. Aynı sene İ.T.Ü., Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans programına dahil oldu. Yurt içi ve yurt dışına çalıştığı konu ile pek çok seyahat yaptı.

